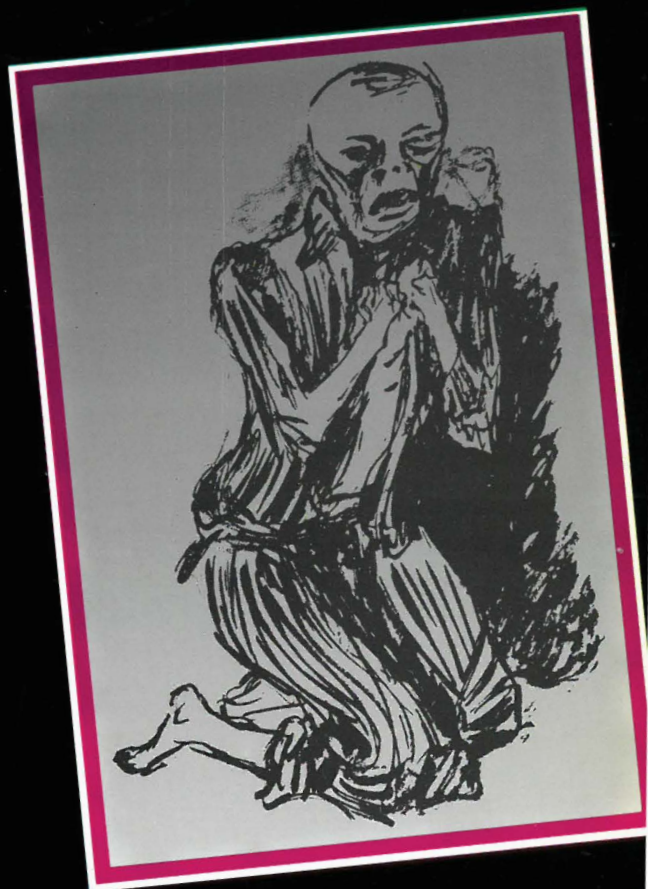

borec

10

France Filipič

V prvi polovici novembra 1941 so v Mauthausnu odprli novo delovišče, delovno komando z imenom lagerbau.⁹² O tem piše France Hribar: »Bila je to velika njiva, posejana s pšenico, v premeru 3 ha. Njiva je bila viseča, ker je sploh vse taborišče na griču. Komanda je pač sklenila to zemljišče uporabiti za povečanje taborišča. Govorilo se je, da pride še 30.000 vojnih ujetnikov, Rusov. Odsek lagerbaua je bil eden od najstrahotnejših. Celo ogromno njivo je bilo treba splanirati in ta viseči svet izravnati v vodoravno ploskev. Uničili so lepo polje in spodkopali zeleno pšenico, ker so pač računali na ukrajinsko žito. (...) Zaposlili so tu do 1000 ljudi. Na dveh mestih smo položili tračnice za vozičke, največ nakopane prsti pa smo znosili v ročnih nosilih. Od stalnega dežja je bila njiva vsa razmočena in smo se pogrezali do kolen. Blato je bilo mastno, da kar ni hotelo z lopat. Za hrbtom vsake male skupine pa je stal kapo s palico in se neutrudno drl in tolkel po naših hrbtih z gorjačo. Za tepenje jim je prav prišel odlomljen ročaj od lopate. Ni bilo redko, da je kapo komu razbil s takšnim kolom lobanjo. Kri smo videli na vsakem koraku. Najbolj krvoločen pa je bil oberkapo Žorž. Imel je zverinsko divji obraz. Okrutnež brez srca. Vsakemu odseku dela so načelovali eseskomandoführerji, ki pa so se izmenjevali. Na lagerbau je prišel vedno mlad esesovec, pravi vzor hitlerjevskega glavorezca in vzgled vsem stražarjem in kapom. Zato se je na tem odseku pretepalo kot drugje nikjer. Težko delo, priganjanje, slaba hrana in k temu še vedno deževno vreme in zgodnja zima je pripomoglo, da so naši tovariši na lagerbauu začeli umirati na veliko.

Največ Slovencev je ugonobil lagerbau.«⁹³

Med prvimi sta na tem novem delovišču končala Jožef Bradula, rudar iz Zagorja, iz Kisovca, in Anton Jagodič iz Hrastnika, znan in spoštovan družbeni delavec.⁹⁴

Bradulo je dotolkel kapo Žorž, Jagodiča, ki naj bi spravi obnemoglega Bradulo na noge, pa esesovec komandoführer. To je bilo 13. novembra 1941.

Dne 14. novembra 1941 je umrl Edvard Kač, mesar iz Polzele, ki je delal nekaj časa na siedlungsbauu v skupini s Francetom Hribarjem. Hribar ga je opisal kot priljubljenega in dobrovoljnega človeka, na rob njegovi življenjski usodi pa je podrobno popisal potek njegovega propadanja pri delu na lagerbauu: »Žalostno ga je bilo videti: Prej še tako krepak mož, tu pa je v treh mesecih upadel in postal ves rumen in zabuhel v obraz. Vlačil se je k senco. Ni več pripovedoval smešnic. Nazadnje se ga je lotila še griža. Ko je prihajal zvečer od dela, je hlače kar v rokah nosil.«⁹⁵

Dne 16. novembra 1941 je umrl Matevž Breznik, delavec iz Ruš. Karel Angel je o njem zapisal: »Pred tem sem videl, kako je Rušan Matevž Breznik na lagerbauu ob kupu zemlje enostavno zlezal skupaj in sta ga dva naša odpeljala oziroma skoraj odnesla v taborišče, toda naslednji dan ga ni bilo več med živimi.«

Adolf Fuka, rudar iz Hrastnika, je umrl 26. novembra 1941. V taborišču se je znašel skupaj s sinovoma; zverinsko je bil ubit pred očmi svojih otrok.⁹⁷ Istega dne je končal življenje Dominik Lebar, rudar iz Zagorja.⁹⁸

Dne 30. novembra 1941 se je Franc Gašpur, tekstilni delavec iz Ptuja, zjutraj napotil k ograji iz bodeče, z elektriko nabite žice in se vrgel nanjo; bil je v trenutku

borec

10 Revija za zgodovino, literaturo in antropologijo • XLIII • 1991

RAZGLAS MEDNARODNEGA KOMITEJA MAUTHAUSEN
France Filipič **Transport Slovencev 23. avgusta 1941**
v Mauthausen • 661

France Kozàr En svet večer 1941 • 711
Dušan Spindler Jezus Marija! • 714

Anton Gošnik Šest mesecev v lagerju smrti • 715

Jože Turk V kratkem boste spodnještajerci izpuščeni! • 728
JOŽE POLAJNKO – MAUTHAUSENSKE SKICE

Ivan Potrč Weg die freiheit • 732

Ivan Potrč Zgodba o Silvinem sovraštvu • 737

Ivan Potrč Podoba Slavke Klavore • 741

Ivan Potrč Kaj pa sončnice, Kozár? • 751

JOŽE POLAJNKO – MAUTHAUSENSKE SKICE

dr. Janko Kostnapfel **Nobene vojne! Vojna ne rešuje nič! • 759**
Strah v izrednih razmerah

ANTROPOLOGIJA

dr. Božidar Jezernik: Vloga antropologije pri produkciji primitivov

ZGODOVINA

dr. Iztok Durjava: Vojni dnevnik Nikolaja Pirnata

Monika Kokalj-Kočevar: Gorenjski domobranci

Stane Krašovec: Od meščanskega nacionalizma do socialističnega internacionalizma

Niko Majnik: Podmorničarjev dnevnik

Ivan Mlekuž: Gradnikovci ob kapitulaciji Italije v Novem mestu

Janko Moder: Košarjeva pisma iz prve svetovne vojne

Anton Peternež: Razvoj OF v Poljanski dolini in poljanska vstaja 1941

dr. Božo Repe: Povojna opozicija (Alternativa) v Jugoslaviji in v vzhodnoevropskih državah

dr. Božo Repe: Polemika o Klopčevem nacionalnem programu iz leta 1984

Boris Rozman: Pisma slovenskega fanta, ki je služil v nemški vojski

Ali ste pismo sprejeli, o katerem sem Vam opisal moj prihod v Afriko? Ni urice, da bi se ne spomnil na Vas, ljuba mama, ko pa sem vendar vsako minuto v smrtni nevarnosti. Naše zaklonišče je namreč v slami ter čakamo kedaj bo granata udarila v to slamo, ki smo mi. To že gre sedaj tri dni zaporedoma. Ali dosedaj se jim še ni posrečilo, ker ne vejo, da smo v slami. Ampak okrog nas je že vse preluknjano od granat.

15/II.43.

mag. Lojz Tršan: Ona

LITERATURA

dr. Emil Cesar: Pisateljica Alma Karlin in njeno bivanje med slovenskimi partizani

Ivan Cimerman: Pesmi in aforizmi

*Rosnomladim fantom,
padlim v nesmiselni vojni,
na pragu nove Evrope,
zadetimi s krogami starih idej.*

junija, julija in avgusta 1991

France Filipič: Norec

dr. Boris Grabnar: Tinka

Vladimir Kavčič: Čez sotesko ne prideš

To je izbor novel in črtic, ki jih je avtor pisal v gimnazijskih letih in objavljajl v Naši rasti, literarnem glasilu klasične gimnazije v Ljubljani v razdobju 1951–1953, torej povsem na začetku svoje pisateljske poti. Kot dokument časa, iz katerega je razvidno, da so bili v naši povojni kulturi prisotni tudi drugačni ustvarjalci, povsem različni od tistih, ki so bili uradno priznani in favorizirani, s samostojnimi pogledi na vojno in na človeka v njej, a so bili zamolčani in zato tudi pozabljeni, na novele iz zbirke Čez sotesko ne prideš bralce ponovno opozarjamo.

Jože Kocbek: Transport številka štiriindvajset

Vama, Alenka in Breda, ki sta v otroških letih morali okusiti težko pot v brejnost, ker Vama je mama Slovenka in oče Slovenec. Pišem te spomine, da bodo Vajini otroci vedeli, kaj in koliko smo pretrpeli v času, ko nas je hotel nemški in italijanski fašizem uničiti. Vajin oče.

Oliver Lustig: Taboriščni slovar

France Slokan: Sodni dan

Vida Zavrl: Operacija

VLADIMIR KAVČIČ

Revolucionarne tradicije in revolucionarna merila

DR. TARAS KREMAUNER

Odločitev – za zemljo ali za zvezde in kakšne?

Primerjam dve drami: Javorškovo in Partljičevo

DR. TINE KURENT

Plečnikova merska kompozicija

Primerjava med Finžgarjevim Svečnikom in litijским spomenikom NOB

OB PRIMERU MARICE MELIK

(Alenka Puhar: Prepisovanje med pripisovanjem in dopisovanjem, Nova revija. 108. april 1991)

RAZGLAS MEDNARODNEGA KOMITEJA MAUTHAUSEN

Odprla so se vrata taborišča, ki se uvršča med najhujša in najbolj krvava: taborišča Mauthausen. Na vse strani sveta se bomo vrnili v svobodo in od fašizma osvobojene dežele. Osvobojeni jetniki – ki jim je še včeraj grozila smrt od rok rabljev nacistične zveri – se iz dna srca zahvaljujejo zmagovitim združenim narodom za osvoboditev in pozdravljajo vsa ljudstva s pozdravom zopet pridobljene svobode.

Večletno zadrževanje v taborišču je v nas poglobilo razumevanje pobratenja vseh narodov.

Zvesti tem idealom prisegamo, da se bomo solidarno in v medsebojnem sporazumevanju bojevali proti imperializmu in medsebojnemu nacionalnemu hujskanju. Tako kakor je bil svet s skupnimi napori vseh narodov osvobojen od grozeče hitlerjevske premoči, tako moramo to priborjeno svobodo šteti za skupno last vseh narodov.

Mir in svoboda sta poroka sreče narodov, izgradnja sveta na novih osnovah socialne in nacionalne pravičnosti je edina pot k miroljubnemu sodelovanju vseh držav in narodov.

Zdaj ko smo dosegli svojo lastno svobodo in so se v boju osvobodili naši narodi, smo se odločili ohraniti v spominu mednarodno taboriščno solidarnost kot napotilo za prihodnost:

Stopali bomo po skupni poti,
poti nedeljive svobode vseh narodov,
poti medsebojnega spoštovanja,
poti sodelovanja pri velikem delu izgradnje novega, za vse pravičnega, svobodnega sveta.

Vedno se bomo spominjali, s kako velikimi, krvavimi žrtvami je bila temu svetu priborjena svoboda.

Ob spominu na prelito kri vseh narodov, ob spominu na
milijone naših bratov, ki jih je pogubil nacifašizem,
prisegamo zaklinjamo, da ne bomo nikoli stopili s te poti.
Na trdni osnovi mednarodne skupnosti hočemo zgraditi
najlepši spomenik, ki ga lahko postavimo padlim vojakom
svobode:

SVET SVOBODNEGA ČLOVEKA

Obračamo se na ves svet s klicem:

Bodite nam v pomoč pri tem delu!

Naj živi mednarodna solidarnost!

Naj živi svoboda!

V imenu vseh nekdanjih političnih jetnikov v Mauthausnu:

Češkoslovenský, Narodní, Revoluční Výbor

Deutsches Komitee

Comité Espanol

Comité Franco-Belge

Comité Grec

Comitato Nazionale Italiano

Jugoslovenski Odbor

Magyar Bizottsag

Österreichischer Nationalausschuss

Komitet Polski

Russkij Komitet

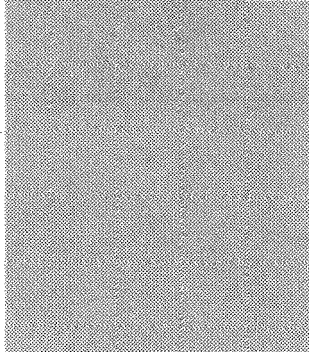
Délégué pour les Albanese

Délégué pour les Hollandais et Suisse

Der Delegierte für Luxemburg

Délégué pour les Roumains

16. maj 1945

France Filipič

TRANSPORT
SLOVENCEV 23. AVGUSTA 1941 V MAUTHAUSEN

GLAVNI VHOD V TABORIŠČE MAUTHAUSEN

V noči od 23. na 24. avgust 1941 je prispel v nemško koncentracijsko taborišče Mauthausen prvi transport političnih zapornikov s slovenske Štajerske. Transport je štel 259 oseb, od teh 160 iz zaporov v Celju, 91 iz zaporov v Mariboru in 8 iz prehodnega taborišča na gradu Borl v bližini Ptuja.¹ Znatno del transporta so sestavljali iz predvojnega časa znani komunisti in socialni demokrati, nekaj je bilo bivših članov Sokola, ki so pod okupacijo preočitno izpričevali svojo narodno zavest, bile pa so vključene v transport tudi politično povsem neopredeljene osebe, ki jih je zajel val aretacij julija in avgusta 1941, ko se je na slovenskem Štajerskem razmahnilo narodnoosvobodilno gibanje. Iz deloma ohranjenih kartotek varnostnega pripora (Schutzhaft-Kartei) je kot vzrok za vključitev v transport za Mauthausen večinoma navedeno »Osumljen komunističnega delovanja« ali »Osumljen udeležbe pri komunističnih napadih«, pri zapornikih iz Zagorja pa tudi »Osumljen udeležbe pri komunističnih napadih v Zagorju«.² Osebe, ki so bile poslone v Mauthausen s tem transportom, so bile obdolžene udeležbe pri napisnih in sabotažnih akcijah, izvedenih julija 1941, in neposredne zveze s prvimi partizanskimi akcijami avgusta 1941, toda skoraj nobeni niso mogli dokazati osumljenega dejanja. Ta transport v Mauthausen je bil dejansko eden prvih okupatorjevih odgovorov na vstajo, ki se je kljub najstrožjim varnostnim ukrepom in grožnjam s smrtno kaznijo širila po slovenski Štajerski, bil pa je tudi zastraševalno dejanje, ki naj bi prepričalo prebivalstvo, da se je nesmiselno na kakršenkoli način upirati okupatorjevim oblastem.

Glede na dejstvo, da so bili predvsem komunisti, kot drugod v Sloveniji, na zasadenem slovenskem Štajerskem organizatorji vstaje in tudi v večini med člani prvih partizanskih enot, je okupator celotno narodnoosvobodilno gibanje, katerega narodnopolitičnih razsežnosti vsaj v zgodnjem obdobju okupacije ni doumel, označil za komunistično akcijo; tako je razumljivo, da je osebe, o katerih je ugotovil ali vsaj domneval, da so povezane z narodnoosvobodilnim gibanjem, dosledno obtoževal komunističnega delovanja.

Zgodovinske okoliščine o tem, kako je narodnoosvobodilni boj v Sloveniji preraščal v oboroženo vstajo, so znane; omenimo samo dogajanje na slovenskem Štajerskem, ki je bilo neposredno povezano z življenjsko usodo oseb, ki so morale 23. avgusta 1941 v Mauthausen.

V noči na 7. julij 1941 je potekala po številnih krajih slovenske Štajerske napisna in sabotažna akcija, ki jo je pripravil pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo. Po nemških poročilih je bila izvedena v Rušah, Savinjski dolini na območju Braslovč, Vranskega, Št. Pavla pri Preboldu, Žalca, Petrovč, pa tudi v okolici Vojnika in Laškega ter v Šaleški in Mislinjski dolini.³ Z minijevjo in drugimi barvami so bila napisana po zidanih ograjah in stenah hiš različna gesla, tako Živela ZSSR, Živel Stalin, Dol s fašizmom, Živela Rdeča armada, Dol s Hitlerjem, Živela svobodna Slovenija, Hočemo kruha itd. Pojavili so se številni znaki s srpom in kladivom, mnogokje so odstranili nemške napise in podrli kažipote.⁴

Sedmega julija 1941 sta tajna državna policija (gestapo) in zaščitna policija s sodelovanjem orožniških postaj izvedli obsežne aretacije v večini krajev na slovenskem Štajerskem, kjer je potekala napisna in sabotažna akcija.⁵ Nemci so aretirali – kot smo že ugotavljali – predvsem prebivalce, ki so bili osumljeni, da so povezani s

komunističnim gibanjem, in bivše člane sokolske organizacije.⁶ V Šaleški dolini so aretacije zajele 50 do 60 oseb,⁷ v Savinjski dolini okrog 90.⁸ Nemci so aretirane odpeljali v Celje in jih zaprli v tamkajšnjih zaporih (v Starem piskru). Od vseh, ki so bili prijeti 7. julija 1941, so jih 23. avgusta 1941 odpeljali v Mauthausen 56.⁹

V noči na 14. julij 1941 je bila izvedena napisna in sabotažna akcija na območju okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za zasavske revirje od Zidanega mosta do Litije. Na plotovih in zidovih hiš so se pojavili podobni napisi kot pred tednom dni v Šaleški in Savinjski dolini ter v Rušah, tokrat pa so bili v celotnem okolišu, v katerem je potekala akcija, tudi uničeni kašipoti.¹⁰ Zanimivo je, da okupacijske oblasti v zasavskih revirjih niso takoj po izvedeni napisni in sabotažni akciji reagirale z aretacijami, temveč so pričele zapirati v Hrastniku, Trbovljah in Zagorju sodelovanja pri tej akciji osumljene osebe šele 16. julija zvečer, širše zasnovana racija pa je potekala 17. julija.¹¹ Tudi tokrat so Nemci vse aretirane odpeljali v zapor v Celje.

V noči od 15. na 16. julij 1941 so bili raztreseni po Rušah »komunistični letaki s pozivom nemškimi vojakom, naj se pridružijo komunistom«. Tako je bilo zapisano v poročilu orožniške postaje Ruše, z dne 16. julija 1941, tajni policiji v Mariboru.¹² Takoj po tej akciji so okupacijske oblasti udarile. Dne 17. julija 1941 je bilo prijetih v Rušah deset oseb, ki so bile znane po svoji pripadnosti komunističnemu in socialističnemu gibanju iz predvojnega časa.¹³ Pravočasno se je pred aretacijo umaknil pisatelj Ivan Potrč.¹⁴ Prijeti Rušani so morali v mariborske sodne zapore in odtod 23. avgusta 1941 v Mauthausen. Istega dne kot v Rušah je bilo prieto v Mariboru več oseb, predvojnih levičarjev, političnih in sindikalnih delavcev, od katerih se jih je znašlo na omenjenem transportu za Mauthausen osem.¹⁵

V Ptuj in okolici, predvsem v bližnjih Markovcih, sta pod vodstvom predvojnega člana Komunistične partije Slovenije Vlada Satlerja, uslužbenca na davčni upravi, delovali dve ilegalni skupini, povezani v Osvobodilni fronti. Od 18. do 23. julija 1941 so Nemci v Ptuj in v Markovcih prijeli člane obeh skupin in jih odpeljali v pridrževalno taborišče na gradu Borl. Od aretiranih jih je moralo osem v Mauthausen, trije, med njimi Vlado Satler, pa so bili ustreljeni kot talci.¹⁶

Dne 31. julija 1941 so Nemci na Lehnu v bližini Ribnice na Pohorju odkrili tabor Pohorske čete. Četa se je razbežala, nekaj njenih članov je bilo ujetih. Sočasno so Nemci v Ribnici na Pohorju prijeli dva vaščana, kmeta Alojza Ladineka in prevoznika Filipa Bratuža in ju obdolžili, da sta bila povezana s partizani. Ujete partizane in ribniška vaščana so Nemci naslednjega dne odpeljali v sodne zapore v Maribor; od ujetih partizanov so morali štirje v Mauthausen, prav tako tudi Ladinek in Bratuž.¹⁷

Takoj naslednjega dne, ko so Nemci odkrili tabor Pohorske čete, so z Lehna odpeljali kmeta Urbanca, ki je pohorskim partizanom dajal vso pomoč, z družino v zapor v Maribor,¹⁸ v Mariboru pa so udarili po širšem krogu organiziranih članov Osvobodilne fronte, ki so deloma tudi bili povezani s pohorskimi partizani, štirje od njih so morali na transport v Mauthausen.¹⁹

V valu aretacij v Mariboru so Nemci 2. avgusta 1941 v Nasipni ulici na Pobrežju prijeli akademskega slikarja Jožeta Polajnika, ki je v svojem stanovanju skrival dokumentarno tehniko Osvobodilne fronte. Tudi on je moral 23. avgusta 1941 v Mauthausen.²⁰

Dne 27. julija 1941 so člani trboveljske partizanske čete razstrelili železniško progo blizu trboveljske elektrarne. Istega dne so zagorski aktivisti Osvobodilne fronte minirali blizu 7 metrov visok betoniran podporni zid nad reko Savo, 300 metrov od zagorske železniške postaje proti Litiji.²¹ Kljub širokim poizvedbam orožnikov in policije in kljub številnim aretacijam Nemci storilcev sabotažnih dejanj niso izsledili.²² Politični in varnostni položaj pa se je v zasavskih revirjih v tistih dneh tako zaostрил, da so Nemci 30. in 31. julija 1941 pripeljali v Trbovlje del orožniške motorizirane čete iz Celja in del 72. rezervnega policijskega bataljona.²³

V noči od 3. na 4. avgust 1941 (od nedelje na ponedeljek) so zagorski mladinski aktivisti in skojevci izvedli pod vodstvom Toneta Okrogarja-Nestla diverzantsko akcijo v zagorski rudniški separaciji. Čeprav so Nemci po prejšnjih sabotažah na železnici okrepili stražarsko službo pred vsemi pomembnejšimi objekti in je bila pred separacijo rudniška obratna zaščita, znotraj nje pa še nočni čuvaj, se je diverzantom posrečila sabotaža, ki pa je sprožila dogodke, usodne za več zagorskih rudarjev. Diverzanti so našli pravo priložnost, ko je bil pogon zaradi popravil ustavljen, in med tretjo in pol sedmo uro v glavni, 3000-vatni elektromotor postavili dve tempirani vžigalni kapici z razstrelilnim nabojem. Ko je strojnik ob pol sedmih zjutraj vključil naprave, je močna eksplozija poškodovala tri tuljave v motorju. Popravilo je trajalo nekaj dni, vendar so medtem vključili nadomestni motor, drugače bi moral obstati ves rudnik s 1450 zaposlenimi.²⁴

Takoj po eksploziji so nemške varnostne sile, orožništvo, gestapo, varnostna služba in zaščitna policija pričeli v Zagorju in njegovi širši okolici obsežno racijo. Prvi so prišli na vrsto delavci na separaciji. Nemci so med njimi izbrali skoraj tretjino, aretirane pa odgnali peš v bližnjo staro šolo, ki jo je zasedlo orožništvo; tu so jih zaprli v kletne prostore. Precej ljudi so prijeli v koloniji Toplice, preostale v Kisovcu in v samem Zagorju pa Dolenji vasi, Spodnjem Logu in na Izlakah. Rudarsko vasico Kisovec so nemške varnostne sile navsezgodaj obkrožile »da se miš ne bi mogla izmuzniti«, na križišču na sredi vasi se je ustavil kamion, na katerega so policisti naganjali nesrečne žrtve.²⁵ Vse prijete so Nemci zaprli v topliški stari šoli. Tu so bili nekateri v naglici zaslišani.²⁶

Okrog devete ure so Nemci odpeljali jetnike z gasilskim avtom in tremi kamioni prek Trojan v sodne zapore v Celje.²⁷ Po poročilu orožniškega okrožja Trbovlje naj bi bilo »zaradi suma sovednosti zaprtih in odvedenih v Celje 37 oseb«.²⁸ Od teh je bilo v Mauthausen odpeljanih 20, 8 jih je tam umrlo, 12 pa jih je bilo odpuščenih.²⁹

Šestega avgusta 1941 so segle aretacije oseb, osumljenih delovanja proti okupatorju, iz zasavskih revirjev v vzhodnejši del savske doline, v Zidani most; dva od prijetih sta morala 23. avgusta 1941 v Mauthausen.³⁰

Nato so 8. avgusta 1941 Nemci udarili po Radečah. Tu je delovala povezana skupina mladih, narodno zavednih fantov. Nekateri od njih so se ob večerih zbirali v gostilni Rafka Zupančiča; od enajstih, toliko jih je bilo od aretiranih odpeljanih v Mauthausen, jih je bilo osem bivših članov Sokola, večina med njimi vključena v nogometni klub Radeče, in štirje bivši člani Društva kmečkih fantov in deklet.³¹

Osmega avgusta 1941 zvečer so orožniki iz Radeč odpeljali iz Zupančičeve gostilne šest članov skupine, druge so poiskali na njihovih domovih, en član pa je bil prijet šele 11. avgusta.³² Zanimivo je, da so orožniki aretirane tri dni zadržali v radeških zaporih in jih šele potem izročili gestapu. Ta jih je nato odpeljal v Celje.³³ V poročilu orožniškega okrožja Trbovlje, z dne 27. avgusta 1941, piše, da je orožniška postaja v Radečah v avgustu zaprla in izročila gestapu v Celju 19 oseb »zaradi zbiranja orožja in streliva, zaradi atentatov, komunističnega delovanja in poslušanja ruskih (!) radiooddaj«. V tem poročilu je tudi navedeno, da je orožništvo v Zidanem mostu zaprlo 9 oseb »zaradi komunističnega delovanja«, da so v Polšniku »ujeli iz Zagorja pobeglega komunista« in da so zaščitna policija, orožništvo in gestapo v tem kraju zaprli 7 oseb »zaradi državi sovražnega delovanja«.³⁴

V noči od 8. na 9. avgust 1941 so partizani Revirske čete v sodelovanju z domačimi ilegalci izvedli napad na zagorsko orožniško postajo v stari šoli na Toplicah in na postojanko zagorske rudniške obratne zaščite. Po napadu, ki se je pričel točno pol ure po polnoči in je trajal približno pol ure, so se partizani umaknili, motorizirano orožništvo in domači orožniki pa so jih zasledovali, a brez uspeha. Tako so se v Zagorju sredi noči pričele hišne preiskave in aretacije.³⁵ Nemci so bili razjarjeni, v prvem besu so, kot pripoveduje Dominik Kostanjevec, ki je bil to noč aretirani, policisti užgali po samskem domu, odkoder so tudi najprej odpeljali rudarje, ki niso bili ponoči na delu. Nato so prijeli rudarje, ki so bili ponoči zaposleni v bližini napadenih

postojank, in naposled rudarje, ki so zjutraj prišli na šiht, in tiste, ki so končali nočno izmeno.³⁶ V poročilu orožniškega okrožja Trbovlje, z dne 27. avgusta 1941, je navedeno, da je bilo zaradi napada na orožniško postajo v Zagorju dne 9. avgusta 1941 »v sporazumu s kriminalno policijo, gestapom, varnostno službo, zaščitno policijo in orožništvom zaprtih okrog 50 oseb.«³⁷ Nekateri rudarji, ki so zjutraj prišli na delo, niso smeli v jamo, temveč so morali počakati na prostem pred pisarno poslovdje; enako je bilo s tistimi, ki so končali nočni šiht in je njihova imena prebral poslovdja s posebnega seznama.³⁸ Oboji so bili mnenja, da jih bodo uporabili za kakšno delo zunaj, a čez čas so prišli ponje policisti in jih odgnali najprej pred rudniško restavracijo, v kateri so imeli svojo postojanko, nato pa v topliško staro šolo, v katero so predtem že prignali rudarje iz samskega doma in s separacije.³⁹

Vse aretirane so nato postavili pred zid za šolo, češ da jih bodo ustrelili, če ne priznajo, da so sodelovali pri nočnem napadu. Pred zajetimi rudarji so stali policisti z naperjenimi puškami, rudarjem pa je bilo danih pet minut za premislek. V tem času je prišlo do pretresljivih prizorov, nekaj žena se je v obupu valjalo pred policisti po tleh, nekatere so na kolenih in z dvignjenimi rokami prosile milosti za svoje može. Naposled so si Nemci premislili in se odločili za drugačen postopek. Zajeti rudarji so morali peš, obkroženi od policije in orožništva, po dva in dva in z rokami sklenjenimi na tilniku na železniško postajo. Tu so jih, razmršene in zaraščene, pred čakalnico slikali, nato pa nagnetli na živinski vagon, ki so ga priključili vlaku, ki je okrog petih popoldne odpeljal proti Mariboru. V mariborskih sodnih zaporih so rudarje najprej razdelili po samicah, čez nekaj dni, potem ko so bili zaslišani, pa so jih prestavili v skupen zapor.⁴⁰ Od 9. avgusta 1941 aretiranih zagorskih rudarjev nihče ni bil izpuščen, 47 jih je moralo na transport v Mauthausen, od teh jih je 31 umrlo in le 16 preživelu taborišče.⁴¹

Po dogodkih v Zagorju 9. avgusta 1941 so se po vsej slovenski Štajerski skoraj dnevno zvrstile aretacije oseb, ki so se znašle na okupatorjevih spiskih kot sumljive delovanja proti okupatorju in so morale 23. avgusta 1941 s transportom v Mauthausen. Tako so Nemci 10. avgusta 1941 prijeli tri osebe v Trbovljah, 12. avgusta tri osebe v Mariboru, Zagorju in Virovcih pri Št. Jurju ob južni železnici. Ponoven vrhunec so aretacije dosegle 19. avgusta, ko je moralo v raznih krajih slovenske Štajerske kar osem oseb v zapor, med njimi tri v Slovenskih Konjicah.⁴² Dne 20. avgusta se je znašel v mariborskih sodnih zaporih pisatelj Ivan Potrč, ki se je 17. julija 1941 izognil aretaciji v Rušah,⁴³ in samo dva dneva pred odhodom transporta v Mauthausen tudi dr. Ivan Winterhalter, odvetnik v Mariboru.

Kakšne so bile razmere v zaporih v Celju, Mariboru in na Borlu, v katerih so bili zaprti aretiranci? Adolf Jevšnik: »V Celju so nas v sobo, v kateri je bilo prostora za osem jetnikov, stlačili štiriindvajset. Ponoči je gestapo prihajal po ljudi, ki so morali na zaslišanje. Slišali smo trkanje po vratih, bilo je grozljivo, živci so strašno trepli. Mene so dvakrat zaslišali in me spraševali po bratu, ki jim je ob aretaciji ušel, pretepli so me kot vola.«⁴⁴ Angel Karl: »V mariborskem zaporu so me zaslišali samo enkrat. Mladi gestapovec je hotel izvedeti, ali sem član komunistične partije. Znal sem dobro nemško in sem mu pojasnil, da smo bili delavci organizirani v Ursovih sindikatih, ne pa v partiji. Mene ni tokrat nihče udaril, sem pa izvedel, da so zelo pretepali Rušana Feliksa Jarca, starega 20 let.«⁴⁵ Ivan Potrč: (potem ko ga je nemški tajni policist aretiriral na koroškem kolodvoru v Mariboru): »Odgnal me je na gestapovsko ekspozituro v Mariboru, kjer me pa niso nič zasliševali, ampak so me poslali takoj v jetnišnico in v isto sobo, kjer so bili že drugi pred tedni aretirani Rušani. Na tej poti do jetnišnice me je lahko spremljala žena – a kar se mene tiče, sem moral biti precej obešenjaške volje, saj sem ženi pred zaklenjenimi jetnišničnimi vrati za slovo rekel: 'Vidiš, to so pa vrata, ki peljejo v svobodo!' Nisem pač prvokrat v svojem življenju stopal skozi jetniška vrata. Tako sem bil trenutek zatem znova med svojimi Rušani, s tistimi, ki so jih takrat pobrali, ko sem se jaz skril. Prespali smo nemirno noč, saj so celo noč prevažali neke tovarnjake ter jih med vpitjem razkladali. Vzdušje je bilo

napeto, saj smo se bali, da prevažajo in odvažajo ljudi na streljanje.«⁴⁶ Lojze Požun o usodi zapornikov iz Zagorja, potem ko so jih prepeljali v celjske zapore: »Ko so jih pripeljali v celjski zapor, so jim na temnem pritličnem hodniku pobrali nože, pasove, cigarete, vžigalice ali druge reči ter jih strpali v bližnjo neopremljeno in mračno skupinsko celico, kjer so čakajoč na nadaljnjo usodo, menda nekaj dni v glavnem poleževali po tleh. – Končno so jih razmestili v skupinske celice, ki so jih bili nacisti polnili s političnimi nasprotniki že od maja dalje v glavnem s celjskega, savinjskega, zasavskega in zlasti revirskega področja (poleg posameznikov kot prva hrastniška skupina aretiranih ilegalcev trboveljski in zagorski talci). Po določitvi sobnih starešin in uvedbi stroge discipline v prenapolnjenih celicah, čez dan niso smeli posedati ali ležati na pogradih, zgrajenih v nadstropja, ali se vzpenjati do majhnih oken pod stropom in gledati na dvorišče. V stalni živčni napetosti so še posebej trpeli kadičci brez svoje tolažbe. Ob strah vzbujajočem prihajanju gestapovskih kontrol so se morali že ob rožljanju ključev uvrstiti v pozor, da je starešina poročal o številčnem stanju, sicer pa so jih tudi pazniki hodili pogosto opazovat skozi zastekleno linico na vratih. Po »udomačenju« so jih začeli enkrat na dan zganjati na dvorišče, da so pod nadzorstvom določen čas korakali eden za drugim v širokem krogu in brez besed, kolikor so bili stražarji slabe volje, drugič pa tudi brez reda in v pogovorih z jetniki na oknih večnadstropnega osrednjega trakta ali pa z jetnicami, ki so bile zaprte nad dvoriščem v najvišjem nadstropju posebnega trakta. Zaradi zasteničenih celic in lesenih pogradov so bile zlasti noči prava muka. Med edinimi svetlimi točkami celičnih kolektivov je bila predvsem čudovita vzajemna solidarnost jetnikov in pa človekoljubno ravnanje enega predvojnih slovenskih jetniških paznikov Hauptmana, ki jim je kasneje vtihotapljal cigarete in šibice pa mažo za opikano in ognojeno kožo, papir za pisanje in druge reči, jih po možnosti opozarjal na prihod kontrol, omogočal razgovore ob jutranjem umivanju in izpraznjevanju kibel z odpadki v stranišču, stike s sotrpini iz drugih celic, sodeloval pa tudi pri prenašanju raznovrstnih obvestil v zapor in zunaj njega. Z njegovo pomočjo so lahko celo lajšali trpljenje profesorju Matiji Filipiču, sicer poročenemu pri Pravdiču v Trbovljah, ki so ga bili tako hudo pretepali na zaslišanjih, da je le še stokal na golih tleh v najmanjši vogalni temnici.⁴⁷

Lado Levec: »Aretiran sem bil na stanovanju Franceta Planinca v Celju; od njega sem namreč dobival literaturo, ki sem jo prinašal v Trbovlje in jo širil po takratni Osrednji delavnici... V Starem piskru me je zasliševal Boško Lazić. Med zasliševanjem v zasliševalnici Starega piskra se je oglasilo za mojim hrbtom: 'Levec, bodi hraber pri zaslišanju.' Čez nekaj časa sem se ozrl in zagledal, da je to hrastniški rojak Franc Kozar, ki so ga Nemci v zaporu uporabljali kot tolmača. Vendar je bil Franc Kozar človek, ki je dajal našim ljudem pobudo in je hrabil vsakega jetnika. Po nekaj dnevih je bilo zaslišanje končano. Vrstili so se dnevno mučni sprehodi po okroglem dvorišču Starega piskra v parih po dva in dva. Brez besed smo se morali kretati vsak dan eno uro. Po šestih dneh takšnega zaporniškega življenja pride spet dan popoldanskega sprehoda. Paznik odpre vrata, pokliče ostale, naj izstopijo na dvorišče, mene pa zadrži prisotni nemški policist ter mi v nemškem jeziku pove, da ne smem z ostalimi na dvorišče, in me odpelje na malo dvorišče celjskega zavora ter mi veli, naj se sam sprehajam.«⁴⁸

Odhod o Mauthausen • V brošuri Mauthausen je France Hribar-Savinjšek opisal odhod 160 jetnikov 23. avgusta 1941 iz celjskih sodnih zaporov v Mauthausen:⁴⁹

»Tega dne so nas ob štirih zjutraj nenadoma poklicali in nam ukazali zbrati vsak svoje stvari in pripraviti se za odhod. Kam nas nameravajo odvesti, ni vedel nihče. Nekateri so menili: spustili nas bodo, ker smo sami 'lažji'. In res jih je bilo mnogo vmes, ki še niti zaslišani niso bili. Zato se taki niso nadejali nič hudega. Drugi smo vzeli stvar bolj resno in rekli: 'Tovariši, lopate, krampi in samokolnice nas čakajo.'

Začeli so nas preštrevati, klicati po imenih, nakar so nas postavili v vrsto po pet na tesnem prostoru dvorišča 'Starega piskra'. V vseh sobah jetnišnice je bilo kot v panju. Na oknih je bilo polno glav. Tovariši so nam mahali v zadnji pozdrav. Posebno iz ženskega oddelka so frčali na nas razni predmeti, kosi perila, kruh, meso itd. Ker le ni hotelo prenehati vzklikanje raz oken, je mlad gestapovec planil s pištolo v roki in ustrelil v smeri ženskega oddelka. Vsak nadaljnji pozdrav je bil prepovedan. Po večkratnem klicanju in preštevanju nas naposled okrog 7. ure v spremstvu močne straže SS-ovcev odženo na postajo, kjer je bilo že pripravljenih za nas pet vagonov. Okrog osmih priklopijo še lokomotivo, ki nas je odvedla proti Mariboru. Obstajali smo na večjih postajah, kar je pomenilo transportni vlak. V Mariboru so k našim vagonom priklopili še dva.⁵⁰ Ob enih popoldne smo se odpeljali proti Gradcu in naprej. Zdaj smo se šele zavedeli, kaj nameravajo z nami.⁵¹

Navedli smo avtentično besedilo iz leta 1944, stvarno napisano, neposredno zajemajoče iz doživetij mauthausenskih izkušenj. Spominska pričevanja nekaterih drugih članov tedanjega transporta v Mauthausen tega zgodovinskega pričevanja bistveno ne dopolnjujejo.⁵²

In kako je bilo v Mariboru? Tu so zapornike, določene za transport v Mauthausen, klicali najprej posamič iz celic in jim vrnili stvari, ki so jim jih odvzeli ob prihodu v jetnišnico, nato pa so jih odpeljali na dvorišče. Tam so stali najprej v skupinah, potem pa so jih razvrstili po pet. Zapornikov se je polasčala tesnoba, saj niso vedeli, kaj bo z njimi? Do tedaj sta bili na slovenskem Štajerskem ustreljeni že dve skupini talcev – ali tudi nje čaka enaka usoda? A ko se je pojavila paznica s košaro kruha in ga pričela deliti, so si oddahnili, najhujše jih torej ne bo doletelo. Niso pač slutili, da je za mnoge med njimi bila smrt odložena za nekaj tednov ali pa celo le za nekaj dni.⁵³

Medtem ko so zaporniki stali na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru v pričakovanju, kaj bo z njimi, so iz njihovih vrst poklicali Bojana Ilica in Svetozarja Kočevarja, člana Skoja v Mariboru (Bojan Ilich je bil organizator požiga dveh nemških vojaških avtomobilov 28. aprila 1941 v Volkmerjevem prehodu v Mariboru), in ju odpeljali nazaj v zapor, čeprav sta bila že vpisana na transportni seznam za Mauthausen; naslednjega dne sta bila ustreljena kot talca.⁵⁴

Naposled so, po ponovnem preštevanju in klicanju po imenih bile formalnosti pri sestavi skupine za transport v Mauthausen končane. Esesovci in policisti so spravili 91 zapornikov na tovornjake in jih odpeljali v Melje, v staro carinarnico, v Einspierrezjevi ulici, z glavnega kolodvora do katere je vodil industrijski tir. Tu sta že stala pripravljena osebna vagona.⁵⁵

Potem ko je prispelo tudi osem zapornikov iz pridrževalnega taborišča na Borlu (ki pa niso bili vpisani na mariborskem transportnem seznamu), je moralo vseh 99 zapornikov v pripravljena vagona, z njimi pa je vstopilo tudi nekaj esesovcev kot njihovo spremstvo na poti v taborišče. Nekaj pred poldnevom je pripeljal vlak s petimi vagoni zapornikov iz celjskih sodnih zaporov in priključili so mu še oba mariborska vagona. Okrog trinajste ure je vlak z 259 transportiranci zapustil mariborsko železniško postajo. Pot je peljala proti severu do Gradca in še naprej. Po pričevanju Karla Angela iz Ruš se je vlak ustavil v Gradcu in v Leobnu; tam naj bi bili za stražarje pripravili okrepcilo, medtem ko zaporniki niso dobili nič.⁵⁶

Nihče od jetnikov ni vedel, kam jih peljejo in kakšna usoda jih čaka, ugibali pa so o marsičem. Ivan Potrč je v spominski izjavi zapisal: »Sprashevali smo železničarje, kam gre vlak, ali nismo nič izvedeli. Vožnja potem se je vlekla, ni pa nas nič prehudo begala, saj tudi redki esesovci, ki so bili z nami, v kolikor so sploh prihajali v vagon, niso delali nikakih težav. Bilo je, kot da se peljemo na delo v Nemčijo.«⁵⁷ Tone Gošnik je v enaki izjavi zapisal, da stražno osebje nad jetniki »ni zganjalo nobenega nasilja«.⁵⁸ Jože Polajnkó pa je spomin na vožnjo v Mauthausen dopolnil s skoraj hudomušnim utrinkom: »Poleg mene je sedel v kupeju star možiček Mašera, imel je samo eno roko.

Razglabljal je takole: 'Veš, na Tirolsko nas peljejo. Tam bomo lešnike prešali. Ne bo nam sile. Pri kmetu bomo jabolka mleli.'⁵⁹

Ko se je vlak s sedmimi vagoni 24. avgusta 1941 ob dveh ponoči ustavil na mauthausenski postaji, je bilo ugibanj konec. Če je v katerem od jetnikov še tlel kanec upanja, da se bodo na koncu tega potovanja v neznano znašli v kolikor toliko znosnih razmerah, ga je, takoj ko so stopili z vagona, surova resničnost prvih doživetij streznila.

Jetniki so morali v največji naglici, drug čez drugega, poskakati iz vagonov. Kakor hitro so bili na tleh, jih je obkolila skupina mladih esesovcev iz taborišča in v trenutku besno planila nadnje, mlatila po njih s puškinimi kopiti in jih s suvanjem in brcami razvrščala v peterorede. Naposled so po ponovnem preštevanju krenili s postaje v noč. Mladi esesovci so se v divjem besu izživljali nad svojimi žrtvami. France Hribar-Savinjšek je zapisal: »Gonili so nas s postaje po cesti proti koncentracijskemu taborišču kot zveri. Posebno one, ki so zaostajali. Vpitje pobesnelih stražarjev in udarci puškinih kopit se je razlegalo v temno noč in nas navdajalo z grozo. Priganjali so nas neprenehoma z 'aufgehen',⁶⁰ tolkli s puškami, bikovkami in suvali. Dirjali smo v galopu, noseč težko prtljago, oznojeni, da nam je pot lil v curkih. Približali smo se kamnolomu, kot je bilo v temi spoznati. Nenadoma zaslišimo: 'Halt!' Zdaj smo mislili vsi: Tu nas torej hočejo postreliti, da svet ne bi izvedel za našo usodo. Po kratkem počitku in presuivanju pa nas prično poditi naprej. Noč je bila oblačna in pričelo je deževati. Na naša oznojena telesa še hladen mlaz dežja! Cesta se je pričela dvigati navkreber. Po enurni gonji smo preznojeni in premočeni od dežja pridirjali do koncentracijskega taborišča – Mauthausna.«⁶¹ V taborišče so vstopili skozi glavni vhod in pred njimi se je odprl pogled na njegovo notranjost, na obširen prostor, imenovan »apelplatz«, obdan levo in desno z lesenimi barakami in zidanimi stavbami, ter na poltretji meter visok kamniti taboriščni zid z ograjo iz bodeče žice in s stražnimi stolpi, vse pod močno razsvetlavo. Na stražnih stolpih je bilo videti stražarje s strojnicami, ki so novodošlim zbujale grozo.

Kolono novodošlih so esesovci takoj za vhodom usmerili na desno, na ploščad med kopalnično barako in taboriščnim zidom. Tu so se morali postaviti v vrste po pet in položiti svojo prtljago pred seboj na tla. Zaukazan je bil popoln molk. V taborišču je vladala gluha tišina vse do trenutka, ko se je ob tričetrt na pet oglasil taboriščni zvonec, ki je naznanil vstajanje. Novodošli so lahko samo od daleč sledili temu, kar se je v taborišču dogajalo, jutranjemu vrvenju med bloki, apelu, prinašanju kotlov in naposled odhajanju jetnikov na delo. Taborišče se je pomirilo, novodošli pa so še kar stali za kopalnico, pričakujoč razpleta dogodkov. Kaj se je medtem dogajalo z njimi?

Ponoči je začelo ponovno deževati, tako da so bili kmalu premočeni do kože in jih je v hladni noči stresal mraz. Bili so vznemirjeni in zbegani zaradi okrutnega ravnanja z njimi na poti s postaje v taborišče, a so se nekoliko pomirili, ko so zjutraj opazovali hitenje taboriščnikov v belo-modrih progastih mondurah – kot da so oblečeni v pižame, in so za okni prvih barak opazili snažne postelje, bele rjuhe in kariraste odevje. »Ugibali in sklepali smo: tu vladata red in snaga,« je zapisal France Hribar-Savinjšek.⁶²

Novodošle je kmalu po prihodu nagovoril vodja taborišča SS hauptsturmführer Georg Bachmayer; predvsem je opozarjal, da se je treba podrežati taboriščnemu redu in da bo sleherni, ki tega ne bo upošteval, kaznovan s smrtjo.⁶³

V Bachmayerjevem spremstvu naj bi bilo več esesovcev, pa tudi taboriščnikov, med njimi starešina taborišča Magnus Keller in prvi taboriščni pisar Josef Leitzinger. Bachmayer je postavil nekaj vprašanj, predvsem se je zanimal, ali je med člani transporta kaj Židov. Ko je dobil negativen odgovor, je pričel spraševati o poklicih; med njegovim spremstvom je bilo vidno zadovoljstvo ob dejstvu, da je bilo v transportu največ obrtnikov, rudarjev in drugih ročnih delavcev.⁶⁴

Prve ure po prihodu v taborišče za transport nikakor niso minevale mirno. Prihajali so posamezni esesovci, postavljali vprašanja, grozili, da bodo vse pokončali,

češ da so »heckenschützi«, ⁶⁵ padali so udarci; posebej jo je skupil upokojeni rudarski paznik Franc Pfajfer, ki ga je esesovec udaril s takšno močjo, da je padel in potegnil za sabo celo vrsto tovarišev. ⁶⁶

Naposled so okrog desete ure mauthausenski jetniki, ki so bili na delu v kopalnici, odpeljali prvo skupino štiridesetih transportirancev na kopanje. Pred vrati kopalnice so se morali sleči in oddati vse svoje stvari, nato pa so bili podvrženi običajni proceduri kopanja, striženja las in dlak po vsem telesu. Slednje se je spreminjalo v boleče in mučno početje. Po končanem kopanju so morali goli v diru čez odprt prostor do karantenskega bloka, barake št. 19. Tam so dobili perilo, taboriščno monduro in cokle. Ko so bili vsi člani transporta na bloku 19, jih je blokovni starešina (»block-älteste«) podučil, kako se ravnati po redu, ki je vladal v baraki, kako urejati ležišča, slamnjače na enonadstropnih pogradih, ki so morale biti zjutraj vse enako poravnane. ⁶⁷ Nato so jih napotili pred blok št. 1, v katerem je bila taboriščna pisarna. Pred blokom je bilo postavljenih nekaj mizic s pisalnimi stroji in ob njih dva, trije pisarji, ki so na posebne obrazce vnašali podatke o posameznih članih transporta. Ker pa za to delo ni bilo dovolj taboriščnih pisarjev, so pritegnili k popisovanju še nekatere strojepisja večje člane transporta, ki so obvladali nemščino. Med njimi Toneta Gošnika, ki ga je odlično obvladovanje strojepisja pozneje pripeljalo kot pisarja v taboriščno pisarno, pa inž. Tanciga, oba odvetnika, dr. Winterhalterja in dr. Babnika, in še koga. Bilo je že precej pozno popoldne, ko so povsem izčrpani transportiranci dobili prvo hrano – imeniten golaž, kakršnega pozneje niso bili nikoli več deležni. ⁶⁸

S prihodom na karantenski blok so se za transportirance pričeli dnevi taboriščnega življenja. Bili so na milost in nemilost prepuščeni blokovnemu personalu, od blokača, kakor so imenovali starešino bloka, do dveh sobnih starešin, pisarja na bloku in brivca. Vsi ti so se znašali nad njimi in jim skušali vtepti strah v kosti. ⁶⁹ Njihovo brezobzirno ravnanje so okusili že po prvi prespani noči v taborišču, ko se zjutraj niso dovolj urno dvignili z ležišč in se je blokovni personal vrgel nanje z brcami in udarci; blokovni starešina je mlatil po njih z gumijasto cevjo. ⁷⁰ Kmalu po prihodu so jim izročili pločevinaste tablice z vtisnjeno taboriščno številko, ki so jo potem, pripeto na traku, nosili na zapestju leve roke. Dobili pa so tudi bel trak s črno odtisnjeno taboriščno številko; trak so si morali prišiti na suknjo v višini srca na levi strani, enak trak pa tudi na desno hlačnico na sredini stegna. Dobili so tudi rdeče trikotnike iz blaga – znak, da so politični jetniki – z vtisnjeno črko J; v Mauthausnu so vodili Slovence s slovenske Štajerske in Gorenjske kot Jugoslovane, čeprav države ni bilo več. Dokler so bili na karantenskem bloku, se niso udeleževali zborov na apelplatzu. Vsako jutro je prišel v barako esesovec, imenovali so ga komandoführer, preštel jetnike in spet odšel, prav tako opoldne in zvečer. Prihajali pa so tudi kapoji z raznih delovnih komand in si odbirali jetnike za delo.

Kmalu se je oglasila lakota; zjutraj topla voda, kar naj bi bila prežganka ali kavni nadomestek, opoldne vodena enolončnica z zeljem ali nadzemno peso, zvečer 45 dkg kruha, grizljaj najslabše salame, nekaj dkg margarine, dva decilitra kavnega nadomestka, za opoldanski obrok sta od časa do časa bila kaša ali ješprenj. ⁷¹

Zelo zgodaj je med člane transporta posegla smrt. Prvega septembra 1941 je umrl Friderik Potisk, čevljar iz Maribora, ki je bolehal za hudo sladkorno boleznijo.

Po štirinajstih dneh na karantenskem bloku se je ves transport preselil na blok št. 14. ⁷² Zdaj so njegovi člani šele okusili vse tegobe taboriščnega življenja. Tako na tem bloku ni bilo več pogradov s posteljnino, večina jetnikov je ležala na tleh na slamnjačah. Jože Polajnko je zapisal v svoji izjavi: »Spali smo na tleh, drug ob drugem. Ker se zvečer nismo mogli takoj stlačiti skupaj, ko je kapo zavpil »Nieder!«, ⁷³ nas je poravnal tako, da nam je stopal po nogah. Kadar je ponoči kdo moral na stranišče, se je strašansko težko vrnil nazaj med speče. Poleg mene so ležali Kuster, Sedmak in Slavko Zimic, malo dlje Rušani Jarc, Angel, Kohne in Magdič.« Zdaj se je bilo treba trikrat na dan postaviti v zbor na apelplatzu, tudi po več ur. Nekoč, ko sta pobegnila dva nemška jetnika, je vse taborišče stalo na apelu, kakor so imenovali

zbor, skoraj vso noč.⁷⁴ Ob prihodu v taborišče transportiranci niso dobili čepic, kar je imelo za mnoge hude posledice. Postajali so zabuhli v obraz in otekale so jim glave, ko jih je na dolgotrajnih apelih in na deloviščih na prostem neusmiljeno žgalo septembrsko sonce. Nekateri so si izdelali čepice iz papirnatih cementnih vrečic, a gorje tistemu, ki ob vrnitvi z dela pred vhodom v taborišče te čake ni skril, dobil jo je z bikovko, da ga je skelelo več dni.⁷⁵

Takoj po premestitvi na blok 14 so transportirance razdelili po delovnih komandah. Večina jih je morala na delo v tako imenovani siedlungsbau.⁷⁶ Delo se je tu zavleklo skoraj do novega leta. V brošuri Mauthausen ga je France Hribar podrobno opisal takole:

»Siedlungsbau je oddaljen od taborišča 3 km. Tu so napravili načrt za celo naselje hiš, ki naj bi služile za stanovanje esesovcem (...). Nekaj stavb je bilo v dolini za cesto že napol zgrajenih, glavno naselje pa je bilo zamišljeno na prostranem griču. Da se je lahko dovažal stavbni material, se je najprvo gradila cesta. Do časa, ko smo prišli Slovenci, je bilo tu zgrajeno ceste kakšnih 200 metrov. Izkopana je bila jama za prvo hišo. Označeno pa je bilo s koli, kje bodo stale druge hiše. Premier stavb je bil 16 × 10 metrov. Na tem odseku je bilo zaposlenih 600 kaznjencev. Nemci kot predelavci, Španci kot zidarji, Čehi, Poljaki in Slovenci pa kot pomožni delavci. Ta spreved šeststotih kaznjencev se je pomikal ob šestih zjutraj pod močno stražo esesovcev na delo na siedlungsbau. Razdelili so nas v skupine po 50, dali nam krampe in lopate in pod vodstvom nemškega predelavca, imenovanega »kapo«, smo začeli ob sedmih kopati prst. Kopali smo jame štiri metre v globino. V takšni jami je ogromno prsti. Skopali smo jo v enem tednu. Vsa prst je bila izmetana ven samo z lopato. Najmanj dvajsetkrat je bila vsaka gruda na lopati. Delalo se je primitivno, kot so delali sužnji pred več tisoč leti. Delovnik je bil deseturni. Opoldne je bil enourni odmor. Kosilo je pripeljal tovarnjak. Zvečer so kotle izmenoma nosili v taborišče. Pa tudi opoldanski odmor nam je komandoführer⁷⁷ izpremenil v ekserciranje. Oddiha nam niso pustili.⁷⁸ (...) Na odseku siedlungsbaua se je delo razmahnilo. Eni so kopali jame za nadaljnje stavbe, drugi so donášali stavbni material, kamenje, opeko, pesek, cement, les, železo itd. Istočasno pa smo gradili krožno cesto, ki je bila trasirana mimo vseh bodočih stavb. Tu na cesti je bilo delo najtežje. Zaposlili so tam 80 Slovencev. Najprvo smo v skopano cesto nanosili skale, nato pa so nas vseh 80 vpregli v težki valjar, ki smo ga vlekli po strmini navzgor, nazaj pa zadrževali. Če se nismo takoj zedinili in istočasno potegnili, je vzel kapo, zloglasni Otto Lutz (Slovenci smo mu dali ime Sultan), več metrov dolgo prekljo in udrihal po naših hrbtih in glavah. Ko smo z valjarjem potlačili skale, smo nanosili še peska, ga z valjarjem potlačili in pred nami je bila cesta, kot bi jo iz betona vlil... Cesta je bila trasirana čez prepad. V ta prepad smo morali nanositi prsti na tisoče kubikov. Ko smo nosili prst v ročnih nosilih, nas je Sultan podil po griču, da smo tekali kot naviti. S polnimi nosili smo morali stopati hitro, s praznimi pa švigati. Pri tem delu sva bila tri tedne skupaj z Venekom, krojačem iz Pesjega pri Velenju. Nenavajen napornega dela je tu omagal in podlegel.⁷⁹ Tudi tovariš Skornšek iz Družmirja je na tem odseku končal.⁸⁰ Sredi novembra je bilo kopanje jam končano.«⁸¹

Blok 14 je bil za večino članov transporta prehodni dom, kraj mukotrpnega bivanja vse do smrti ali odpusta po šestih mesecih bivanja v taborišču. Noči so minevale med spanjem in dremežem. Če je bilo po preselitvi s karantenskega bloka na bloku 14 okrog 250 Slovencev in le manjše število drugih jetnikov, se je v drugi polovici septembra s prihodom dveh zaporednih čeških transportov število jetnikov na blok dvignilo na 400! Resda je nekaj Slovencev postopoma odšlo na druge bloke, toda zavladala je nepopisna stiska za prostor, tako da so jetniki lahko ponoči ležali le na boku. Zjutraj so vstajali neprespani in utrujeni, zvečer so se vračali povsem izčrpani z dela. Kadar je deževalo, so si zvečer dajali premočene mundure pod glavo in legali v premočenem perilu, ki se tudi do jutra kdaj ni posušilo. Ob enolični in pičli hrani so postajali v obraz rumenkasti in posušeni.⁸² Že 31. oktobra 1941 je zapadel prvi

sneg, kar je na nekatere člane transporta, ki so bili že na koncu moči, vplivalo porazno. Nato je ves november trajalo hladno in deževno vreme in vsem tegobam se je ob nezadostni prehrani oslavljenih članov transporta lotevala še griža. Razen Friderika Potiska, ki je umrl 1. septembra 1941, v septembru in oktobru med Slovenci ni bilo smrtne žrtve, začuda pa sta bila dva transportiranca celo odpuščena, Anton Papež, zidar iz Spodnje Polskave, ki je menda po vrnitvi domov kmalu umrl (odpuščen 26. septembra 1941) in Fece Jože, čevljar iz Šoštanja (odpuščen 1. novembra 1941).

Nekateri rudarji so se pri delu gnali, ker so bili mnenja, da si bodo s prizadevnostjo izboljšali položaj ali celo dosegli vrnitev domov. Na siedlungsbauu so jih razporedili pri kopanju jam na prvo mesto. Z lopato so začeli rezati rušo in drugi za njimi so morali delati enako hitro. Ti rudarji – France Hribar jih je označil za stremuhe –⁸³ so sicer dobivali dvojne porcije kolerabe ali zelja, vendar jih to ni rešilo. Izčrpali so se in med njimi so bile prve smrtne žrtve. Prvega novembra 1941 je umrl Franc Gostiša, rudar iz Kisovca, ki je že 3. oktobra iskal pomoč na revirju.⁸⁴ Obležal je na delovišču. Naslednjega dne, 2. novembra 1941, je umrl Franc Medved, upokojeni rudar iz Hrastnika, star 55 let. In istega dne tudi Ferdinand Rotar, rudar iz Zagorja. Petega novembra 1941 se je med zborom na apelplatzu zrušil in kmalu nato umrl Drago Klampfer, delavec iz Ruš.⁸⁵

Ob prvem snegu in ostrem mrazu, ki mu jetniki, oblečeni v letne mondure in brez nogavic, niso mogli kljubovati, so obupali trije Slovenci. Šli so čez črto med stražarskimi mesti, ki so obkrožala delovišče, in bili ustreljeni. Šestega novembra 1941 sta to storila Ivan Šalamun, delavec iz Trbovelj in Albert Uršič, rudar iz Toplic; v mrliško knjigo mauthausenske politične uprave so zapisali »Ustreljena na begu.« Njunemu zgledu je 7. novembra 1941 sledili Franc Koštomaj, dninarski delavec iz Arje vasi,⁸⁶ katerega smrt je opisal France Hribar: »Ko je prestopil stražarsko črto, pri prvem strelu ni niti omahnil, pri drugem je pokleknil in šele nadaljnjih pet strellov je napravilo konec njegovemu trpljenju.«⁸⁷

Smrti so se vrstile dan za dnem, tako različne in vendar tako podobne. O smrti nekaterih članov transporta so znane podrobnosti njihovega konca, o mnogih pa o njihovem koncu priča samo skop podatek, tako o Petru Vuzemu, tekstilnemu mojstru iz Maribora, le da je umrl 8. novembra 1941.

O Francu Čuku, delavcu iz Založ pri Polzeli, vemo – po pričevanju Karla Angela iz Ruš, da so ga 9. novembra 1941, napol mrtvega pripeljali na samokolnici iz kamnoloma na blok, kjer je umrl, in da se je njegova smrt že dneve prej napovedovala, saj mu je otekla glava in je bil ves zabuhel v obraz, otekle pa so mu tudi noge. Istega dne kot Franc Čuk je umrl tudi Blaž Venek, krojač iz Pesjega pri Velenju, ki je skupaj s Francetom Hribarjem tedne tovoril prst na siedlungsbauu in shiral ob temu delu.⁸⁸

Na naslove svojcev v domovini so prihajala obvestila o smrti očeta, moža ali brata, morda sina v taborišču, sožalna pisma, napisana po vnaprej pripravljenem besedilu: »Vaš sin je bil, ko se je javil kot bolan ob sprejemu v bolnišnično zgradbo, deležen zdravstvene oskrbe...«⁸⁹ Pošastno sprenevedanje, za katerim je obtoževala resničnosti usode vseh tistih, ki so umirali v najstrašnejših mukah. Siedlungsbau je od Slovencev zahteval prve žrtve. Z griča, na katerem se je gradilo naselje, si videl v daljavi nad Donavo mestece Enns. Včasih se je zdelo, da so hiše, nad katerimi je kraljevala katedrala, čisto blizu, na dosegu – privid onkraj grozljive resničnosti. Tukaj ljudje, po 30 do 80 vpreženi v valjar, vsak v svoji zanki, v coklah ali bosi stopajo po lomljenem granitu, ne morejo speljati, kapo Lutz mlati z ročajem lopate po njihovih hrbtih, nato speljejo, hkrati pa se nekdo od vpreženih spotakne, smukne iz zanke, pade in valjar gre čezenj.⁹⁰

Dne 11. novembra 1941 je bil Ivan Bizjak, rudar iz Zagorja »na begu ustreljen.«⁹¹

V prvi polovici novembra 1941 so v Mauthausnu odprli novo delovišče, delovno komando z imenom lagerbau.⁹² Sem se je preselilo precej Slovencev, ki so dotlej delali na siedlungsbauu. O tem piše France Hribar: »Bila je to velika njiva, posejana s pšenico, v premeru 3 ha. Njiva je bila viseča, ker je sploh vse taborišče na griču.

Komanda je pač sklenila to zemljišče uporabiti za povečanje taborišča. Govorilo se je, da pride še 30.000 vojnih ujetnikov, Rusov. Odsek lagerbaua je bil eden od najstrahotnejših. Celo ogromno njivo je bilo treba splanirati in ta viseči svet izravnati v vodoravno ploskev. Uničili so lepo polje in spodkopali zeleno pšenico, ker so pač računali na ukrajinsko žito. (...) Zaposlili so tu do 1000 ljudi. Na dveh mestih smo položili tračnice za vozičke, največ nakopane prsti pa smo znosili v ročnih nosilih. Od stalnega dežja je bila njiva vsa razmočena in smo se pogrezali do kolen. Blato je bilo mastno, da kar ni hotelo z lopat. Za hrbtom vsake male skupine pa je stal kapo s palico in se neutrudno drl in tolkel po naših hrbtih z gorjačo. Za tepenje jim je prav prišel odlomljen ročaj od lopate. Ni bilo redko, da je kapo komu razbil s takšnim kolom lobanjo. Kri smo videli na vsakem koraku. Najbolj krvoločen pa je bil oberkapo Žorž. Imel je zverinsko divji obraz. Okrutnež brez srca. Vsakemu odseku dela so načelovali eseskomandoführerji, ki pa so se izmenjavali. Na lagerbau je prišel vedno mlad esesovec, pravi vzor hitlerjevskega glavorezca in vzgled vsem stražarjem in kapom. Zato se je na tem odseku pretepalo kot drugje nikjer. Težko delo, priganjanje, slaba hrana in k temu še vedno deževno vreme in zgodnja zima je pripomoglo, da so naši tovariši na lagerbauu začeli umirati na veliko. Največ Slovencev je ugonobil lagerbau.⁹³

Med prvimi sta na tem novem delovišču končala Jožef Bradula, rudar iz Zagorja, iz Kisovca, in Anton Jagodič iz Hrastnika, znan in spoštovan družbeni delavec.⁹⁴ Bradulo je dotolkel kapo Žorž, Jagodiča, ki naj bi spravil obnemoglega Bradulo na noge, pa esesovec komandoführer. To je bilo 13. novembra 1941.

Dne 14. novembra 1941 je umrl Edvard Kač, mesar iz Polzele, ki je delal nekaj časa na siedlungsbauu v skupini s Francetom Hribarjem. Hribar ga je opisal kot priljubljenega in dobrovoljnega človeka, na rob njegovi življenjski usodi pa je podrobno popisal potek njegovega propadanja pri delu na lagerbauu: »Žalostno ga je bilo videti: Prej še tako krepak mož, tu pa je v treh mesecih upadel in postal ves rumen in zabuhel v obraz. Vlačil se je ko senca. Ni več pripovedoval smešnic. Nazadnje se ga je lotila še griža. Ko je prihajal zvečer od dela, je hlače kar v rokah nosil.«⁹⁵

»Nemogoče pa je bilo preprečiti grižo,« je zapisal Hribar, »oboleli za grižo se večinoma iz bolnice niso več vrnili. Nekaj dni je tak bolnik ležal v postelji, ko pa se je ponesnažil, so ga položili na gola tla. Za grižo je umrlo največ tovarišev iz Zagorja, Ruš in Radeč.«⁹⁶

Dne 16. novembra 1941 je umrl Matevž Breznik, delavec iz Ruš. Karel Angel je o njem zapisal: »Pred tem sem videl, kako je Rušan Matevž Breznik na lagerbauu ob kupu zemlje enostavno zlezel skupaj in sta ga dva naša odpeljala oziroma skoraj odnesla v taborišče, toda naslednji dan ga ni bilo več med živimi.« Breznikova žena je 1942 umrla v Auschwitzu, njegova hči Silva je 8. januarja 1943 junaško padla v poslednjem boju Pohorskega bataljona na Osankarici na Pohorju. Ivan Potrč je o smrti Matevža Breznika napisal presenetljivo črtico.

Adolf Fuka, rudar iz Hrastnika, je umrl 26. novembra 1941. V taborišču se je znašel skupaj s sinovoma; zverinsko je bil ubit pred očmi svojih otrok.⁹⁷ Istega dne je končal življenje Dominik Lebar, rudar iz Zagorja. Kapo Otto Lutz – Sultan ga je zasačil, ko je nekemu kapu iz torbice izmaknil košček kruha, in ga najprej premlatil do nezvesti. France Hribar opisuje Lebarjev konec: »Tolkel ga je dve uri in iz prejšnjega hrusta je postal bled in upadel okostnjak. Ko se je osvestil, sta mu dva nalagala na hrbet težke skale, ki jih je moral ves dan nositi. Sultan pa ga je tolkel do večera. Da bi se nadaljenjemu mučenju izognil, se je drugi dan javil na delu v lagerbau. Pomagalo pa mu ni nič. Kapi se zvečer vse zmenijo in oberkapo Žorž na lagerbauu ga je že imel vpisanega kot tata in ga klestil kar naprej. Po treh dneh ga je ubil.«⁹⁸

Dne 30. novembra 1941 se je Franc Gašpur, tekstilni delavec iz Ptuja, zjutraj napolil k ograji iz bodeče, z elektriko nabite žice in se vrgel nanjo; bil je v trenutku mrtev.⁹⁹

V novembru je umrlo 37 članov transporta.

Ob sobotah in nedeljah se na siedlungsbauu ni delalo, zlasti nedelja naj bi bila namenjena počitku. Toda pogosto se je dogajalo, da so jetniki s siedlungsbaua morali ob sobotah in nedeljah na delo na lagerbau, na delovišče, ki je ležalo v neposredni bližini taborišča. Tako si že preutrujeni jetniki tudi ob koncu tedna niso odpočili. Pretresljivo je pričevanje Iva Nagliča: »Večkrat sem imel občutek, da je kramp tisti, ki sam koplje, jaz sem občutil le popolno nesposobnost. To je bilo že v oktobru, tako da sploh ne razumem, kaj mi je v naslednjih mesecih dajalo moč. Verjetno globoko v podzavesti vrojeno – preživeti.«¹⁰⁰

V tem času so na raznih deloviščih jetniki vse pogostejše umirali, popadali so od izčrpanosti ali pod udarci kapojev. Tisti, ki so prihajali na novo in ki so stopali na njihova mesta, so prevzemali tudi njihove taboriščne številke. Karl Angel iz Ruš je nosil številko 1 in govorilo se je, da je bila v tem letu že petič podeljena! Na kosteh in na pepelu žrtev se je taborišče širilo in gradilo. Leta 1941 je šlo h kraju, pospešena gradnja in širitev koncentracijskega taborišča pa je bila v skladu s silovito ekspanzijo tretjega rajha, ki je za osvajanje novih ozemelj, odkoder naj bi prihajale množice novih jetnikov, potreboval prostornejše zapore, predvsem pa nova ali razširjena koncentracijska taborišča. Množice, ki so se stekale z osvojenih ozemelj v te zapore in ta taborišča, je bilo treba fizično in duhovno obvladati. Te množice so bile odpeljane večinoma iz na novo osvojenih ozemelj, ker se niso dovolj podrejele okupacijskim oblastem, in so kali te svoje upornosti prinašale s seboj v jetništvo. Nacistični režim je z leti na podlagi izkušenj izdelal rafiniran taboriščni sistem, s katerim naj bi množice, morda še okužene z bacilom upornosti in nasprotovanja, preoblikoval v pokorne in ponižne.

V tem obdobju, ko se je prvi veliki slovenski transport znašel v Mauthausnu, je taboriščni sistem podrejanja in uničevanja ljudi dosegal stopnjo brezprimerne krutosti in ciničnega sadizma: dosegal je svoj cilj uničevati ljudi, jih pokončavati v takšnem obsegu, da krematorij ni zmozel pravočasno sežigati trupel; ni pa se mu posrečilo zlomiti tihega in skritega nasprotovanja v ljudeh, ki so se na samosvoj način vsak po svoje in v povezavah med seboj bojevali za preživetje in proti popolnemu razčlovečenju. Nasprotno: v teh izjemno težkih okoliščinah se je uveljavljala mednarodna solidarnost, ki je v poznejših letih prerastla v trdno zakoreninjeno in uspešno organizacijo.

Kako so doživljali svojo usodo in tem boju za preživetje kot posamezniki in kot del širše slovenske in taboriščne skupnosti člani slovenskega transporta? Navedli bomo vrsto pričevanj, iz katerih je razvidno, kako različno so se posamezniki bojevali za življenje, bodisi da so se znašli povsem na robu slovenskega kolektiva ali pa so na boljših položajih v taborišču, v delovnih komandah, kjer niso bili tako izpotavljeni fizičnemu naporu, imeli več možnosti za organiziranje medsebojnih zvez in tudi posredovanje pomoči tovarišem v stiski.

Ko se je po prihodu v taborišče transport znašel na karantenskem bloku, je novodošle obiskal španski borec Ciril Rome, ki je bil že od januarja 1941 v Mauthausnu in je kot električar imel možnost svobodnega gibanja in dostop na bloke. Rome je svetoval, kako se znajti v taboriščnih razmerah, kako varčevati z močmi pri delu. Rome, doma iz okolice Ljubljane, odkoder je 1937. leta odšel v Španijo, je članom prvega transporta in v poznejših letih drugim Slovencem bil nenehno v pomoč, predvsem je spodbujal ljudi, naj ne obupajo.¹⁰¹

Šestega septembra 1941 so pripeljali iz mariborskih zaporov v Mauthausen učitelja Milana Jandla. Na bloku 14 se je pridružil slovenski skupnosti, saj je imel tu znanice iz predvojnega časa, Ivana Potrča, Jožeta Polajnika in druge. Od njega so Slovenci zvedeli za streljanje talcev dan po odhodu transporta v Mauthausen. Janda – kakor so ga znanci imenovali – je pripovedoval o njihovem pogumu, zlasti o odločnem nastopu Slave Klavore. Jandl je pozneje delal na siedlungsbauu in bil naposled pisar v bolnici za esesovce. Ivan Potrč ga je literarno upodobil v noveli Podoba Slavke

Klavore.¹⁰² O tem, kako so se jetniki med seboj spodbujali v najtežjih razmerah, je Jandl kratko zapisal v anketnem listu: »Dušan Spindler nas je držal vse pokoncu.«

Janko Kuster, rojen 1925, pred aretacijo dijak v Mariboru, je bil najmlajši član slovenskega mauthausenskega transporta. Na vprašanje v anketnem listu »Kako si preživel taborišče?«, je zapisal: »Taboriščni genocid sem preživel, ker sem kot mladoletnik bil že prvi dan deležen mednarodne solidarnostne pomoči pri prehrani prek starešine bloka 16, predvojnega nemškega komunista Bruna Leuschnerja. Prek njega in koroškega Slovenca Maksa Rapolda iz revirja so tudi sotrpini Dušan Spindler, Ivan Potrč, Jože Polajnk in drugi organizirali uspešno samopomoč, ki je temeljila na zagotavljanju lažjih del, priboljškov pri prehrani in fabriciranju spodbudnih novic, ki so nam dvigale voljo za preživetje.«¹⁰³

Jože Polajnk, priznan slikar, je v najtežjih okoliščinah v taborišču skiciral svoje tovariše in dogajanje, na skrivaj, v smrtni nevarnosti, s končkom svinčnika na zavržene koščke cementnega papirja. Kar se je tega ohranilo, je prečudovito pričevanje človekove upornosti, neponovljiv umetniški izraz užaljene in poteptane človečnosti. Polajnk je zapisal o sebi: »Navidezno sem bil krhek, toda vendarle žilav. Tako me težko delo in pretepanje v tistih prvih taboriščnih dneh nista mogla zlomiti. Še posebej zaradi tega ne, ker sem vedel, da sem v taborišču zavoljo svojega odporniškega delovanja. Kot predvojni komunist in borec proti hitlerjanstvu sem v Mauthausnu od prvega dne vedel, da se je treba tudi tukaj boriti proti kletemu sovražniku. Ta zavest mi je dajala moč, da sem kljub izčrpanosti vzdržal. Nekoč sem našel na rešetü med kocinami in lasmi kos kruha, ki je bil zmočen. Počistil sem dlake, kos kruha prepek in ga pojedel. Bila je nuja, da se je človek ohranil. Dosti sem se družil s starima komunistoma Dominikom in Francetom Hribarjem, ki sta bila zelo trezna v presojanju razmer. Do nas Slovencev so dnevno prihajale vesti s front in tudi iz Jugoslavije. To nas je spodbujalo in navdalo s samozavestjo. Ni me mogel prestrašiti tisti, ki me je po aretaciji zasliševal v Mariboru in mi grozil: V šestih dneh smo opravili s Prago, pa bomo še z Mariborom! Delal sem se naivnega in ni mi mogel do živega. V meni je bil upor. Tako tudi tu v taborišču smrti. Pa sem začel to izražati s protestom na koščkih cementnega papirja. Skušal sem narisati obraze naših trpinov, njihova telesa, razne akcije in s tem protestiral proti vsakemu nasilju. Kot človek umetnik sem moral dajati duška svojemu počutju, saj je v meni vse vrelo – pa sem kljub strogim prepovedim o rabi svinčnikov in papirja skiciral, protestiral. Naši ljudje so mi pri tem pomagali – me opozarjali in čuvali. Ob izpustu iz taborišča sva skupaj z Jankom Kustrom pretihotapila 45 skic iz Mauthausna.«

O samopomoči in taborišču je Polajnk zapisal naslednje: »Bilo je mnogo tega. Bila so drobna dejanja, saj velika niso bila mogoča. Pa vendar, ljudem je dobro delo tisto malo. Na primer to, da mi je Spindler krpal rokavice, kajti s premrlimi prsti sem težko skiciral. On je dajal nekaj časa od svojega kosa kruha češkemu Židu iz Prage v sosednjo barako nekaj malega, dokler mu tega nismo prepovedali, češ, naj ne uniči samega sebe. Spindler nas je oskrboval iz revirja z zdravili in pomagal z njimi ljudem, da so se tako lahko izognili pregledom v ambulantni, ko si bil vedno v nevarnosti, da odideš skozi revir v smrt. Organizirali smo najpotrebnejšim čevlje in oblačila, da so lažje prestajali vse strahote. Tudi iz redkih paketov od doma se je tovariško delilo, kolikor je v paketih sploh ostalo.«

In še o podtalni organizaciji v taborišču: »Šušljajo se je o radiu v taborišču – saj smo dobivali sporočila o frontah, o razmerah v Jugoslaviji in podobno. Vedeli smo, da partizanstvo na jugoslovanskih tleh napreduje pa da Nemci selijo naše ljudi z območja Brežic itd. Član našega transporta Muzulini je dobival časopis Völkischer Beobachter. V taborišču so bili tudi stari jetniki iz prvih let po zmagi Hitlerjevega režima, bili so prekaljeni komunisti. Z njimi je imel dobro povezavo španski borec Ciril Rome, ki je kot električar imel možnost hoditi dokaj svobodno po taborišču. Tako smo tudi od njega marsikaj izvedeli.«

Polajnkove skice iz Mauthausna so svojevrstno pričevanje o duhovni svobodi človeka v fizičnem suženjstvu. Ne pozabimo, nastajale so v letih 1941 in 1942. Nastajanje skic ni bilo dejanje enega samega človeka, temveč ob sodelovanju širšega kroga tovarišev, ki je umetnika varoval pri risanju mesece in mesece in tudi pripomogel k temu, da se je del teh skic ohranil. O vlogi tega umetnikovega tovariškega kroga je Janko Kuster zasnoval spominski zapis, ki ga je objavil 1983. leta: »Jože Polajnkovo mi je v grozotnih taboriščnih razmerah, ko sem se spremenil zgolj v inventarno številko J 1973, nadomestil starše in skrbel zame kot oče. Skupaj z Dušanom Spindlerjem sta me moralno podpirala in vzpodbujala, da se nisem v obupu pognal v bodečo, z električnim tokom nabito žico.

Opazoval in stražil sem Jožeta, ko je začel s končkom komaj dva do tri centimetre dolgega svinčnika risati prve skice na papir iz cementnih vreč. Ocenjujem, da je Jože Polajnkovo narisal od avgusta 1941 do pomladi 1942 nekaj sto skic, največ s svinčnikom na cementni papir. Razumljivo je, da tako obsežne zbirke ni bilo mogoče rešiti. Jože je serije skic razdelil med prijatelje v tistem upanju, da bo vsaj kdo od nas preživel ter pokazal svojcem žrtev in znancem našo Golgoto.

Spominjam se, da sem okoli 30 najbolj pretresljivih Polajnkovih skic, predsmrtnih skrivenčenih obrazov, okončin in »slonovskih«⁹⁹ nog iz novembra in decembra 1941 odvrnil ob nenadejanem kontrolnem telesnem pregledu skupaj s prepovedanim, prav tako iz cementnih vreč izdelanim telovnikom. Podobno se je dogajalo tudi drugim, ki so v skromnih črtastih oblačilih brez žepov na telesu skrivali Polajnkove skice.

Ob izpustu iz taborišča sem skril skice pod obližem na telesu in jih kasneje vrnil avtorju. (...) Enostavna in ostra risba želi upodobiti telesno in duševno resničnost hkrati.¹⁰⁴

Pri skrivanju in reševanju Polajnkovih skic pa je bil poleg slovenskih tovarišev udeležen tudi Španec Leonard. V nekem obdobju sta delala Polajnkovo in Španec skupaj med pleskarji. Nekoč je Polajnkovo Špancu pokazal nekaj svojih skic. Španec se je zgrozil, češ, kako nevarno je to, pa je Polajnkovo potem vseeno pomagal, da sta v baraki malarkomande našla nekaj lukenj in koticov, kamor je skice spravil. On mu je tudi svetoval, kako naj jih ob odpustu odnese iz taborišča.¹⁰⁵

Anton Ferk je v izjavi o svoji življenjski usodi v Mauthausnu in o tovariški pomoči med sojetniki napisal: »Kmalu po prihodu v taborišče sem se spoznal s šestdesetletnim Nemcem, ki je bil zaposlen v mali mizarski delavnici. Povedal mi je, da je zaprt že od leta 1936. Bil je nekakšen vseznal in tako je delal mizarske predmete za upravo. Ime mu je bilo Mihael. On mi je dal občasno kakšno porcijo krompirja in tudi kruha. (...) Ob sobotah in nedeljah, če smo bili prosti, smo se Slovenci zbrali in tudi zapeli. Bil sem vaje zborovskega petja in tako sem s tenorjem vodil naše pesmi. Opazil me je koroški Slovenec Sepp (Kacijanka) in je bil vesel tega, da imam dober posluš in da vodim naše pri petju. Občasno nam je prinesel kakšno porcijo hrane in tudi kos kruha. Sepp je konec decembra nagovoril Mihaela, naj me spravi na lažje delo. Res so me kmalu premestili v novo komando, v tako imenovano wagenkolonne.¹⁰⁶ Tu sem našel Slovenca Mirka Plahterja. V tej skupini nas je bilo devet. Naš kapo je bil dolgin z zelenim trikotnikom, Avstrijec s Koroške, ki je bil na videz sicer strog, toda dobrosrčen. Prek znanca Mihaela mi je uspelo pridobiti v to komando še Dušana Spindlerja, za katerega sem vedel, da mora garati na lagerbauu pri pripravljalnih delih za novi del taborišča.« (...) »Primeri jetnikov Mihaela in Seppa sem že prikazal. Oba sta mi omogočila, da sem našim lahko pogosto prinesel kakšno porcijo krompirja in kruha. Tako so ravnali tudi drugi naši, ki so delali po pisarnah in prišli do kakšnih dodatnih porcij hrane. Tudi iz delavnic so prinašali nekateri hrano in jo odstopali najpotrebnejšim. Pomagali smo si tudi tako, da smo prek 'raznih zvez' oskrbovali naše z dodatnimi oblačili in obuvali, kar je bilo pomembno zlasti tedaj, ko je nastopila strupena zima. Skratka, bilo je mnogo solidarnosti med nami in tega ni mogla preprečiti niti strahovita lakota. (...) Spominjam se mladega Ljuba Tropa, ki je bil kot avtomehanik v delavnici, kjer so popravljali motorna vozila. Skoraj vedno je

prinašal iz delavnice, ki je bila zunaj žic in zidov, pod oblačilom skrit kruh, navadno celo štruco, ki jo je potem razdelil. Seveda je to zahtevalo veliko spretnosti in poguma. (Ljubo Trop je padel kot partizan nekje na Hrvaškem.) Med samopomoč pač sodi tudi to, da smo drug drugega spodbujali, da je treba vztrajati v tem težkem in neenakem boju proti sovražniku.¹⁰⁷

O medsebojnih tovariških vezeh članov slovenskega transporta in o skupnem v njihovem boju za preživetje je v svojem pričevanju zelo prizadeto spregovoril Karl Angel iz Ruš: »V skupini ruških in mariborskih sotrpinov, ki smo se občasno sestajali, smo bili obveščeni o dogajanju v domovini in na frontah. Najbolj smo se družili Drago Magdič, Rudi Piščanec, Dušan Spindler, Alojz Kohne, Janko Kuster, Jože Polajnkó, Maks Čepič. Iz srečavanj z njimi sem črpal moči za vztrajanje. Najbolj agilen je bil Dušan Spindler. Povem naj tudi, da smo imeli na razpolago list Völkischer Beobachter, ki si ga je naročil jetnik Jug, hotelir iz Sevnice, in nam ga je posojal v branje.¹⁰⁸ Tudi tako smo zvedeli marsikaj o razmerah zunaj taborišča (...) V zimi 1941–1942 sem bil že na koncu moči. Tedaj me je rešil Rušan Kohne, ki mi je pomagal s tem, da me je spravil v elektrokomando. Kohne je bil zaposlen od vsega začetka v ključavničarski delavnici, kjer sta delala tudi Rudi Piščanec in Jože Turk, oba iz našega transporta. Ker zame ni bilo delovnega mesta v osrednjem elektroobratu, me je kapo dodelil v pomožno elektrocentralo. Tam sem čistil dizelski motor in generator, toda bil sem pod streho. Seveda je bila ta sprememba zame prava rešitev, saj bi na lagerbauu zagotovo poginil. (...) V pomožni elektrocentrali sem bil do odpusta iz taborišča. (...) Jože Polajnkó mi je preskrbel ruske čevlje in nogavice. Toda kmalu mi je kapo odvzel čevlje, češ da jih rabi za svojo skupino, ki je hodila na delo v Steyer.¹⁰⁹ Tako sem se moral zadovoljiti z lesenimi coklami. (...) Vedel sem, da so tako kot meni pomagali tudi drugim. Pomoč je bila v organizaciji dodatnih porcij hrane, v oskrbovanju toplejših oblačil, zdravlil, obvez, pa tudi v tem, da so tisti, ki so dobili pakete, dali drugim večino iz njih. Kljub strahotni lakoti, priganjanju pri delu in pretepanju naši ljudje le niso poživinili in je v okostnjakih ostalo še dosti človečnosti.¹¹⁰

Dušan Spindler je v izjavi navedel podatke o stikih s španskim borcem Cirilom Rometom, ki mu je posredoval politična sporočila, in stalnem stiku z učiteljem Milanom Jandlom, ki je kot pomočnik pisarja v esesovski bolnici imel možnost priti do zdravlil in obvez, tako da je Spindler potem tudi sam »zdravil« svoje tovariše. »Kjerkoli je bilo mogoče organizirati kakšno dodatno porcijo hrane, smo to počeli,« je zapisal Spindler, »da so mlajši sojetniki in tisti, ki so bili najbolj izčrpani, dobili kakšen 'priboljšek'. Naši, ki so delali po pisarnah, so nekaterim omogočili, da so prišli na lažje delo ali pa vsaj bolj pod streho. Krpali smo rokavice in nogavice ter oblačila in podobno.«¹¹¹

Tone Gošnik, ki je bil pisar v glavni taboriščni pisarni in je tako imel s slovensko skupino manj stikov, saj tudi ni bival z njo v isti baraki: »Iz pisarne v taborišču sem pomagal predvsem tako, da sem svojim prenašal govorce, ki so se pletle med tamkajšnjimi 'vodilnimi' jetniki in tistimi, ki so iz notranje pisarne hodili vsak dan na delo v 'zunanjo pisarno' taborišča – neki Jupp iz Düsseldorfa, bivši policijski uradnik, Španec Huan del Diego in njegov španski sojetnik. Govorice so bile vsakovrstne, vse do tiste iz srede decembra, češ da bomo Spodnještajerci kmalu izpuščeni, kar je naposled februarja 1942 izkazalo kot resnično. (...) O organizaciji samopomoči Slovencev v taborišču ne vem nič konkretnega. Prav tako tudi ne o morebitnih organizatorjih take samopomoči. Po mojem mnenju se v tistih šestih mesecih, kar smo bili v tem taborišču, še ni razvila načrtno organizirana večja pomoč. Vedel pa sem, da si posamezni naši jetniki med seboj pomagajo v okviru skromnih možnosti, ki smo jih takrat imeli v lagerju, zlasti še po sprejemanju paketov od doma.«¹¹²

Emil Salmič iz Senovega (kjer je kot član vojnega komiteja organiziral borbene mladinske skupine): »Razmere so bile takšne, da so kljub relativno kratkemu času šestih mesecev preživeli le tisti, ki so bili fizično in psihično utrjeni in se jih ni oprijelo malodušje. (...) Taborišče sem preživel – kako, je nesmiselno navajati, saj

danes takšna opisovanja mnogi istovetijo kot domišljijo. O tem si lahko pripovedujejo le tisti, ki so doživljali enako. Trdim lahko le to: da to, kar smo preživeli, preživi le človek, tega žival ne zmore. Pomoč sotovarišev je bila lahko le v hrabrenju in dviganju morale. Kakšnih napotkov ali opozoril nismo mogli pričakovati, vse je bilo odvisno od medsebojne pomoči. O kakšnih zdravilih ni bil govor. Kakšno obvezo za zunanje poškodbe si mogoče še dobil, notranji oboletosti pa, če ta ni sama prenehala, je obvezno sledil krematorij. To je bilo zaradi ozebljih rok in nog namenjeno tudi meni, vendar so me v revirju, kjer sem že stal v vrsti za injekcijo (benzola), ki je vodila v krematorij, potegnili iz vrste in me postavili v vrsto, ki je bila namenjena za poskuse. (...) V času, ko je bil naš transport v taborišču, je bila samopomoč le spontana, neorganizirana. Političnega dela v tem času nisem čutil, saj se nismo niti dobro poznali.«¹¹³

Franc Blaj iz Radeč: »V taborišču ni bilo organizacije, imeli pa smo sestanke, na katerih smo se pogovarjali o situacijah in se spodbujali, kar je na posameznike vplivalo izredno; to je bilo najboljšo zdravilo za vse. Kdor se je prepustil usodi, ta je vzdržal le kratek čas. Medsebojno pomoč smo organizirali le za božič, ko so nekateri dobili pakete od doma in jih skupno uporabili, in tistikrat redkokdaj, ko smo dobili dvojno hrano, na primer, ko je nekdo dobil zelje, drugi krompir, pa smo zamenjali. Vsekakor pa smo gledali na oslabele.«¹¹⁴

Anton Arzenšek, dijak iz Šoštanja: »Spominjam se, da je neke nedelje, ko nismo bili na gradbišču, France Hribar, tekstilec iz Prebolda v Savinjski dolini, tudi on je delal na siedlungsbauu, začel razgovor z menoj o tem, da bi se bilo treba organizirati, da bi si medsebojno pomagali prenašati hude težave, ki so nas pestile. (...) Vsi smo seveda sanjarili o pobegu, o revoltu, o koncu trpljenja – toda kaj več od sanj mi, obnemogli okostnjaki, raja, s svojim življenjem na slabšem od sužnjev, nismo zmogli. Edino, v čemer smo lahko drug drugemu pomagali, je bila spodbuda, da ne obupuj in ne obupaj.«¹¹⁵

Ivo Rahten iz Škal: »Šest mesecev taborišča sem komaj preživel – zelo slaba in malo kalorična hrana za počasno umiranje, v glavnem zelje in sladkorna pesa, težko fizično delo, preganjanje, trpljenje, močan veter, huda zima 1941–1942, mraz do 30 stopinj Celzija pod ničlo, bivanje in spanje v nezakurjenih prostorih. Mokra obleka se je lahko samo na meni posušila. Vse to je poleg drugega pomanjkanja vplivalo na zdravstveno stanje – bil sem že zelo izčrpan in postal sem rumen v obraz. Med sabo smo se spodbujali, predvsem starejši. O organizaciji samopomoči ne vem nič, ker je tudi ni bilo v tistem času. Od španskega borca Cirila Rometa smo dobivali napotke za preživetje.«¹¹⁶

Karl Polše iz Maribora je delal najprej na siedlungsbauu, potem v ključavničarski delavnici. Kljub temu da je imel odprte rane na nogah, ni šel na revir, temveč ga je Dušan Spindler zdravil s preparati, ki jih je dobil od Milana Jandla. Bil je povezan v propagandnem delu in je prenašal vesti iz delavnice.¹¹⁷

Kako uspešna je bila medsebojna pomoč članov slovenskega transporta, kolikšna pripravljenost širše taboriščne skupnosti reševati človeška življenja? Podatki, ki smo jih navedli, so seveda nepopolni, bolj ali manj govore o določenih povezavah kroga jetnikov, ki so se poznali deloma že pred vojno ali pa so se znašli tu v taborišču v istih komandah ali na delovnih mestih, kjer so lahko vzdrževali ožji stik med seboj. Vsako človeško življenje, ki je bilo rešeno, je pomenilo zmago upornosti, poguma in človečnosti, posredovanje pomoči, spodbujanje in prenašanje vesti je bilo smrtno nevarno, povezovanje, ki bi mu taboriščno vodstvo prišlo na sled, bi bilo kaznovano s strahovitim mučenjem in smrtjo na vešalih ali pa v plinski celici.

Razumljivo, da medsebojna tovariška pomoč ni mogla zajeti v enaki meri vseh članov slovenskega transporta; tudi pozneje, ko so že bile utrjene organizacijske osnove in neprimerno večje možnosti za medsebojno jetniško solidarnost, nobena pomoč ni mogla zajeti vseh jetnikov, ki bi je bili potrebni. Tako je bilo tudi v tem zgodnjem obdobju 1941–1942. Tako je izjavil Franc Monetti s Činžata pri Rušah:

»Pomoči ni bilo ne od zunaj ne od znotraj, saj ni imel nihče kaj, da bi lahko pomagal drugemu, niti da bi kdo kaj dobil. Samopomoči ni bilo, saj nisi imel od koga dobiti niti skorje kruha.«¹¹⁸

Podobno je zapisal v svoji izjavi Ivo Naglič iz Polzele: »Če bi na koncu omenil še tovarišstvo, potem resnici na ljubo ni kaj preobračati. Mučenje, pretepanje, stradanje na splošno, lagerski režim, ki so ga esesovski krvniki s pomočjo svojih kriminalcev, takšnih ali pa še večjih, kot so bili sami, diktirali živim okostnjakom z ubito voljo, fizično in duševno na koncu svojih moči, so povzročili, da smo bili med seboj brezglavo niče, ki je živelo samo še zato, ker je nekje globoko vztrajalo, da hoče preživeti. Organiziranosti, kot so pobegi ali pa celo upori, tega so bili zmožni in sposobni samo tisti interniranci, ki so opravljali delo v notranjosti lagerja z dobro obutvijo, obleko in več hrane. Vse drugo je bilo obsojeno in žrtvovano na to 'kar pač bo'.«¹¹⁹

Svojevrstno je razgibal mauthausenski slovenski kolektiv prihod jetniškega transporta Slovencev iz Begunj. Bilo je 18. novembra 1941; dan po prihodu so se vsi njegovi člani znašli v kazenski koloni. Poleg števil, ki so jih nosili vsi jetniki na blazah in hlačah, so jim prišli še okrogle črne pike. Ta oddelek je moral devetkrat na dan iz kamnoloma po 186 stopnicah na posebnih nosilih ali tudi brez njih tovoriti kamenje za gradnjo taborišča. Uvrstitev v kazensko kolono, t. i. štrafkompagnie, v tem obdobju je pomenila skoraj zanesljivo smrt. Transport iz Begunj je prišel v Mauthausen čez Celovec in Dunaj, kjer se je združil s transportom Srbov, ki je prispel iz Beograda. Tudi Srbi so morali v kazensko kolono. Med Slovenci in Srbi je bilo nekaj ujetih ilegalcev in partizanov, zato so se esesovci tembolj znašali nad tem transportom. Slovenci so bili večinoma Gorenjci in so pripovedovali o partizanskih bojih in organizaciji narodnoosvobodilnega gibanja, Srbi pa o partizanskih uspehih na jugu države. Novodošli so s člani prvega slovenskega transporta navezali najožje stike. Stanko Toplak iz Kranja, ki je bil ujet kot partizan, je v izjavi o mauthausenski usodi posebej poudaril pomen teh povezav. »Ko sem prišel v taborišče, je bilo tukaj že nekaj Jugoslovanov, med njimi okrog 250 Slovencev, ki so prišli s transportom v avgustu in so bili po šestih mesecih postopoma izpuščeni. Bili so izpostavljeni zelo hudim mukam in v šestih mesecih jih je veliko pomrlo. Z njimi smo prišli v stik. V lepem spominu mi je ostal Dušan Spindler, ki je bil zaposlen pri notranjem transportu in je ljudem iz štrafkompagnije pomagal z obleko in obutvijo, do katere je imel dostop. Bili so primeri, da smo imeli popolnoma uničeno obleko, kadar so nas gnali po vodi in kadar so z nami eksercirali, da smo morali lesti po blatu, tedaj smo bili bolj podobni svinjam kot ljudem.«¹²⁰ Čez deset dni je prispel v Mauthausen drugi transport iz Begunj, ki je doživel podobno usodo kot prvi.¹²¹

Jetniki v Mauthausnu so bili odtrgani od svojih družin, obiski v taborišču seveda niso bili možni. In vendar sta Janko Kuster in Anton Ferk doživela nenavaden stik s svojci, čeprav samo na daljavo. Janko Kuster: »Nekega jesenskega dne sva s Polajnkom ob cesti pri vaški kmečki hiši zagledala – mojo mater. Hotel sem skočiti k njej, a me je stražar neusmiljeno sunil s puškinim kopitom; moral sem korakati dalje.« Anton Ferk: »Okoli božiča 1941 sta me hoteli žena in sestra obiskati v Mauthausnu. Na poti s postaje sta se pred taboriščem ustavili pri mali leseni baraki, kjer sta našli staro žensko, ki je prala za esesovce. Ko sta se zanimali za taborišče, češ da bi se radi srečali z menoj, jima je rekla, naj ne hodita naprej, češ da iz taborišča ne bi prišli več ven. Takrat je prišel mimo mlad stražar in povedali sta mu, kaj želita. Svetoval jima je, naj gresta do taboriščne rampe in tam počakata, da se bodo jetniki vrnili z dela. Naročil jima je, naj nič ne govorita in naj me ne poskušata priklicati. Žena mi je pozneje povedala, da sta me videli, jaz pa ju nisem.«¹²²

O tem, da bi člani transporta iskali zdravstveno pomoč v taboriščnem revirju,¹²³ je zelo malo podatkov. Ponovno se srečujemo v izjavah s trditvijo, da so se jetniki, ki so sicer oboleli, odločili za revir le v skrajnem primeru, ker je vladalo prepričanje, da se od tam ne vrneš, temveč te z injekcijo spravijo na drugi svet. Navedli smo že izjavo Emila Salmiča. Njegovo negativno sodbo o razmerah v revirju je v izjavi potrdil

tudi Franc Monetti: »V revirju sem bil od 10. decembra 1941 do izpustitve. Razmere so bile neznosne, bili smo brez zdravil, hrana ne bi bila niti za svinje, kaj šele za nas bolne in izčrpane taboriščnike.«¹²⁴ Vsi člani slovenskega transporta, ki so bili po šestih mesecih odpušteni iz taborišča, so morali pred odpustom na zdravstveni pregled v revir, na nekaterih odpustnicah pa je na tiskanem formularju bilo pripisano, da s strani zdravnika ni nobenih pomislekov proti odpustu, podpis »SS – Hauptsturmführer«, kdaj tudi »SS – Untersturmführer«, je nečitljiv.¹²⁵ Ugodno mnenje je Janko Kuster zapisal o koroškem Slovencu Maksu Rapoldu, ki je kot strežnik na revirju bil bolnikom v pomoč in mu je celo ob odpustu iz Mauthausna pomagal pod obližem skriti Polajnkove skice.

Člani prvega slovenskega transporta pa so vsekakor prihajali po pomoč v revirsko ambulanto. Ohranjen je seznam operacij.¹²⁶ Kot prvi je vpisan 29. septembra 1941 Bojan Pupis, ki je taborišče preživel, nato 30. septembra 1941 Ferdo Kozmus, ki je umrl 5. februarja 1942, kot tretji Franc Gostiša 3. oktobra 1941, ki je umrl 1. novembra 1941 itd. Večina si je zdravila flegmone in ozeblina, nekateri so prihajali tudi po večkrat, v celoti je ohranjenih 40 vpisov.

V boju za preživetje je bilo za člane slovenskega transporta izredno pomembno, da jih je bilo kakšnih dvajset porazdeljeno po posameznih delovnih komandah, v katerih so se znašli v ugodnejših življenjskih razmerah in so imeli možnost za širše vzpostavljanje stikov s tovariši iz transporta in jetniki iz različnih dežel; podatki o tem so deloma že prišli do izraza v izjavah o organiziranju medsebojne pomoči. Dodeljevanje v posamezne delovne komande se je začelo kmalu potem, ko je transport bil prestavljen s karantenskega bloka št. 19 na blok št. 14, nadaljevalo pa se je v mesecih do konca decembra in je bilo odvisno od različnih okoliščin, nemalo od medsebojnega poznanstva v taborišču. Tako je kmalu po preselitvi na blok št. 14 prva skupina odšla v razne pisarne, med njimi inž. Branimir Tancig in dr. Ivan Winterhalter, dr. Mirko Babnik v skladišče oblek (effektenkammer), Anton Gošnik v glavno taboriščno pisarno, Slavko From je našel zaposlitev v neki pisarni in že bolj proti koncu Ivan Potrč na bloku. Jože Turk in Ivan Rueh sta delala skupaj z elektrikarji v elektrodelavnici, pozneje tam tudi Karl Angel, Karl Polše je bil pri ključavničarjih, tam so se znašli še Franc Blaj, Alojz Kohne in Rudi Piščanec, Ljubo Trop je kot avtomehanik delal v delavnici, kjer so popravljali motorna vozila, Robert Podjed in Anton Kliček sta našla delo v mizarski delavnici, Jože Polajnk je prišel med pleskarje, Mirko Plahter, Anton Ferk in Dušan Spindler v vozarsko komando, France Kozar v projektivni biro itd. Nekateri od teh so kmalu odšli z bloka št. 14 in se preselili na bloke od št. 2 do 8. Ko se je v drugi polovici decembra končevalo delo v obeh velikih komandah, siedlungsbauu in lagerbauu, je taboriščna komanda več članov slovenskega transporta porazdelila po profesionalnih delavnicah, neizučene pa v gradbeno skupino baukomando, ki je opravljala vzdrževalna dela v taborišču. Nasploh je bilo v raznih delavnicah znosnejše, tam je bilo toplo in kapoji niso pretepali podrejenih. V decembru je še vedno delalo veliko ljudi na prostem. V novembru so jetniki sicer dobili tanke nogavice, cokle, puloverje in lahke plašče, vendar so morali pri delu plašče odložiti. Mraz je bil – kot je zapisal France Hribar – že 20 stopinj pod ničlo, člani slovenskega transporta tudi tedaj niso dobili čepic in so si jih nabavljali na »črni borzi« od prekupčevalcev v zameno za kruh. »Občutek sitosti nas je popolnoma zapustil. Stalna lakota je nekaj groznega. Tu odpadejo vsi oziri. Nekateri so lizali prazne porcije, s prsti posneli vsak drobec in si jih oblizovali. Če je bilo 'repete', je bil naval na kotel, kot bi prihrumele hijene. Hrano so delili na delu opoldne kapi, v blokiih pa starešine sob,« tako France Hribar. Pretresljiva je njegova ugotovitev ob opisu: »Lačen človek je kot zver in še slabši. Vsako tovarništvo preneha. Vsak gleda le nase. Prav v tem je namen nemških fašistov, da bi z lakoto prisilili ljudi, da bi drug drugega požrli.«¹²⁷

Tudi v decembru se je nadaljevalo umiranje članov slovenskega transporta, jemali so jih mraz, lakota in okrutno ravnanje z njimi. In vendar so nekateri tudi v najhujših mukah vzdržali, odporni, kot da imajo sedem življenj v sebi. France Hribar je opisal

neverjeten primer nadčloveške vzdržljivosti: »Včasih smo iztaknili kje ščepec tobaka, pa papirja ni bilo. Mihaelu Fondi iz Polzele se je zahotelo kaditi, odtrgal je v pisarni komandoführerju od zavoja kos časopisnega papirja. Zasačili so ga. Sultan ga je z železno palico tolkel eno uro in mu zmrcvaril glavo v brezoblično maso. Nato ga je porinil v sneg dve uri, da se 'ohladi', kot je dejal. Tako pretepenega človeka še nisem videl. In da človek prenese toliko udarcev, do takrat nisem verjel. Fonda pa ni poginil. Imel je vražje življenje. Po par tednih je čisto okreval, hodil pa ves čas na delo.«¹²⁸

O življenjskih razmerah v teh decembrskih dneh leta 1941 je Lado Levec v obširnem podlistku, ki ga je objavljala leta 1956 v Zasavskem tedniku, opisal voj internirancev s snegom in mrazom: »Prišla je zima in z njo tudi velik sneg ter mraz do 30 stopinj. Zjutraj je zapadlo pol metra snega. Ukazali so nam, da ga moramo do zajtrka steptati. Toda kako? Prijeti smo se morali za roke in sneg tlačiti z nogami, nato smo se morali valjati po snegu, tako da je bilo dvorišče, na katerega se je postavilo v zboru 18.000 ljudi, uro pred zajtrkom steptano. (...) V dveh sobah bloka št. 14 nase je spalo okrog 300. To se pravi v vsaki sobi okrog 150. Nismo bili samo Jugoslovani, temveč pomešani, najbolj s Poljaki in Čehi. Postelj nismo imeli, temveč smo spali na golih tleh, pokriti s tenko odejo. Okna so morala biti pozimi in poleti odprta. Spominjam se, da so tisti, ki so spali pri oknu, poskušali v zimskih nočeh skrivaj zapreti okna. Prihodnjo noč so nam v sobi sneli vsa okna. (...) Huda zima leta 1941–1942 je pripomogla k novim žrtvam. Mnogi so popolnoma ozeblji v roke in noge. Neke nedelje smo stali v vrsti, kjer nas je bilo okrog 300. Rastovarjali smo s kamiona repo za kuhinjo pri 30 stopinj mraza in brez počitka. Pri tem delu na 'tekoči trak' so marsikomu zmrznili prsti. Pozimi, ko je bil silen mraz, smo si okoli telesa tudi ovili papir od cementnih vreč, vendar je bilo to strogo prepovedano. (...) Nekega mrzlega večera se spominjam tudi tega dogodka. Ko smo zvečer prišli z dela in se razporedili po 'apelplatzu' na običajno dnevno preštevanje internirancev, so pri štetju enega jetnika pogrešili. Iskali so ga skoraj vso noč, mi pa se s prostora nismo smeli premakniti. V hudem mrazu smo si pomagali s cepetanjem nog, z drgnjenjem hrbta drug ob drugega in podobno. Tako smo čakali toliko časa, dokler manjkajočega niso našli. Nazadnje se je zvedelo, da je tisti, ki ga je zmanjkalo, preko dneva umrl na bloku, a ga je blokovni pisar pozabil odpisati.«¹²⁹

Težko delo je ubijalo ljudi, naučiti se je bilo treba prilagajati razmeram, tako da se pri delu nisi do kraja izčrpal. V teku treh, štirih mesecev so si člani slovenskega transporta pridobili izkušnje, kako se obvarovati preutrujenosti in simulirati vnetost pri delu. Jože Polajnk je opisal to sicer koristno, vendar tvegano ravnanje: »Seveda smo morali vedno paziti, ker so bili esesovci blizu. Španci so nas učili: 'Niks travaho, kuken!' Samo migati smo morali, četudi nismo delali. Učili so nas, kako je treba zabušavati. Kadar je kdo stal, je kapo ali esesovec že zarjovel. Španci so bili mojstri za navidezno delo. Bilo so imenitni fantje in sem se z njimi spoprijateljil.«¹³⁰

Decembra 1941 je umrlo 24 članov prvega slovenskega transporta, resda 13 manj kot prejšnji mesec, toda če sploh lahko primerjamo, v še bolj tragičnih okoliščinah. Prvi december je zahteval kar štiri žrtve, med njimi je bil Franc Mlakar, rudar iz Hrastnika, ki so mu 17. julija aretirali vso družino in jo nato preselili na Hrvaško.

Četrtega decembra 1941 je umrl odvetnik iz Zgornje Polskave dr. Mirko Babnik. Aretiran je bil pet dni pred odhodom transporta v Mauthausen in – kot smo že navedli – dodeljen v efektenkammer, v skladišče lastnine, ki je bila odvzeta internirancem, ko so prispeli v taborišče; to je bilo dobro poveljstvo, primerno za človeka v letih (dr. Babnik je bil rojen 1883); neusmiljena usoda pa se je poigrala z njim in ga pognala v smrt.

France Hribar je v posebnem poglavju z naslovom *Efektenkammer* v mauthausen-ski brošuri opisal podrobnosti o velikem škandalu, ki je izbruhnil konec novembra 1941, ko je taboriščna uprava prišla na sled malverzacijam v skladišču, tatvinam esesovcev, ki so ukradene obleke pošiljali v paketih na svoje domove in si iz izkupička nagrabiljenih oblek in dragocenosti nabrali večje vsote, do 40.000 RM, in jih nalagali

v neko dunajsko banko. Taboriščna uprava je udarila, nekaj esesovcev je moralo v zapor, internirance iz skladišča so vrgli v bunkerje. Esesovci, zaposleni v skladišču, so namreč delali skupaj z nekaterimi interniranci. Tisti interniranci, ki so jim krivdo dokazali, so morali v bunker, drugi v štrafkolono; tja je moral tudi dr. Babnik, ki pri poneverbah sicer ni bil soudeležen, bil pa je pomembna priča in bi utegnil obremeniti prave krivce. V štrafkoloni so ga ubili. Smrt dr. Babnika je podrobno opisal Anton Ferk: »Najbolj se spomnim dr. Babnika, s katerim sem se pogovarjal, ko smo se vozili iz Maribora proti Mauthausnu. (...) Tudi v taborišču sva se pogosto pogovarjala, saj sva bila doma iz istega kraja. Tako mi je dr. Babnik 3. decembra 1941 zvečer pravil, da so esesovci v efektenkammeri kradli in pošiljali domov dragocenosti. Ko je komanda izvedela za to, so zaprli njega in nekega Španca, nato pa oba prestavili v kamnolom. Babnik mi je tedaj dejal: 'Tone, tega ne bom preživel. Pozdravite mi mojo ženo in sina.' Takrat sem ga tolažil, kolikor sem mogel. Zjutraj je šel dr. Babnik zopet na delo v kamnolom. Ko sem se vrnil pozno popoldne z lagerbaua, so mi sojetniki povedali, da so okoli 11. ure prinesli dr. Babnika na blok 14. Imel je razbito glavo in bil je mrtev. Španca pa nisem nikoli več videl.«¹³⁰

Dne 9. decembra 1941 je umrl Ivan Krhlikar iz Trbovelj, rudar, ki je bil od 1938 član Komunistične partije Slovenije in 1941 tudi član mestnega partijskega komiteja v Trbovljah.

Dne 21. decembra 1941 je umrl Anton Stanek iz Ruš, bil je strežnik pri karbidni peči v tovarni dušika. Karl Angel izpričuje njegovo žalostno usodo, ne tako nenavadno za taboriščne razmere: delal je na siedlungsbauu in potem na lagerbauu, kjer je vozil vagonček. Izstradan je okrog 20. decembra 1941 dobil od doma paket, v katerem so bila med drugim jabolka. Preobilna hrana mu je povzročila grižo, ki ga je spravila pod zemljo.¹³¹

V spisku umrlih je pod datumom 16. december 1941 navedenih šest imen: Alojz Udovč iz Zidanega mosta, Jurij Debeljak iz Zagorja, Franc Pfeifer (rojen 1877) iz Polzele, Martin Podbregar iz Marije Reke, Danilo Sedmak iz Maribora in Alojz Zupan iz Zagorja. Alojz Udovč je bil predvojni član Komunistične partije Slovenije in agilen sindikalni delavec, Jurij Debeljak organiziran komunist iz začetka tridesetih let, Danilo Sedmak v Mariboru viden sindikalni delavec. Smrt vseh šestih je v neposredni zvezi s selekcijo med jetniki, ki jo je opravilo vodstvo taborišča decembra 1941 ter januarja in februarja 1942. Žrtev te selekcije je bilo 33 Slovencev, v celoti pa okrog 220 jetnikov. France Hribar je o tragičnih okoliščinah te selekcije, ki je tako neusmiljeno posegla med člane slovenskega transporta, v svoji brošuri popisal v posebnem poglavju Karantena Block No 13, ki ga v celoti povzemamo kot osnovo za raziskavo o usodi nesrečnikov, ki so decembra 1941 ter januarja in februarja 1942 končali v plinskih celicah:

»Komanda je vsako leto po dvakrat prebrala oslabele kaznjence in jih strpala v poseben blok, ki je bil skrbno ograjen z bodečo žico. Vsak stik jim je bil onemogočen. Te 'čistke' so napravili v juniju in decembru. Naši tovariši so se skušali zaradi ostre zime odtegniti delu in nadaljnjemu izčrpavanju s tem, da so se prijavili zdravniku. Največ jih je bilo z žulji, ozeblinami ali malimi bulami na rokah in nogah. Prve dni decembra so nas v to svrhu postrojili na apelplatzu. Oslabele in bolne je izbral ne zdravnik, marveč lagerführer Bachmayer. Med te nesrečnike je bilo odbranih tudi 28 Slovencev. Vseh je bilo odbranih okoli 150. Tokrat so v ta namen določili blok št. 13, ki je bil nasproti našemu. Odvzeli so jim vrhnjo obleko in jim pustili le srajce in spodnje hlače. Celo cokle so jim odvzeli in jim dali pantofeljne. Dobivali so le polovično hrano. Tako so jih zdravili. Žulji in bule so se jim zacelile in nadejali so se, da bodo spet lahko prišli nazaj v blok. Nihče ni takrat vedel, da iz 'karantene' ni vrnitve. Do božiča smo še lahko govorili z njimi in jim pošiljali po grižljajih nabran kruh. Hoteli smo jih ohraniti pri življenju. Po tem času pa so okna na blokih zamrznila in ni jih bilo mogoče več odpreti. Zato jih nismo več videli, čeprav smo bili le dobrih deset metrov narazen. Ležali so na golih tleh. Vsak je imel le po en koc. Ogrevali

niso sob nikoli v nobeni baraki, čeprav so bile stene tanke kot cikorjeve škatle. Ti reveži v 'karanteni' so prezebali neizmerno. V naš blok se je slišalo pretepanje, stokanje in pojemajoči glasovi umirajočih nesrečnežev. Za starešina bloka so jim postavili enega največjih krvolokov.

Od Slovencev se spominjam po imenu Jeromla in Žagarja iz Griž, Rudolfa Rebernika iz Šmartna ob Paki, Rotarja iz Zagorja, Becejevega Rudlna, Floreninija in Pfeiferja iz Polzele, Jure Debeljaka iz Hrastnika, Podbregar Martina iz Marije Reke in Udača, železničarja iz Zidanega mosta. Pfeifer, 64 letni rudarski paznik v pokoju, je imel tu tudi dva sinova. Ko so ob božiču sprejeli pakete, sta sinova dvignila vse tri. Hotela sta mu po malem dajati, da bi imel priboljšek za dalje časa. Starešina bloka je to izvedel in se čutil oškodovanega. Hotel je imeti od vsake pošiljke delež. Zato je starega še tisto noč pretepel do smrti. Sinova sta zjutraj zvedela, zakaj in kako je umrl njun oče.

Spominjam se, kako so mi pravili Becejev Rudl, Jeromel, zlasti pa moj najožji tovariš Rebernik iz Šmartna ob Paki, da so bili sicer čisto zdravi in bi šli spet na delo. Shujšani in upadli so bili le zato, ker so v 'karanteni' še bolj stradali kot prej v svojih blokih. Nihče pa se ni mogel javiti za zdravega, ker je komanda sklenila znebiti se jih. Nalezljive bolezni niso imeli. Spregledali smo. V juniju in decembru se nikakor ne smemo prijavljati zdravniku. Takrat prideš v 'karanteno', odkoder ne prideš več.

Če bi bili naši tovariši to prej vedeli, bi hodili na delo pod vsakimi pogoji. Karantena pomeni v kulturnem svetu izolirnico za okužene bolnike. Naši tovariši pa so imeli le žulje in ozeblino. Ko so se jim rane zacelile, so upali priti nazaj na delo. Pozimi, ko delo na stavbah konča in smo včasih le sneg kidali, se je upravi zdelo, da nas po nepotrebnem hrani.

V karanteni je počasi umiralo 150 ljudi. Proti koncu januarja pa smo zvedeli, da so vsi dobili neke injekcije, ki delujejo v 48 urah. Nam so strogo zabičali gledati ponoči skozi okna ali celo poslušati, kaj se dogaja v bloku št. 13. Bili so še vsi živi, ko so jih zgodaj zjutraj naložili na dva avtobusa. Zvečer se je šušljalo: 'Tista dva avtobusa sta se že vrnila.' Pripeljala sta nazaj samo obleko. Sto trideset mož, med njimi šestindvajset Slovencev, je zgorelo v krematoriju v Linzu. Da ne bi bilo razburjenja v taborišču, so jih odpeljali še žive, kot bi bili le premeščeni. Karantena, blok št. 13, se je izpraznil, da pričaka nove žrtve.¹³²

To Hribarjevo pričevanje je bilo napisano 1944. leta (in po vojni kmalu ponatisnjeno). V bistvu povzema dogajanje, ki je zahtevalo skoraj tretjino vseh žrtev slovenskega transporta v Mauthausen, ki je krenil iz Maribora 23. avgusta 1941... Na podlagi zgodovinskih virov so danes znane širše dimenzije in točnejši podatki za pošiljanje slabotnih in onemoglih jetnikov iz Mauthausna (in Gusna) s tako imenovanimi invalidskimi transporti v graščino Hartheim, v občini Alkoven, blizu 20 kilometrov od Linza, kjer so bili umorjeni v plinski celici.¹³³ V graščini, ki je bila pred namenjena socialnemu skrbstvu, so se aprila 1940 začela preureditvena dela (ureditev plinske celice, drobilnice kosti itd.) in (verjetno) 6. junija 1940 so bile v Hartheimu zaplinjene z ogljikovim monoksidom prve žrtve. Po nepopolnih podatkih je izgubilo življenje v Hartheimu med letoma 1941 in 1945 18.269 oseb,¹³⁴ mednje štejemo tudi žrtve prvega slovenskega transporta.

Iz Mauthausna (in Gusna) so vozili jetnike v Hartheim z avtobusi državnih železnic z belo prebarvanimi okni (pozneje tudi s posebnim vozilom, v katerem so bili interniranci že spotoma zadušeni s plinom). Žrtve za invalidske Transporte (v smrt) so bile izbrane na selekcijah, kakor to opisuje France Hribar v svoji brošuri. Imena teh žrtev so v seznamih odpuščenih iz Mauthausna.¹³⁵ Pod datumom 16. december 1941 je v teh seznamih zapisano, da je bilo odpuščenih 55 jetnikov, in to na osnovi liste H (Hartheim), med njimi 6 Jugoslovanov (njihova imena smo že navedli). Za 30. januar 1942 naj bi bilo po listi H odpuščenih 70 jetnikov, med njimi 8 Jugoslovanov (med njimi verjetno ni bilo Slovencev), za 2. februar 1942 je naveden odpust 77

jetnikov po listi H, med njimi 13 Jugoslovanov (v seznamu umrlih v Mauthausnu iz slovenskega transporta sta vpisana samo Franc Majdič, rudar iz Zagorja, in Anton Jeromel, rudar iz Migojnice pri Grižah). Tretjega februarja 1942 je bilo poslanih v Hartheim po listi H 76 jetnikov, med njimi 7 Jugoslovanov (od Slovencev Edvard Vale, brivski vajenec iz Laškega, Alojz Mervič, kovinostrugar iz Velenja, Herman Venturini, rudar iz Pesjega, in Leopold Zupan, rudar iz Zagorja). Za 5. februar 1942 v navedenem seznamu ni vpisa za odpeljane v Hartheim, čeprav je po različnih podatkih ugotovljeno, da je moralo tja 12 članov iz prvega slovenskega transporta (Franc Gros, Anton Leben, oba rudarja iz Zagorja, Jože Kralj, mesarski pomočnik iz Pesjega, Matija Cugelj, delavec iz Trbovelj, Ignac Drašak, kovač iz Maribora, Ferdinand Gošte, Ferdinand Karat, oba rudarja iz Zagorja, Franc Hliš, cestar iz Šoštanja, Franc Juvan (rojen 1878), uradnik iz Zagorja, Ferdinand Kozmus, rudar iz Trbovelj, Jurij Križman (podatki neznani) in Franc Malovšek, rudar iz Zabukovice). Tudi za 7. februar 1942 v navedenem seznamu odpuščenih iz Mauthausna ni vpisa za odpeljane v Hartheim, čeprav je na ta dan tam umrlo 10 članov prvega slovenskega transporta (Alojz Jerebičnik, rudar iz Hrastnika, Robert Lebeničnik, Franc Podbevšek, Maks Škoda, Leopold Kreže, vsi rudarji iz Zagorja, Rudolf Rebernik, brivec iz Šmartna ob Paki, Ivan Ropas, ključavničar v rudniku iz Zagorja, Alojz Sajovic, nočni čuvaj pri rudniku iz Zagorja, Valentin Žagar, rudar iz Griž, in Viktor Praznik, zidar iz Polzele).¹³⁶

O usodi tovarišev, ki so izgubili življenje v plinski celici v Hartheimu ali morda že spotoma iz taborišča, govore spominski zapisi nekaterih članov prvega slovenskega transporta, med njimi Lada Levca v že navedenem podlistku o morišču Mauthausen.¹³⁷ V vseh zapisih prihaja do izraza nepremagana bridkost, skorajda podobna grozljivemu sanjskemu prividu. Lado Levcec med drugim opisuje usodo svojih tovarišev Matije Cuglja in Ferdinanda Kozmusa, ki sta se sama javila ob selekciji, ker se je govorilo, da bodo oslabei prestavljeni v Dachau ali kakšno drugo okrevališče; oba sta imela ranjene noge. Levcec je navedel podrobnosti, kako so se s tovariši na bloku št. 13 na skrivnem sestajali, vse dokler jih nekega jutra ni bilo več. Odpeljali naj bi jih z »modrim avtobusom«, v katerem so bili verjetno že spotoma zaplinjeni.¹³⁸

Karl Angel je zapisal: »Ko sem bil v tako imenovani elektrokomandi, je kapo pokazal skozi okno na plavi avtobus in rekel: 'Vidiš, ti gredo naravnost v nebo!' Pred tem so vabili jetnike, naj se javijo na lažje delo. Res so se jetniki prijavili (nekaj dni prej bi se bil tudi jaz, ker sem bil čisto obupan). Toda na lažje delo so jih odpeljali v podružnico Gusen in jih tam usmrtili.«¹³⁹ Podoben je spominski zapis Iva Rahtena: »Proti koncu decembra 1941 je prišel v sobo starešina bloka (nemški kriminallec) in sporočil: 'Kdor želi v bodoče lažje delo, kot krpanje nogavic, in kdor se zdravstveno ne počuti dobro, naj se javi.' Tako se je Slovencev javilo okrog 20, a nihče med nami ni tedaj vedel, kaj se bo s temi ljudmi zgodilo. V začetku januarja 1942 so jih strpali v karantenski blok št. 13, kjer so v hudi zimi v nezakurjeni baraki v spodnjih hlačah in srjaci prezebali in prejemali samo tretjino hrane, mi pa smo zbirali po koščkih kruh zanje in jim ga skrivaj dajali.«¹⁴⁰

Izjava Adolfa Jevšnika: »Bolne so odpeljali na blok št. 13, tam so bili v spodnjem perilu in dobivali so jesti samo enkrat na dan. Videl sem Roberta Lebeničnika, ki mi je skozi okno zamahnil z roko v pozdrav. Potem mi je Ivan Ropas iz Zagorja povedal, da Lebeničnik umira, da leži v kopalnici. Tedaj smo delali na legerbauu in pripravljali material za gradnjo novih barak. Moral bi Lebeničnika videti. Izmuznil sem se z apelplatza, zagledal sem ga skozi okno kopalnice, ležal je gol na kamnu. Rekel mi je: 'Adi, če boš kdaj prišel iz koncentracijskega taborišča, maščuj me!' Bil sem osupel, mislil sem, da me bo kap. Ko sem šel nazaj, sem srečal esesovca, ki me je tako premlatil, da sem mislil, da me bo konec.«¹⁴¹

Približno po šestih tednih bivanja v Mauthausnu so člani slovenskega transporta smeli odposlati domov prva pisma, sestavljena tako, kot smo to opisali v opombi št. 89. Dober mesec pred koncem leta pa so lahko sporočili, da jim od doma lahko pošljejo

»božični paket« z jestvinami in tobačnimi izdelki. To je bilo navedeno na pisemskem formularju. V tem času so bili priloženi jetniškim pismom lističi, na katerih je bilo zapisano: »Jetnik sme v času od 10. 12. do 10. 1. naslednjega leta sprejeti božični paket. Dovoljena so samo živila in tobačni izdelki; vse drugo zapade zaplembi.«¹⁴²

France Hribar se je v brošuri o Mauthausnu dokaj široko razpisal o božičnih paketih: »Pakete so najprej odprli v naši prisotnosti v posebnem oddelku, boljše stvari kot šunko, kolače, med in finejše cigarete so si pridržali esesovci. Ko si tako okrnjen paket prinesel v blok, je bilo polno skušnjav in ni bilo malo primerov tatvine. Shraniti ga ni bilo nikjer mogoče, razen če si ga oddal v shrambo blokpersonalu, ki te je navadno najbolj okradel. Napravili smo si iz cunj male vrečice. V te je potem vsak zbasal najboljše stvari iz paketa, in nosili smo jih za pasom kot kenguruj mladiča. Te vrečice smo potem drug drugemu 'prodajali', saj so paketi prihajali ves mesec december. (...) Zaradi nenavadno ostre zime je uprava izjemoma dovolila pisati po zimsko perilo. Bila pa je vse le prevara. Poslali so nam od doma po dva para toplega perila, svitre, šale, rokavice itd. Napisali so nam skrbno s tušem naše številke in imena, da bo vsak svoje nosil. (...) Svoje perilo pa smo nosili le enkrat. Ko smo ga dali v pranje, ga je le malokdo dobil nazaj. Tudi blokpersonal je na debelo barantal z našim perilom in se okoriščal z našo revščino.«¹⁴³

O prejemanju teh paketov je marsikaj zapisano v spominskem gradivu preživelih članov slovenskega transporta. Tako je napisal Tone Gošnik: »Velika, zlasti tudi moralna pomoč, so bili paketi, ki so nam jih (menda od konca novembra 1941 naprej) smeli pošiljati od doma. Čeprav je šlo le za skromne priboljške iz mamine kuhinje, je tako bilo mogoče vendar lažje shajati. Z redkimi znanci iz celjskih zaporov, s katerimi sem bil skupaj v lagerju, smo si te priboljške iz paketov občasno tudi delili, oziroma izmenjavali.«¹⁴⁴

Ivo Naglič: »Če mislim na materialno pomoč, potem sta bila to samo dva paketa, dovoljena od doma, eden s perilom, drugi s hrano, toda to veselje in ta pomoč sta bila kratka. Kar niso pospravili že ob odpiranju esesovci in kriminalci, to se je enostavno porazgubilo, se je pa zmotil tudi kak sotrpin, da je pospravil.«¹⁴⁵

V zvezi s tem še o proslavljanju božiča v taborišču. »Ob božiču in zlasti ob novem letu smo uspeli skromno predstaviti naše skupne cilje,« je zapisal France Hribar. »Tovariš iz Trbovelj je recitiral lepo pesem, ki jo je spesnil v taborišču. Bili so kratki nagovori Slovencev, Čehov in Poljakov. Na koncu smo zapeli skupno s Čehi »Kde domov muj«. Mi smo peli »Kje dom je moj«. Bilo je mnogo čestitk na našo zmago. Prečitana so bila tudi radio poročila. Te smo sicer redno dobivali, vendar jih vpričo cele sobe navadno nismo čitali. To bi bilo prenevarno, ker ima komanda po sobah vohune. Vesti smo si sporočali navadno od ust do ust. – Ko že govorim o radiu, naj še omenim, da so bili po vseh blokkih nameščeni močni zvočniki. Do dveh ponoči so lajali Sondermeldunge in pruske paradne marše. Medtem ko so v umivalnici ležali mrličji in po sobah umirali vsako noč izmučeni ljudje, je vsem kot v posmeh lajal zvočnik 'Lili Marlen'.«¹⁴⁶

Od 27. decembra 1941 do 12. januarja 1942 nihče iz slovenskega transporta ni umrl, zadnji v decembru je umrl Valentin Krašovec, kmet iz Spodnjega Tinskega. Smrt se je pripravljala po tem predahu na nov naskok na svoje žrtve med Slovenci. Dne 12. januarja 1942 je umrl Jurij Povše, usnjarski delavec iz Gaberk, 15. januarja 1942 Franc Vran, delavec iz Celja, velik prijatelj Petra Stanteta – Skale, s katerim sta tudi nekaj časa delala skupaj pri Westnu.¹⁴⁷ V naslednjih dneh do 2. februarja 1942 so iz transporta umrli še trije, kmetijski delavec Anton Valte iz Rečice, Franc Polenčič iz Maribora, šofer, primorski emigrant s Kojškega, in Peter Hribar, rudar iz Zagorja. Med drugim in sedmim februarjem 1942 je bilo 29 Slovencev iz prvega transporta odpeljanih v Hartheim in tam zaplinjenih – skoraj tretjina vseh, ki so v šestih mesecih v Mauthausnu umrli. Dne 20. februarja 1942 je končal svoje življenje Maks Cvilak iz Ruš, ključavničar, o katerem smo zapisali, kako se je mati ob njegovi

aretaciji potegovala zanj. Tri dni prej, 17. februarja 1942, se je začelo splošno odpuščanje vseh preživelih članov prvega slovenskega transporta iz taborišča.

Pred tem je prvi slovenski transport moral še skozi hudo preizkušnjo, predvsem tisti njegovi člani, ki so se januarja in februarja 1942 znašli v mestecu Steyr, v zunanji komandi, oziroma v nastajajoči podružnici Mauthausna. Sodelovali so pri gradnji taborišča za internirance in temeljev za poznejšo tovarno krogličnih ležajev in letalskih motorjev. Po mnenju nekaterih preživelih članov transporta se je delo v Steyru začelo že sredi decembra 1941, verjetno pa so najbolj točni podatki iz Hribarjeve brošure Mauthausen v poglavju z naslovom Steyr. Iz njega povzemamo nekaj bistvenih podatkov: »Na siedlungsbauu je delo po božiču počivalo. Odrpli pa so nov odsek. Pobrli so iz vseh blokov petsto najkrepkejših, med temi sedemdeset Slovencev, in jih poslali na delo v Steyr. (...) Začeli so hoditi tja 5. januarja 1942. Vsako jutro so morali vstajati ob štirih in hoditi na postajo eno uro in pol, nato z vlakom eno uro, od postaje Steyr pa še pol ure do zasnovane letalske tovarne. Po deseturnem delu zvečer ista pot nazaj. Na smrt utrujeni so prihajali zvečer v taborišče. (...) V Steyru so si najprej morali zgraditi barake za nastanitev in vse dotlej, dokler jih niso zgradili, so se vračali v Mauthausen. (...) Eses-komandoführerji so bili za Steyr izbrani posebno skrbno in tudi kapi – izmed krutih najkrutejši. Toplomer je kazal 30 do 35 stopinj pod ničlo. Na delu so morali rokavice in plašče slačiti. Ni bilo enega, ki ne bi imel ozebljih rok in nog. Zvečer smo drug drugemu prevezovali gnojne in ozeble ude. V začetku februarja so bile barake v Steyru za silo zgotovljene. Odslej so ostali tam.«¹⁴⁸

»Postopanje na vseh odsekih dela v Mauthausnu je bilo naravnost blago napram mučenju in trpljenju, ki so ga morali prenašati naši tovariši na delu v Steyru.« Tako France Hribar. Slovenci, ki so delali v Steyru, so se vrnili v Mauthausen okrog 20. februarja 1942, v prvih dneh odpuščanja iz taborišča. Hribar: »Skoro jih nismo več spoznali. Upadli in shujšani so bili in stali z eno nogo že v grobu.«

To Hribarjevo ugotovitev potrjujejo izjave preživelih članov transporta: Anton Arzenšek: »Barake v zasilnem taborišču Steyr so bile slabše urejene kot v Mauthausnu. Bilo je manj pip za umivanje, manj stranišč, nosili smo umazano perilo, menjave ni bilo. Nastopil je oster mraz, zima 1941–1942 je bila ena najhujših, a vseeno smo hodili vsak dan na gradbišče. Tu praktično ni bilo možno ničesar delati, ker je vse zamrznilo. Temperatura se je spustila tudi pod 30 stopinj pod ničlo. Skrivali smo se v še ne razopaženih kletnih dvoranh nove zgradbe, vedno v strahu, da nas odkrije kapo. Tak hud mraz je trajal ves januar, februarja je bilo malo boljše, vendar še vedno pod ničlo. Dobili smo uši. Starešina barake je odredil kontrolo. Izvedli so jo v baraki, stopiti si moral na stolček in nato je kapo ugotavljal, ali imaš uši ali ne. Pri kakih dvajsetih jih je odkril. Morali smo goli iz barake na sneg, 'da bi uši zmrznile'. Ostrigli so nas po glavi, pod pazduho in, stoječ na stolčku, med nogami. Nato so bile na vrsti še proste vaje, tudi zunaj na snegu in mrazu, 'da bi uši zmrznile'. Glavna vaja je bil znameniti: »Hinlegen – auf!« (Lezi – vstani!). Oboje skupaj, strizenje in vaje, je trajalo kar precej časa. Bilo je grozljivo, počutili smo se bedno. Eden naših tovarišev, Ivan Naglič iz Šoštanja, tega ni vzdržal in je sklenil narediti samomor. Ko smo se vrnili v barako, si je skušal prerezati žile na roki, vendar je zarezal previsoko in smo ga rešili. Z zavezano roko je, opirajoč se na soseda, v vrsti odšel naslednji dan na gradbišče, kot da se ni nič zgodilo. Na sebi smo imeli še vlažno perilo – morali smo ga ponoči na peči v baraki prekuhati (dezinfekcija) in je bilo seveda premalo časa, da bi se posušilo. Takrat smo si govorili: 'Človek več prenese, kot si misli – če smo vse to zdržali, bomo še živeli.'«¹⁴⁹

Ivo Rahten je navedel datum tega strašnega postopanja pri razuševanju v Steyru: v nedeljo, 9. februarja 1942. Opisal je tudi Nagličev poskus samomora.

Janko Kuster je navedel, da je v Steyru najprej bil zaposlen pri pomožnih delih in nato v kuhinji.

Obširno je neznosne razmere v delovni komandi Steyr, ki so v tistih dneh v drugi polovici februarja 1942 zahtevale tudi smrtno žrtev, bil je to Maks Cvilak iz Ruš, opisal Janez Kavzar. Navedel je, kako so zidali v najhujšem mrazu, kako so grelj vodo in pesek pri mešanju betona itd.¹⁵²

Pretresljiva in vso stisko izražajoča izjava Alojza Ladineka iz Ribnice na Pohorju opisuje, kako sta mraz in lakota hromila ljudi in kako strašen in neusmiljen je bil ta boj za življenje, za preživetje.¹⁵³

V članku V Steyru zvedeli, da gredo domov, da bodo izpuščeni, je Dušan Spindler v Večeru po pripovedovanju Iva Nagliča osvetlil okoliščine, ki so botrovale zadnjim uram bivanja slovenskih internirancev v Steyru, februarja 1942. Navaja, da je Janko Kuster, ki je bil zaposlen v kuhinji, prvi zvedel, da bodo Slovenci iz prvega transporta po šestih mesecih odpuščeni iz taborišča. Njegov tekst, malce zanesen in evforičen – objavljen je bil ob štirideseti obletnici odhoda transporta v Mauthausen – je vendarle odblesk svojevrstnega čustvovanja ljudi, ki so zvedeli, da se rešujejo iz objema smrti. »Priletela je drobna lastovka – glas najmlajšega, nežnega, svetlolasega fantička, ki je prinesel vest iz kuhinje, kjer je lupil krompir. – V hipu so bile premagane vse fizične težave, okostnjaki so se zravnali, v očeh je zagorel plamen življenja, ki je komajda še tlelo. 'Jugoslovani ostanejo v taborišču, Španci gredo na delo!' Tako je bilo jutraj ob šestih povedano, ob osmi uri tega ponovnega rojstnega dne so nas naložili kot drva na kamion, s katerim smo se odpeljali v centralo v Mauthausen in od tam po skupinah domov.«¹⁵⁴

Prvo vest o možnosti, da bodo člani transporta po določenem času odpuščeni iz taborišča, je konec 1941 sporočil tovarišem Jože Turk, elektromehanik iz Slovenskih Konjic (rojen v Verudi pri Pulju), ki je v Mauthausnu delal v elektrodelavnici. Izredno spreten in domiseln je izdeloval za otroke esesovcev igračke, med drugim majhne topove, ki so izstreljevali lesene krogle. Zbudil je pozornost komandanta taborišča SS-Standartenführerja Franza Ziereisa, da je pri njem naročil izdelavo miniaturnega topa. Ob tej priložnosti se je Turk približal komandantu taborišča in od njega izvedel, da bodo člani transporta osvobojeni in da se bodo lahko vrnili na svoje domove. Čeprav je poveljnik taborišča Ziereis Turku zabičal, da o tem ne sme črhniti niti besede, je ta vendar razširil novico med svojimi tovariši in s tem marsikoga opogumil, da je lažje prenašal taboriščne tegobe.¹⁵⁴ Ko so se začeli skupinski odpusti članov transporta, je bil Jože Turk odpuščen kot prvi – in to sam, 17. februarja 1942. Dva dneva zatem je prišla na vrsto prva skupina osmih članov transporta, med njimi Karl Angel iz Ruš s številko 1.

Med tovariši, ki jim je Jože Turk zaupal vest o skorajšnjem odpustu iz taborišča, je bil Anton Ferk. V izjavi je o tem zapisal: »Gotovo sodi med samopomoč tudi to, da smo drug drugega spodbujali, naj vztraja v tem težkem in neenakem boju proti sovražniku. Tako mi je sredi strahotne zime proti koncu januarja 1942 jetnik Jože Turk, ki je bil zaposlen v delavnici kot električar, spodbudno rekel: 'Nič ti ne povem, kdaj in kako, toda vedi, da bomo v kratkem šli domov. Toda o tem ne govori!' Kako nas je Turk s to novico opogumil, vemo samo mi, ki smo to doživeli.«

O tem, kako je zvedel novico o skorajšnjem odhodu iz taborišča, je Karl Angel izjavil: »Že decembra 1941 se je razširila novica, da gremo Spodnještajerci domov, vendar pa se to ni zgodilo. Potem pa je ta vest šla naokrog zopet konec januarja oziroma na začetku februarja 1942. Tokrat je bila resnična, kajti kmalu smo morali na zdravniški pregled. Kar nisem mogel verjeti, da je to resnica. Že več kot polovica mož iz našega transporta je namreč v petih mesecih izginila, še živeči pa smo tudi bili živi okostnjaki. Toda okrog 20. februarja 1942 je odšla iz taborišča prva skupina desetih.«

France Hribar je v brošuri Mauthausen podrobno opisal vse dogajanje v zvezi z odpustom iz taborišča in vrnitvijo domov:

»Procedura pri odhodu se je vršila pri vseh enako. Najprej nas je odbral lagerführer. Kdor je izgledal slabši, je moral nazaj v blok na zdravljenje. Uprava ni hotela spuščati

iz taborišča okostnjakov, ker smo ves čas smeli pisati svojem le, da smo 'zdravi in da se nam dobro godi'. Omeniti moram, da niti tisti, ki smo na videz izgledali dobre reje in zdravi, v resnici nismo bili. V jed so namreč dodajali arsen, ki človeka le napihne. Ko nas je že lagerführer spoznal za 'zdrave', smo šele šli na zdravniški pregled. Zdravnik nas je navadno vse potrdil. Drugo jutro smo se še okopali, nato so nas odgnali v skladišče, kjer smo dobili obleko, kolikor je je še ostalo. V kolikor pa nam je je manjkalo, so nam dali različne cape, vse zmečkano, in našemili so nas, da smo zgledali kot kakšni potepuhi. Podpisati pa smo morali, da smo vse v redu sprejeli. Ni se kazalo upirati, če je komu kaj manjkalo. Vsak je bil prvič zadovoljen, da odhaja iz tega pekla, drugič pa je bilo nevarno, če bi se tam kaj ustil, da ga še obdrže.

Nato so nas odvedli na 'Politische Abteilung'. Ta oddelek je menda najvažnejši v celem taborišču. Tu vodijo evidenco vseh kaznjencev. Tu je zapisano, koliko ljudi so že prignali v taborišče in koliko so jih že pobili.

Naš transport je bil četrti.¹⁵⁶ Trije so že odšli po dvajsetem februarju. Šef pisarne je spraševal po poklicih in nam obetal dobre službe v rajhu, ki je postal vsemočen in ki že končuje zmagovito vojno proti Sovjetski zvezi. (...) Naposled so nas odvedli v kuhinjo. Za odhod so nam dali redke kaše, kolikor jo je mogel kdo jesti. Za popotnico pa je vsak dobil pol kilograma kruha, malo margarine in grizljaj smrdljive salame. Na postajo nas je vodil en sam esesovec, ki je zdaj čisto spremenil način občevanja. Bil je zgovoren in prijazen. Na postaji je vzel skupno vozno karto in jo izročil starešini transporta, ki ga je on določil.

Nepopisen je bil občutek, da smo spet svobodni. Govorili smo vsi vprek, vendar previdno. Ko je prispel vlak, smo se vsedli vsi v en vagon. K nam so prisledle žene Avstrije in nam kmalu začele deliti krušne karte. (...) Iz Linza smo se odpeljali proti Dunaju, kamor smo dospeli okrog sedmih zvečer. Na Dunaju smo hitro našli Slovence, železničarje, ki so nam oskrbeli večerjo v svoji kantini. Do enajstih zvečer smo čakali na zvezo proti Mariboru in uporabili ta čas za površen ogled mesta. Dunaj je kazal precej mrtvo lice. Zatemnitev, nobene godbe in splošna tišina. Kot bi vse izumrlo.

Mi pa smo bili vseeno veseli. Vedeli smo, da je naša domovina sicer zaslužjena, da pa bomo imeli spet priliko boriti se za njeno osvoboditev. Pogovarjali smo se: čim se malo okrepimo, zgrabimo za puške in se ponovno pridružimo narodnim borcem partizanom.¹⁵⁷

Kaj se je dogajalo z odpuščenimi člani transporta ob vrnitvi v njihov domači kraj?

Karl Angel, odpuščen 19. februarja 1942: »Iz Mauthausna sem bil puščen okoli 20. februarja 1942 skupaj z desetimi jetniki, med katerimi je bil tudi Magdič iz Ruš. (...) Po prihodu v Maribor smo se morali javiti na gestapu, ki je imel sedež na sedanjem Kidričevem trgu. Vsak je podpisal izjavo, da ne bo nič govoril o razmerah v Mauthausnu. Po vrnitvi v Ruše me je poklical ortsruppenführer dr. Globocki, s katerim sva se pred vojno dobro poznala. Vprašal me je, kako je bilo v taborišču, pa sem mu povedal, da sem podpisal izjavo o molku. Rekel sem, da želim na delo v rajh, mislim sem namreč, da bi potem 'izginil'. Toda on je menil, da me v tovarni nujno potrebujejo kot elektrikarja. Tako sem bil potem zaposlen v tovarni dušika, kjer sem delal že pred aretacijo, vse od leta 1924.«¹⁵⁸

Ivan Potrč je v svoji izjavi opisal, da nekateri med člani transporta niso verjeli, da gredo domov, da so razmišljali celo o tem, da jih bodo odpeljali na strelišče. »Edina tolažba zame je bil znova nahrbtnik, ki so mi ga dali v skladišču, moj stari nahrbtnik. Torej – zakaj bi nam dajali nahrbtnike, če nas mislijo odpeljati na strelišče.

Spominjam se, ko smo čakali v peterostopih na odhod, ruškega delavca Matauška. Bil je namreč na koncu s svojim zdravjem, da se je majal in da je komaj še stal na nogah – in kako smo ga vzpodbujali, naj se drži pokonci, da ga ne bodo kot bolnega odpeljali v revir, hkrati pa smo ga naskrivaj podpirali. Tako smo človeka reševali – rešili.« Ivan Potrč je bil odpuščen 21. februarja 1942, vrnil se je v Ruše in odtod odšel na delo v Gradec, iz Gradca pa v začetku 1944 v partizane.

Anton Ferk: »Izpuščen sem bil na začetku aprila 1942.¹⁵⁹ Do Maribora sem potoval z vlakom v skupini šestih. Javiti smo se morali na gestapu v Mariboru, to je na sedanjem Kidričevem trgu. Doma v Zgornji Polskavi sem se moral javljati vsak drugi dan na žandarmerijski postaji. Takrat še nisem bil poročen in sem živel pri materi. Kmalu sem bil zopet dodeljen Elektro podjetju Maribor, kjer sem bil zaposlen že v bivši Jugoslaviji.«¹⁶⁰

Alojz Ladinek: »Iz taborišča Mauthausen so nas, kolikor nas je pač ostalo še živih, po šestih mesecih pogojno odpuščali, in to ne vse naenkrat, ampak po skupinah. Jaz sem bil odpuščen v skupini 24. februarja 1942. Ko sem se z vlakom pripeljal do naše železniške postaje Podvelka, bilo je v poznih večernih urah, sem moral od tam prepešačiti še dobrih 12 kilometrov do doma v debelem snegu, ki je ravno ta dan zapadel, in to skoraj bos, v opankah, ki sem jih dobil namesto škornjev, s katerimi sem prišel v taborišče. Okrog polnoči sem ves izčrpan presenetil domače, najbolj seveda svojo ženo. Objeli smo se s solznimi očmi, sam ves srečen, da sem doma, moja žena in drugi pa ob pogledu na izčrpanega reveža s telesno težo 48 kilogramov. Po vrnitvi domov sem se moral takoj javiti na domači žandarmeriji in se pozneje moral pogosteje oglašati na njej.«¹⁶¹

Jože Polajnkó: »Odpuščen sem bil 5. marca 1942.¹⁶² V Maribor sem se pripeljal z vlakom v skupini 15 sotrpinov. Javiti smo se morali na gestapu (sedanji Kidričev trg). Šel sem do žene, ki je takrat živelja pri teti Alojziji Šepec na Beograjski cesti. Gestapovec mi je naročil, da moram takoj zapustiti Maribor. Arbeitsamt¹⁶³ me je napotil v Gradec, kjer sem se javil Landratu.¹⁶⁴ Tam so mi rekli, da lahko dobim zaposlitev kot tehnični risar pri podjetju Saveaufbau.¹⁶⁵ Pa sem dobil obvestilo, da takih pri njih ne morejo sprejeti. Toda že v nekaj dneh sem dobil poziv, naj se javim na delo v Rimskih Toplicah.«¹⁶⁶

Navedli smo nekaj izjav članov transporta, odpuščenih iz taborišča. Z redkimi izjemami so doživljali do vrnitve v domači kraj enako usodo. Po vrnitvi pa so se seveda njihova pota razhajala, večina od njih je na ta ali oni način sodelovala v narodnoosvobodilnem gibanju, Anton Žgank iz Polzele, Lado Levec, Ivan Godec iz Trbovelj ter Ferdinand Vrhovnik iz Maribora so se ponovno znašli v Mauthausnu, kjer je bil Godec ubit. Ferdinand Miler iz Radeč in Karel Kurent iz Zagorja sta morala v Dachau. Rudolf Borštner iz Zagorja bi moral biti odpuščen 21. februarja 1942, pa je med preoblačenjem v efektenkammeri¹⁶⁷ umrl, medtem ko je Ferdinand Dovšak, ki je bil odpuščen 21. februarja 1942, umrl 27. februarja 1942 na poti domov v Mariboru. Kot talci so bili 23. junija 1942 v Celju ustreljeni Rudolf Kaligaro iz Pesjega in Anton Kovač iz Šoštanja, 15. avgusta 1942 v Celju Jakob Čepelnik iz Škal in 8. februarja 1945 v Ptujju Adolf Fuka iz Hrastnika. V partizanih so padli Jožef Grat iz Lanišča pri Ljubljani, France Kozar iz Trbovelj, Maks Čepič iz Maribora, Leon Melanšek iz Podkrajja, Slavko From iz Maribora, Ivan Veithauser iz Škal, Bojan Pupis iz Maribora in Dominik Hribar iz Šmartna ob Paki. Ivan Jančar iz Maribora je bil ubit, ko je poskušal iz nemške vojske prebežati k Sovjetom, Stanislava Štrafelo iz Markovcev pri Ptujju je 1944 ubila nemškega patrolja, Franc Pajer iz Podkrajja je že 18. maja 1942 umrl za posledicami trpljenja v Mauthausnu. Bogomir Trop iz Maribora naj bi se bil poskusil umakniti na Hrvaško, a je bil spotoma ubit. Anton Papež iz Maribora, ki je bil odpuščen 26. septembra 1941, naj bi bil 1942 umrl za posledicami trpljenja v Mauthausnu.

V času, ko so že bili odpuščeni prvi člani transporta iz Mauthausna, sta 2. marca 1942 umrla Franc Praznik iz Gomilskega in Franc Obreza iz Zagorja, 3. marca 1942 pa je kot zadnji član transporta v Mauthausnu umrl Rudolf Lukman iz Polzele. Franc Brodej, Maks Podpečan in Karel Šaloven iz Škal ter Emil Rednak iz Pesjega so padli v nemški vojski, Ignac Jug iz Rajhenburga (zdaj Brestanica) in Maks Muzulini iz Sevnice sta krenila na pot odkritega izdajstva in so ju partizani med vojno likvidirali.

Hans Maršálek je v monografiji Mauthausen navedel, da je bilo spomladi 1942 iz taborišča odpuščenih 186 Slovencev.¹⁶⁸ K temu podatku daje Maršálek pojasnilo, da

so odpuščeni bili večinoma policijski ujetniki (Polizeihäftlinge), poslani od gestapa iz Maribora.¹⁶⁹ V to število je všteti 156 oseb iz prvega slovenskega transporta, ki so bile izpuščene v prvi polovici 1942.

Kot prvi je bil v tem obdobju, kot smo že navedli, odpuščen Jože Turk, 17. februarja 1942. Nato so si sledili odpusti: 19. februarja 8 oseb, 21. februarja 24 oseb, 24. februarja 25 oseb, 25. februarja 24 oseb, 26. februarja 25 oseb, 28. februarja 14 oseb, 2. in 3. marca so trije člani transporta umrli, 24. marca 9 oseb, 3. aprila 2 osebi, 17. aprila 2 osebi, 21. aprila ena oseba (najmlajši član transporta Janko Kuster), 22. aprila 3 osebe, 27. maja ena oseba, 4. junija ena oseba, 9. junija ena oseba, 16. junija ena oseba in 20. junija ena oseba.

V opombi št. 49 smo navedli, da so bili člani prvega slovenskega transporta v Mauthausen poslani po odredbi tajne državne policije v Mariboru, urad II, ki je dal tudi nalog za izpustitev iz taborišča. Iz dopisovanja med posameznimi okupatorjevimi ustanovami in uradi pa je mogoče ugotoviti podrobnosti o poteku dogodkov, ki so bili neposredno povezani z usodo članov prvega slovenskega transporta v Mauthausen. Tako na primer iz kartona, ki vsebuje podatke o varnostnem priporu jetnika (Schutzhafkartei), ugotavljamo, da so bili člani transporta aretirani po odredbi državne policije, urada Maribor II (ki je tudi hranil osebne spise jetnika) ali zunanje izpostave v Celju. Ti jetniki so bili poslani v Mauthausen kot policijski priporniki komandanta varnostne policije; v arhivu ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije obstaja seznam policijskih pripornikov KdS Maribor, poslanih 23. avgusta 1941 v Mauthausen, ki so bili izpuščeni 4. marca 1942. Za vse člane transporta je bil izdan sklep komandanta varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski o prestavitvi v koncentracijsko taborišče (Einweisungsbeschluss). Komandant varnostne policije in varnostne službe v Mariboru je 25. avgusta 1941 poslal državnemu varnostnemu uradu v Berlinu vprašalnik (Fragebogen) o varnostnem priporu za vsakega posameznega člana transporta. Po določenem času je urad iz Maribora poslal na naslov koncentracijskega taborišča Mauthausen brzojavko (verjetno v zvezi z odpustom jetnika). Tako je bila ta brzojavka na primer na Rudolfa Piščanca odposlana 10. januarja 1942, za Ivana Ocepka 25. novembra 1941, za Karla Fresla 10. januarja 1942, za Jerneja Lavrinca 15. decembra 1941, enako za Franca Majcna, Franca Podbevška, Alberta Podlogarja, Alojza Sajovica, inž. Branimirja Tanciga in Alojza Zupana, pa tudi za Cirila Razborška, ki je umrl 24. decembra 1941. Za Alojza Majdiča iz Zagorja je bila odposlana brzojavka v Mauthausen 29. novembra 1941, sočasno je bila o tem obveščena izpostava državne policije v Trbovljah. Za Jožefa Marsa je bila odposlana brzojavka v Mauthausen 9. decembra 1941, enako za Franca Medveda, ki pa je umrl 8. decembra 1941. Obvestilo o smrti Dominika Lebarja, ki je umrl 26. novembra 1941 v Mauthausnu, je urad II komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru prejel 28. novembra 1941 iz Mauthausna in o tem še istega dne obvestil izpostavo v Trbovljah.

Maršálek v svoji monografiji šteje odpuste jetnikov iz Mauthausna za taktično politične ukrepe, kar nedvomno velja tudi za člane prvega slovenskega transporta.

Podatki, ki smo jih navedli o ravnanju s člani prvega slovenskega transporta, odpuščenimi iz Mauthausna, pričajo, da okupatorjev taktično politični ukrep ni izpolnil pričakovanja, da se bodo odpuščeni jetniki po vrnitvi domov podredili redu in ciljem okupacijskih oblasti. Člani prvega slovenskega transporta so se v taborišču bojevali za preživetje, medsebojno utrjevali tovarišтво, vsemu nasilju navkljub in se ves čas čutili kot člani tiste slovenske skupnosti, ki se je odločila za upor proti okupatorju, ki se je vključevala v mednarodni protifašistični boj; večina njih se je aktivno vključila v ta boj, potem ko so se vrnili iz taborišča.

- ¹ Število zapornikov iz Celja navaja France Hribar-Savinjšek v svoji brošuri Mauthausen, ki jo je izdal julija 1944 Odsek za informacijo in propagando pri Pokrajinskem odboru OF za Štajersko. Število zapornikov iz Maribora je razvidno iz transportne liste, ki je sestavni del vpisne knjige mariborskih sodnih zaporov iz leta 1941 in 1942 in jo hrani arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru. Število zapornikov iz pridržalnega taborišča Borl je ugotovljeno po izjavi Ivana Vrabla (izjava v gradivu za mauthausenski zbornik).
- ² Arhiv ministrstva za notranje zadeve republike Slovenije v Ljubljani.
- ³ V slovenskem zgodovinopisju so o napisanih in sabotažnih akcijah julija 1941 na slovenskem Štajerskem, kot tudi o aretacijah, ki so jim sledile, ter drugih okupatorjevih ukrepih, obširneje opisali v monografijah: Milan Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana, 1979, Lojze Požun: Trbovlje v NOB, 1941–1942, Trbovlje 1986; Rado Zakonjšek: Štajerska 1941, Ljubljana 1980; Rado Zakonjšek: Velika preizkušnja, Ljubljana 1977; Milica Ostrovska: Kljub vsemu odpor I, Maribor 1963; France Filipič: Prvi pohorski partizani, Maribor 1965, in Stane Terčak v razpravi Med Mrzlico in Dobrovljami, stran 70 do 128, v istoimenskem zborniku, Celje 1955.
- ⁴ Kot v opombi št. 3.
- ⁵ Enako.
- ⁶ Značilen podatek o različni politični pripadnosti oseb, ki so prišle v poštev za aretacijo v zvezi z napisno akcijo, najdemo v poročilu župana občine Šentpavel pri Preboldu, z dne 7. julija 1941, namenjeno političnemu komisarju za okraj Celje-okolica. Poročilo med drugim navaja: »Ker so v poslednjem času pred prevratom sokoli in komunisti z roko v roki sodelovali, in sicer na ta način, da so bili mnogi komunisti kot člani sprejeti v sokolsko društvo, je čas, da se ta zadeva temeljito spravi v red. Gospod Eidenberger in gospod Paidasch imata spisek onih nacionalnih Slovencev, ki prihajajo še v poštev za varnostni zapor, žandarmerijska postaja pa spisek tukajšnjih komunistov.« Objava v zborniku Med Mrzlico in Dobrovljami, stran 73.
- ⁷ Ževart: Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, stran 180.
- ⁸ Iz poročila varnostne službe državnega vodje SS v Celju komandantu varnostne policije in varnostne službe Ottu Lurkerju v Mariboru, z dne 8. julija 1941: »7. 7. 1941 popoldne smo izvedli splošno aretacijo najbolj znanih komunistov v krajih, kjer so bila rovarjenja. Te akcije so se udeležili tudi državna policija ter zaščitna policija in orožništvo prizadetih krajev. V celjske okrožne zapore smo spravili približno 90 aretiranih. Val aretacij se bo še nadaljeval.« Arhiv Instituta za novejšo zgodovino v Ljubljani.
- ⁹ Iz poimenskega seznama članov transporta v Mauthausen, 23. avgusta 1941. Kraji aretacij članov transporta, 7. julija 1941: Gaberke, Grajska vas, Griže, Lokovica, Migojnica, Pesje, Podkraj, Polzela, Šoštanj, Škale, Šentjanž, Šentpavel pri Preboldu, Velenje, Zabukovica, Zibika, Žalec. Največ aretiranih je bilo iz Polzele (10), Pesjega in Škal (po 7) in Zabukovice (6). Večina oseb je bila prijetnih doma ali na delovnem mestu. Kljub temu da je bilo navodilo Pokrajinskega komiteja KPS za Severno Slovenijo, da naj se po opravljeni napisni in sabotažni akciji komunisti umaknejo v ilegalo oziroma formirajo partizanske enote, se nekateri komunisti niso pravočasno umaknili in so padli Nemcem v roke. Tako so bili med aretiranimi Franc Skornšek, usnjarski delavec iz Gaberke, član KPS in partijskega komiteja za Šaleško dolino, organizator stavke v šoštanjski usnjarni 1935. leta, podpisnik razglasa ZDLS 1939. leta, član vojne komisije pri okrožnem komiteju KPS in vodja priprav za napisno akcijo v Šaleški dolini. Nemcem je padel v roke tudi Karel Stropnik, član SKOJ in sekretar skojevske organizacije za Šaleško dolino.
- ¹⁰ Požun: Trbovlje v NOB, stran 154.
- ¹¹ Požun: Trbovlje v NOB, stran 154 do 156.
Od oseb, ki so bile aretirane v Hrastniku, jih je moralo 13 v Mauthausen, iz Trbovelj pa 9. Med aretiranimi v Trbovljah se je znašel tudi delavski pesnik France Kozar, v celjske zapore pa sta morala še Matija Filipič, profesor, ki je ob aretaciji poskušal pobegniti in je bil pozneje v celjskih zaporih strahovito mučen, ter politični in kulturni delavec rudar Anton Jagodič. V Hrastniku je bil aretiran Adolf Fuka, upokojeni rudar z dvema sinovoma.
- ¹² Izvirnik v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru.
- ¹³ Med aretiranimi so bili vidni politični delavci Drago Magdič, ki je v dvajsetih letih nekaj časa pripadal komunističnemu gibanju, pozneje pa je bil pomembna osebnost v socialističnem gibanju, ter Karl Angel in Alojz Kohne, člana KPJ iz prve polovice dvajsetih let. Priče opisujejo tragično usodo Maksa Cvilaka, delavca v tovarni dušika. Bil je edinec, mati je prišla pred orožniško postajo in kleče prosila, naj ji puste sina rednika, policist pred orožniško postajo

- pa jo je brcnil in jo nagnal od avta, na katerem so bili aretiranci. Maks Cvilak je umrl 20 februarja 1942 v Steyru, mauthausenski podružnici.
- ¹⁴ Ivan Potrč se je zgodaj zjutraj umaknil v bližnji gozd, tako da ga orožniki, ko so ga prišli iskat, niso našli doma. Pozneje je z ženo odšel do falske železniške postaje, odkoder sta se odpeljala do Slovenjgradca, se tam oglasila pri ženinem stricu trgovcu Puncarju, ker pa je bilo pri njem prenevarno, sta se umaknila na njegovo posestvo na Selah. (Izjava v gradivu za mauthausenski zbornik).
- ¹⁵ Med njimi so bili Friderik Potisk, čevljar, član KPJ, obsojen že 1932. leta zaradi komunističnega delovanja, Franc Monetti, 1931 kot član SKOJ obsojen na leto dni zapora, Peter Vuzem in Peter Tuljak, tekstilna mojstra, in Danilo Sedmak, tekstilni delavec, vsi trije sindikalni delavci.
- ¹⁶ Izjava Ivana Vrabla (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- ¹⁷ Filipič: Prvi pohorski partizani, strani 122 do 128.
- ¹⁸ Enako.
- ¹⁹ Filipič: Prvi pohorski partizani, strani 131 in 132.
- ²⁰ Enako.
- ²¹ Poročilo orožniške postaje Trbovlje, z dne 28. julija 1941, v INZ, glej Požun: Trbovlje v NOB, strani 160 in 161 ter 171 in 172.
- ²² Požun: Trbovlje v NOB, strani 171 in 172.
- ²³ Enako.
- ²⁴ Poročilo orožniškega okrožja Trbovlje, z dne 27. avgusta 1941, komandantu orožništva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko, dnevnik št. 15/41, objavljeno v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, Beograd 1952, dokument št. 141. Glej tudi Požun: Trbovlje v NOB, strani 211 in 212.
- ²⁵ Izjava Adolfa Jevšnika (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- ²⁶ Podatki v Revirskem muzeju ljudske revolucije v Trbovljah.
- ²⁷ Izjava Adolfa Jevšnika.
- ²⁸ Enako kot opomba št. 24.
- ²⁹ Podatki iz registra oseb, odpeljanih 23. avgusta 1941 v Mauthausen. Podatki Revirskega muzeja ljudske revolucije. Podatki o aretacijah v Zagorju, 4. avgusta 1941, tudi po izjavah Adolfa Jevšnika, Janeza Kavzarja in Stanka Strajnarja (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- ³⁰ Podatki Vojka Poharja iz Radeč (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- ³¹ Podatki iz izjave Henrika Sotlarja in Franca Blaja (v gradivu za mauthausenski zbornik). Podatki Vojka Poharja, pri avtorju.
- ³² Enako.
- ³³ Enako. Od enajstih aretirancev iz Radeč je en umrl v taborišču. Franc Blaj navaja, da je imela skupina skrito orožje na starem gradu nad Radečami.
- ³⁴ Kot v opombi št. 24.
- ³⁵ Enako. Tudi Požun: Trbovlje v NOB, poglavje Napad na Zagorje, na straneh 232 do 241.
- ³⁶ Enako. Izjava Dominika Kostanjevca, (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- ³⁷ Kot v opombi št. 24.
- ³⁸ Izjavi Dominika Kostanjevca in Jožeta Marsa (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- ³⁹ Enako.
- ⁴⁰ Požun: Trbovlje v NOB, stran 241. Izjavi Dominika Kostanjevca in Jožeta Marsa.
- ⁴¹ Po poimenskem seznamu odpeljanih v Mauthausen 23. avgusta 1941. V skupini je bil tudi Jurij Debeljak, član KPJ iz začetka tridesetih let, ki je septembra 1934 kot delegat okrožnega komiteja KPJ za Trbovlje predsedoval pokrajinski partijski konferenci v Goričanah. Pozneje je bil nekaj let rudar na Nizozemskem. Aretirani inž. Branimir Tancig je bil med nočno izmeno v jami.
- ⁴² V Slovenskih Konjicah so se Nemci in nemčurji znebili narodnih delavcev Jožefa Turka (ki je bil od 16. aprila do 16. maja 1941 zaprt v Meljski vojašnici v Mariboru), enorokega Jožefa Mašere, Ivana Rueha in Viktorja Oroša.
- ⁴³ Aretiran je bil v Mariboru na (tedanjem) koroškem kolodvoru na Studencih.
- ⁴⁴ Iz izjave Adolfa Jevšnika.
- ⁴⁵ Iz izjave Karla Angela (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- ⁴⁶ Iz izjave Ivana Potrča (pri avtorju).
- ⁴⁷ Požun: Trbovlje v NOB, strani 174 in 175.
- ⁴⁸ Po objavi v zasavskem tedniku, 3. marca 1956, št. 10, leto IX, članek S transportom prvih Slovencev v Mauthausnu.
- ⁴⁹ Po čigavem nalogu je bil sestavljen transport jetnikov, odposlan v Mauthausen, kdo je dal

pobudo za to zastraševalno akcijo? Ali je prišla iniciativa iz urada šefa varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko Otta Lurkerja ali neposredno od zveznega vodje Štajerske domovinske zveze Franca Steindla? Vsekakor je moralo priti do privoljenja glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu in državnega vodje SS Heinricha Himmlerja. Iz dopisovanja med posameznimi okupatorjevimi ustanovami in uradi je razvidno, da so bili posamezniki poslani v koncentracijsko taborišče po odredbi tajne državne policije, urad Maribor II, ki je dal tudi nalog za izpustitev iz taborišča, da pa je bil o tem obveščen glavni državni varnostni urad. V tem gradivu so člani mauthausenskega transporta tretirani kot »policijski priporniki KdS« (Kommandeur der Sicherheitspolizei).

⁵⁰ France Hribar: Mauthausen, stran 5.

⁵¹ Enako.

⁵² Enako.

⁵³ Povzeto po izjavi Ivana Potrča in Karla Angela.

⁵⁴ Razglas o ustrelnosti talcev 24. in 25. avgusta 1941 v Mariboru. Arhiv Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru.

⁵⁵ Glej opombo št. 53.

⁵⁶ Iz izjave Karla Angela. France Hribar je v dopolnilih k svoji brošuri Mauthausen v celjskem glasilu Na delo, 21. septembra 1946, št. 24, leto I, zapisal, da se je vlak ustavil v Selztalu in da so tam presedli na drugi vlak. Esesovci naj bi v kordonu strogo pazili, da ne bi kdo od članov transporta pobegnil, češ da je eden od njih v predoru pred Pesnico, kjer je vlak vozil počasneje, izkoristil priložnost in izginil. Te podatke je povzel tudi Požun v monografiji Trbovlje v NOB, vendar jih preživeli člani transporta ne potrjujejo.

⁵⁷ Ivan Potrč, izjava.

⁵⁸ Tone Gošnik: Šest mesecev v lagerju smrti (rokopis v gradivu za mauthausenski zbornik).

⁵⁹ Jože Polajnko, izjava (v gradivu za mauthausenski zbornik).

⁶⁰ Aufgehen – pohiteti.

⁶¹ Lojze Požun v monografiji Trbovlje v NOB navaja podrobnost, da je esesovec z vso močjo zamahnil s puško po Adolfu Fuki, ki je korakal z dvema sinovoma v koloni, puška pa se je zlomila na vreči, ki jo je nosil Adolf Fuka, na čevljih, ki so bili v njej (stran 182).

⁶² Hribar: Mauthausen, stran 6.

⁶³ Podatki Janka Kuštra (v gradivu za mauthausenski zbornik).

⁶⁴ Podatki Toneta Gošnika. Tone Arzenšek v izjavi navaja, da je transport nagovoril tudi starešina taborišča (iz gradiva za mauthausenski zbornik).

⁶⁵ Kot v opombi št. 62.

⁶⁶ Podatki Janeza Kavzarja in Stanka Strajnarja (v gradivu za mauthausenski zbornik). Podatki Toneta Arzenška.

⁶⁷ Nekateri preživeli člani transporta navajajo v izjavah, da so takoj po kopanju prišli na blok št. 14.

⁶⁸ Izjava Iva Nagliča (v gradivu za mauthausenski zbornik).

⁶⁹ Hribar: Mauthausen, stran 7.

⁷⁰ V raznih izjavah preživelih je podrobno opisano maltretiranje jetnikov na karantenskem bloku.

⁷¹ Hribar: Mauthausen, stran 9.

⁷² V nekaterih izjavah preživelih članov transporta je navedeno, da je transport prej zapustil karantenski blok. Po prihodu na karantenski blok so morali vsi jetniki upravi taborišča napisati naslov, kamor bodo pisali, ko jim bo dovoljeno prvič pisati domov (podrobneje opomba št. 89).

⁷³ Jože Polajnko, izjava.

⁷⁴ Karl Polše, izjava (v gradivu za mauthausenski zbornik). Tudi izjava Jožeta Polajnka.

⁷⁵ Hribar: Mauthausen, stran 8.

⁷⁶ Siedlungsbau – izgradnja naselja.

⁷⁷ Komandoführer – esesovec, ki je vodil celotno delo v komandi ali na odseku.

⁷⁸ Hribar: Mauthausen, stran 8.

⁷⁹ Blaž Venek, umrl je 9. novembra 1941. Njegova žena je bila 1942 ustreljena kot talka.

⁸⁰ Franc Skornšek, umrl 14. novembra 1941.

⁸¹ Hribar: Mauthausen, stran 12.

⁸² Hribar: Mauthausen, stran 9.

⁸³ Enako.

⁸⁴ Seznam operacij v koncentracijskem taborišču Mauthausen. Spisek v Arhivu muzeja Mauthausen v zveznem ministrstvu za notranje zadeve republike Avstrije na Dunaju (H 6, št. 2).

- ⁸⁵ Vpisi v seznam z naslovom »Schutzhäftlinge: Entlassen, Verstorben, Überstellt«. Arhiv muzeja Mauthausen E 13/II, št. 2.
- ⁸⁶ France Hribar v brošuri Mauthausen navaja, da je bil Koštomaj doma iz Petrovč.
- ⁸⁷ Hribar: Mauthausen, strani 9 in 10. V glasilu Na delo, Celje, 12. oktobra 1946, št. 27, leto I, je Hribar podrobneje opisal Koštomajevo življenjsko usodo: »Stražar je streljal nanj kot na tarčo. Saj ni niti poskušal zbežati. Do mejne črte je komaj prišepal. (...) V vojni 1914–1918 je bil ujetnik v Rusiji. Spominjam se ga, ko so ga prignali v Stari pisker. Bil je ves raztrgan in bos. Pravil je, da je to edina njegova obleka, čevljev pa sploh nima. Da ni lenuh, so pričale njegove roke. Petrovčani bi gotovo vedeli povedati, kdo ga je tako nesramno izkoriščal. Zakaj so ga gestapovci zaprli in odvedli sem, sam ni vedel.«
- ⁸⁸ Hribar: Mauthausen, stran 12.
- ⁸⁹ Hans Maršálek ima v monografiji Zgodovina koncentracijskega taborišča Mauthausen, Dunaj 1980 (Die Geschichte des Konzentrationslager Mauthausen), poglavje z naslovom Sem zdrav – meni je dobro (Ich bin gesund – mir geht es gut), v katerem je podrobno obravnavano dopisovanje jetnikov iz Mauthausna z domačimi (glej št. 72). Novodošli jetnik je dobil dopisnico z besedilom na hrbtni strani: Sem od ... v koncentracijskem taborišču Mauthausen, Oberdonau. Moj naslov je: (ime in priimek, rojstni datum in taboriščna številka), KL Mauthausen, blok ... soba ... Ta dopisnica je bila odposlana na naslov jetnika, okrog šest tednov pozneje je jetnik lahko pisal domov. Pisal je lahko samo na predloženem formularju, v nemščini in z obvezno navedbo, da je zdrav in da mu je dobro. (Tone Gošnik je ohranil dopisnico s sporočilom o svojem naslovu, datumom, odkar je v taborišču (31. 8. 1941), na bloku 19 v sobi A.) Na navedeni naslov na dopisnici so prihajala tudi obvestila svojcem o smrti jetnika, sožalja s standardno formulacijo (Maršálek: Registracija umrlih – Totenregistra-tur).
- ⁹⁰ Iz izjave Karla Angela.
- ⁹¹ Hribar: Mauthausen, stran 11.
- ⁹² Lagerbau – izgradnja taborišča.
- ⁹³ Hribar: Mauthausen, stran 10 in 11.
- ⁹⁴ Hribar: Mauthausen, stran 11. Hribar navaja, da je Jagodič ležal tri dni mrtev v kopalnici, dokler njegovo truplo ni prišlo na vrsto za sežig v krematoriju.
- ⁹⁵ Enako.
- ⁹⁶ Hribar: Mauthausen, stran 19, razširjeno Na delo, 12. oktober 1946, št. 27, leto I. »Tovariš Kos iz Radeč je bil sin edinec. Bil je priden študent in zaveden Slovenec. Odveden je bil z večjo skupino študentov iz Radeč v Stari pisker. Od te skupine je bil med prvimi Slovenci ustreljen v Mariboru tovariš Marjan Nemec. Njegov brat Vilko, Kos in drugi pa so bili odvedeni v Mauthausen. Med drugim se je lotila griža tudi Kosa. Upal je, da jo bo premagal. Prigovarjali smo mu, naj gre v bolnico, ker je že čisto slab, mogoče pa le ozdravi. Zaradi slabih izkušenj z drugimi bolniki ni maral v bolnico. Tako je nekega dne Kos omagal pri delu.«
- ⁹⁷ Izjava Stanka Borovška (iz gradiva za mauthausenski zbornik).
- ⁹⁸ Hribar: Mauthausen, stran 13.
- ⁹⁹ Izjava Ivana Vrabla.
- ¹⁰⁰ Izjava Iva Nagliča.
- ¹⁰¹ Iz izjav Janka Kustra, Iva Rahtena in Jožeta Polajnika.
- ¹⁰² Izjava dr. Milana Jandla (iz gradiva za mauthausenski zbornik).
- ¹⁰³ Izjava Janka Kustra. Članek Kdo je bil Bruno Leuschner. »(...) Ko smo se po grozovitem nočnem sprejemu v učnevalno taborišče Mauthausen še vsi omotični, prestrašeni in obupani zbirali pred barako 19, je prišel med nas plemeniti politični jetnik Bruno Leuschner, tedaj starešina barake 16, in popisal jetniške številke vseh mladoletnikov iz prvega slovenskega transporta, starih do 16 let. Ta čudoviti popis, ki je sprva zajel le šestnajstletne, se je pozneje razširil tudi na mladino do 18. leta in je v takratnih grozljivih razmerah prižgal lučko upanja na preživetje. Bruno je namreč kot starešina sosednje barake pri razdelitvi kosil dal na stran vsak dan 10 do 12 polnih in gostih porcij, ki smo jih zvečer po vrnitvi z dela morali skrivaj in v naglici použiti v umivalnici njegove barake. Iz Maribora smo bili te solidarnostne pomoči deležni Maks Čepič, Slavko From, Bojan Pupis in jaz. Spominjam se tudi, da sta bila pri Brunu 'abonirana' tudi Stanko Štrafela iz Ptuja in Janez Kavzar iz Zagorja.« TV-15, Naš tovariš, št. 49, 4. december 1986, leto XXIV.
- ¹⁰⁴ Iz izjave Janka Kustra.
- ¹⁰⁵ Enako.
- ¹⁰⁶ Wagenkolonne – vozaška kolona.

- 107 Iz izjave Antona Ferka (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- 108 Ni jasno, ali sta bila Jug in Muzulini oba naročena na Völkischer Beobachter.
- 109 V Steyr se je hodilo na delo od začetka 1942.
- 110 Iz izjave Karla Angela.
- 111 Iz izjave Dušana Spindlerja (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- 112 Pismo Toneta Gošnika Dušanu Spindlerju, (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- 113 Iz izjave Emila Salmiča (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- 114 Iz izjave Franca Blaja.
- 115 Iz izjave Antona Arzenška.
- 116 Iz izjave Iva Rahtena.
- 117 Iz izjave Karla Polšeta.
- 118 Iz izjave Franca Monettija (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- 119 Iz izjave Iva Nagliča.
- 120 Izjava Stanka Toplaka (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- 121 Iz gradiva za mauthausenski zbornik.
- 122 Iz izjav Janka Kustra in Antona Ferka.
- 123 Iz izjave Franca Monettija.
- 124 Odpustnica Jožeta Turka, 12. februar 1942. Lado Levec: »Konec decembra sem tudi jaz zbolel. Bil sem v bolnišnici, kjer sem bil operiran na roki. Operiral me je neki češki zdravnik iz Prage.« (Zasavski tednik, 7. aprila 1956, št. 16, leto IX.) Lado Levec je vpisan v operacijsko knjigo koncentracijskega taborišča Mauthausen pod datumom 10. decembra 1941.
- 125 Odpustnica Jožefa Marsa, 25. februarja 1942.
- 126 Operacije v KLM, Arhiv Muzeja Mauthausen, Ministrstvo za notranje zadeve republike Avstrije (H/12–2).
- 127 Hribar: Mauthausen, stran 17.
- 128 Hribar: Mauthausen, stran 13.
- 129 Lado Levec: Zasavski tednik, 24. aprila 1956, št. 17, leto IX.
- 130 Iz izjave Jožeta Polajnika.
- 131 Iz izjave Antona Ferka. Hribar: Mauthausen, stran 24.
- 132 Hribar: Mauthausen, strani 21 in 22.
- 133 Podatki povzeti iz brošure Hansa Maršáleka: Strupeni plini v koncentracijskem taborišču Mauthausen (Giftgas im KZ – Mauthausen), Dunaj 1988.
- 134 Kot zgoraj.
- 135 Arhiv Muzeja Mauthausen (B 15, Hartheim) in (F 13/ II, št. 2).
- 136 Med naštetimi so vsa imena, ki jih je navedel France Hribar, razen imena Becejev Rudl, ki ga sploh ni v seznamu prvega slovenskega transporta v Mauthausen.
- 137 Lado Levec: Zasavski tednik, 28. aprila 1956, št. 18–19, leto IX.
- 138 Enako.
- 139 Iz izjave Karla Angela. Jetnikov niso vozili v Gusen, temveč v Hartheim.
- 140 Iz izjave Iva Rahtena.
- 141 Iz izjave Adolfa Jevšnika.
- 142 Hans Maršálek: Mauthausen. Poglavlje Jaz sem zdrav, imam se dobro, strani 55 do 57.
- 143 Hribar: Mauthausen, stran 17.
- 144 Iz izjave Toneta Gošnika.
- 145 Iz izjave Iva Nagliča.
- 146 Hribar: Mauthausen, stran 14.
- 147 Vran je bil zaposlen 12 let pri Westnu. V taborišču je delal v kamnolomu. Tam so ga pretepli do nezvesti, prinesli ga na blok in ga v umivalnici polivali z mrzlo vodo, da je zmrznil.
- 148 Hribar: Mauthausen, stran 18.
- 149 Iz izjave Antona Arzenška.
- 150 Iz izjave Iva Rahtena.
- 151 Iz izjave Janka Kustra.
- 152 Iz izjave Janeza Kavzarja.
- 153 Izjava Alojza Ladineka (v gradivu za mauthausenski zbornik).
- 154 Večer, 24. avgust 1981. Glej življenjepis Jožeta Turka, ki ga je napisal Dušan Spindler in je objavljen kot dodatek gradivu o prvem transportu Slovencev v Mauthausen.
- 155 Iz izjave Karla Angela. Njegov podatek o umrlih članih transporta ni točen (umrlo jih je 101), prav tako ne o odhodu prve skupine; ta podatek je naveden v zvezi z vlogo Jožeta Turka pri posredovanju novice o odpustu iz taborišča.

- ¹⁵⁶ V resnici je bil odpuščen v šesti skupini, 26. februarja 1942.
¹⁵⁷ Hribar: Mauthausen, iz šapirografirane izdaje iz leta 1944, stran 61 do 64, poglavje Odhod.
¹⁵⁸ Karl Angel, iz izjave.
¹⁵⁹ Dejansko je bil odpuščen 21. februarja 1942.
¹⁶⁰ Iz izjave Antona Ferka.
¹⁶¹ Iz izjave Alojza Ladineka.
¹⁶² Pravilno 4. marec 1942.
¹⁶³ Arbeitsamt – delovni urad, posredovalnica za delo.
¹⁶⁴ Landrat – okrajno načelstvo.
¹⁶⁵ Saveaufbau – podjetje za izgradnjo (verjetno regulacije) Save.
¹⁶⁶ Iz izjave Jožeta Polajnka.
¹⁶⁷ Efektenkammer – skladišče oblek.
¹⁶⁸ Maršálek: Mauthausen, stran 248.
¹⁶⁹ Maršálek: Mauthausen, stran 246.
¹⁷⁰ Maršálek: Mauthausen, stran 243.

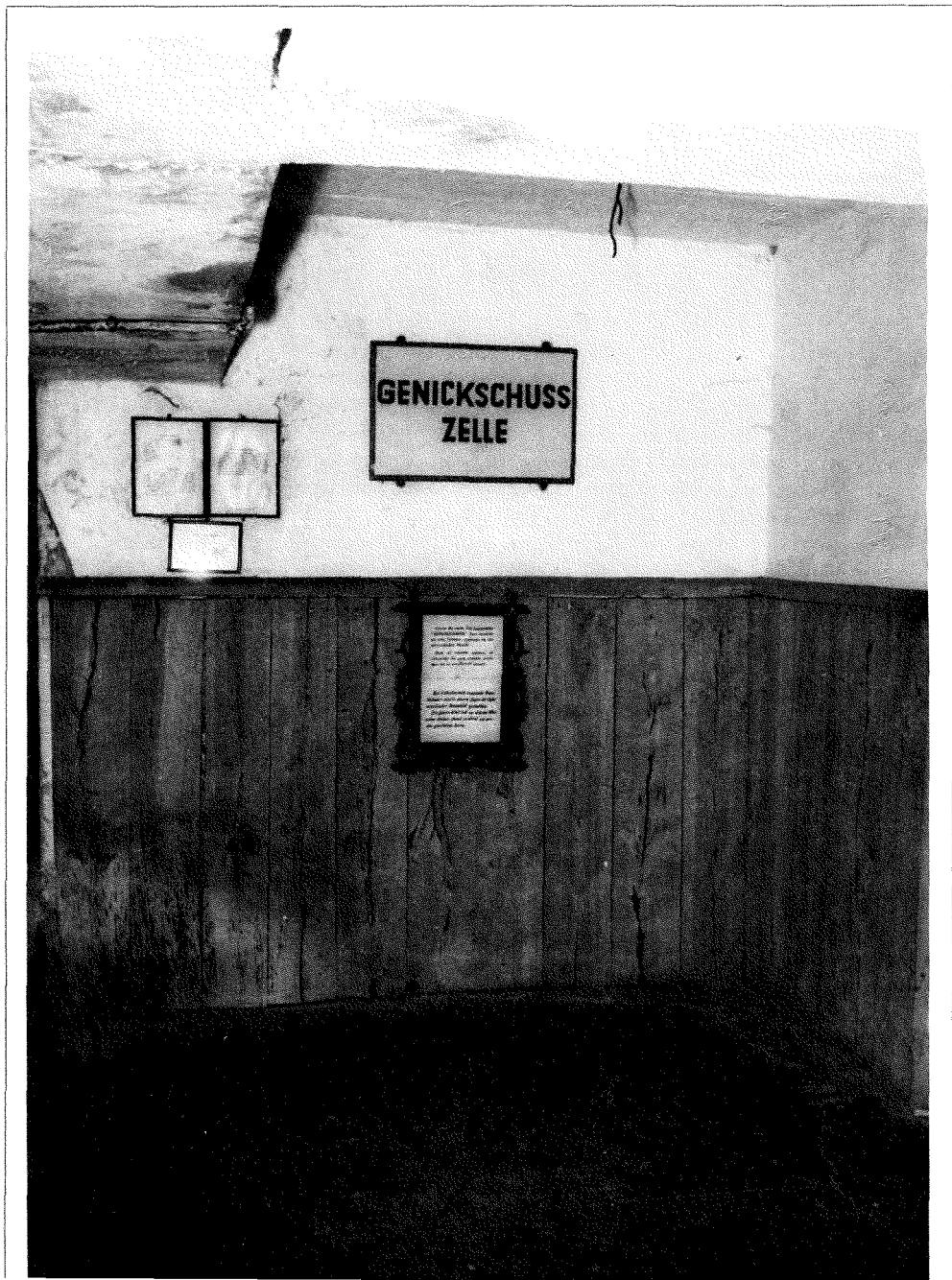
HEINRICH HIMMLER
 JE LETA 1941 OBISKAL MAUTHAUSEN,
 NA NJEGOVI LEVI KOMANDANT TABORIŠČA
 FRANZ ZIEREIS

S TE STENE SO PAHNILI NA STOTINE JETNIKOV. UMRILI SO NA SKALAH ALI PA UTONILI V TOLMUNIH. POGOSTO SO JETNIKI SKOČILI V SMRT SAMI, KER NISO MOGLI VEČ PRENAŠATI TRPLJENJA. ESESOVCI SO POIMENOVALI TO STENO S KRUTIM CINIZMOM STENE PADALCEV. KO JE PRIŠLA POLETI 1942 V TABORIŠČE PRVA SKUPINA HOLANDSKIH ŽIDOV, SO VSE PAHNILI V TO BREZNO.

KOT ZA STRELJANJE V TILNIK

STOPNICE SMRTI V KAMNOLOMU

SEZNAM TRANSPORTA SLOVENCEV 23. AVGUSTA 1941 V MAUTHAUSEN

- 2251 Potisk Friderik, 5. 7. 1903, Kočno pri Slov. Bistrici, čevljar, Maribor, 17. 7. 1941, umrl 1. 9. 1941.
- 2643 Papež Anton, 16. 9. 1888, Meljski hrib, zidar, Spodnja Polskava, 17. 7. 1941, odp. 26. 9. 1941.
- 1431 Gostiša Franc, Kisovec, 2. 8. 1905, rudar, Kisovec, 9. 8. 1941, umrl 1. 11. 1941.
- 625 Fece Jože, Šoštanj, 3. 10. 1921, čevljar, Šoštanj, 7. 7. 1941, odpuščen 1. 11. 1941.
- 2559 Medved Franc, Dolgobrdo, 15. 11. 1887, rudar, upok. Hrastnik, 17. 7. 1941, umrl 2. 11. 1941.
- 2309 Rotar Ferdinand, Podkraj, 19. 7. 1898, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 2. 11. 1941.
- 1915 Klampfer Drago, Sv. Martin pri Vurbergu, 30. 7. 1900, delavec, Ruše, 17. 7. 1941, umrl 5. 11. 1941.
- 2331 Šalamun Ivan, Nova Štifta, 21. 11. 1920, delavec, Trbovlje, 17. 7. 1941, umrl 6. 11. 1941.
- 2759 Uršič Albert, Zagorje, 15. 10. 1907, rudar, Toplice, 4. 8. 1941, umrl 6. 11. 1941.
- 1932 Koštomaj Franc, Pirešica, 8. 10. 1892, delavec, Arja vas, 7. 7. 1941, umrl 7. 11. 1941.
- 2777 Vuzem Peter, Koprivnica, 11. 5. 1907, tekstilni mojster, Maribor, 17. 7. 1941, umrl 8. 11. 1941.
- 526 Čuk Franc, Polzela, 4. 9. 1893, delavec, Založe, 13. 8. 1941, umrl 9. 11. 1941.
- 2806 Venek Blaž, Rečica ob Savinji, 2. 2. 1896, krojač, Pesje, 7. 7. 1941, umrl 9. 11. 1941.
- Horvat Mihael, 17. 10. 1891, ..., ..., umrl med 6. in 20. 11. 1941.
- 2645 Petelinšek Rudolf, Perhovec, 28. 3. 1913, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 11. 11. 1941.
- 230 Bizjak Ivan, Bukovca, Laško, 7. 2. 1903, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 11. 11. 1941.
- 1943 Kračan Anton, Šmartno pri Litiji, 8. 5. 1913, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 12. 11. 1941.
- Gostinčar Martin, Zvorničar, 11. 11. 1896, delavec, ..., ..., umrl 13. 11. 1941.
- 1859 Jagodič Anton, Hrastnik, 17. 11. 1903, rudar, Hrastnik, 17. 7. 1941, umrl 13. 11. 1941.
- 338 Bradula Jožef, Boštanj, 23. 1. 1899, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 13. 11. 1941.
- 1896 Kač Edvard, Polzela, 11. 10. 1887, mesar, Polzela, 7. 7. 1941, umrl 14. 11. 1941.
- 2387 Skornšek Franc, Polšnik, 29. 3. 1906, usnjarski delavec, Gaberke, 7. 7. 1941, umrl 14. 11. 1941.
- 2572 Kos Milan, Celje, 12. 10. 1916, trgovski pomočnik, Radeče, 8. 8. 1941, umrl 15. 11. 1941.
- 354 Breznik Matevž, Selnica ob Dravi, 18. 9. 1897, delavec, Ruše, 17. 7. 1941, umrl 16. 11. 1941.
- 173 Pertot Štefan, Volče pri Tolminu, 23. 12. 1886, železničar, Maribor, 1. 8. 1941, umrl 17. 11. 1941.
- 704 Florenin Just, Miren, 2. 11. 1878, čevljar, Polzela, 7. 7. 1941, umrl 18. 11. 1941.
- 2832 Zagorc Anton, Polšnik, 28. 11. 1909, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 18. 11. 1941.
- 2809 Vrhovnik Mirko, Zg. Bistrica, 7. 7. 1913, strojni ključavničar, Slov. Bistrica, 29. 7. 1941, umrl 18. 11. 1941.
- 2850 Zimič Stanko, Vogersko, 28. 9. 1915, strugar, Maribor, 1. 8. 1941, umrl 21. 11. 1941.
- 2791 Stropnik Karl, Lokovica, 4. 11. 1922, delavec, Lokovica, 7. 7. 1941, umrl 21. 11. 1941.
- 1927 Končar Avgust, Hrastnik, 18. 8. 1901, rudar, Hrastnik, 17. 7. 1941, umrl 22. 11. 1941.
- 824 Fuka Adolf, Lenart nad Štorami, 27. 8. 1894, rudar, Hrastnik, 17. 7. 1941, umrl 26. 11. 1941.
- 2405 Lebar Dominik, Brezje pri Zagorju, 23. 7. 1912, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 26. 11. 1941.
- 2391 Skrinjar Jožef, Polšnik, 10. 10. 1904, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 27. 11. 1941.
- 2498 Majdič Alojz, Brezje pri Zagorju, 13. 10. 1907, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 27. 11. 1941.
- Ocvirk Alojz, Trbovlje, 7. 7. 1903, rudar, Trbovlje, 15. 7. 1941, umrl 29. 11. 1941.
- 2620 Ocepek Jernej, Polšnik, 22. 9. 1907, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 29. 11. 1941.
- 620 Eberl Leopold, Zagorje, 23. 3. 1921, kleparski pomočnik, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 29. 11. 1941.
- 1284 Gominšek Alojz, Zavodnje, 5. 3. 1903, rudar, Griže (Zabukovica), 8. 7. 1941, umrl 30. 11. 1941.
- 915 Gašpur Franc, Markovci, 20. 9. 1908, tekstilni delavec, Ptuj, 18. 7. 1941, umrl 30. 11. 1941.
- 2732 Trebovc Avgust, Goričica pri Št. Juriju ob J. Ž., 14. 7. 1923, dijak, Celje, 22. 7. 1941, umrl 1. 12. 1941.
- 2840 Zajc Franc, Motnik, 20. 1. 1894, rudar strojnik, Zagorje, 4. 8. 1941, umrl 1. 12. 1941.
- 2587 Mlakar Franc, Sv. Rupert pri Celju, 8. 8. 1900, rudar, Hrastnik 17. 7. 1941, umrl 1. 12. 1941.
- 2689 Svetlič Jožef, Ljubljana, Vič, 18. 9. 1910, elektrotehnik, Velenje, 7. 7. 1941, umrl 1. 12. 1941.
- 53 Babnik dr. Mirko, Zg. Polskava, 16. 8. 1883, odvetnik, Zg. Polskava, 19. 8. 1941, umrl 4. 12. 1941.
- 1945 Kralj Anton, Ravne pri Šoštanju, 6. 4. 1921, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 5. 12. 1941.
- 2647 Pevec Jožef, Liberga, 10. 3. 1908, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 8. 12. 1941.

SEZNAM TRANSPORTA SLOVENCEV 23. AVGUSTA 1941 V MAUTHAUSEN

- 6207 Gregorin Adolf, Ljubljana, 2. 2. 1900, ..., ..., ..., umrl 9. 12. 1941.
- 1963 Krhlikar Ivan, Trbovlje, 30. 4. 1906, rudar, Trbovlje, 28. 7. 1941, umrl 9. 12. 1941.
- 2836 Zajc Jernej, Zagorje, 24. 8. 1884, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 11. 12. 1941.
- 2731 Trampuš Venčeslav, Zidani most, 7. 3. 1920, železničar, Zidani most, 6. 8. 1941, umrl 12. 12. 1941.
- 178 Birk Franc, Dole pri Zagorju, 7. 6. 1902, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 14. 12. 1941.
- Udovč Alojz, Zidani most, 21. 6. 1907, delavec v cementarni, Zidani most, 6. 8. 1941, umrl 16. 12. 1941.
- 543 Debeljak Jurij, Stara Oselica, 16. 4. 1894, delavec, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 16. 12. 1941.
- 2648 Pfeifer Franc, Sv. Krištof pri Rimskih Toplicah, 28. 3. 1877, rudarski paznik, Polzela, 7. 7. 1941, umrl 16. 12. 1941.
- Podbregar Martin, Marija Reka, Št. Pavel pri Preboldu, 11. 11. 1892, rudar, Marija Reka, 7. 7. 1941, umrl 16. 12. 1941.
 - Sedmak Danilo, Trst, 10. 7. 1904, tekstilni delavec, Maribor, 17. 7. 1941, umrl 16. 12. 1941.
- 2864 Zupan Alojz, Jesenovo, Zagorje, 10. 7. 1907, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, umrl 16. 12. 1941.
- 2693 Stanek Anton, Murščak, 28. 5. 1901, delavec, Ruše, 17. 7. 1941, umrl 21. 12. 1941.
- 2361 Simončič Franc, Spodnji Log, 27. 11. 1902, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, umrl 21. 12. 1941.
- 2286 Razboršek Ciril, Brezje pri Trojanah, 6. 7. 1915, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 24. 12. 1941.
- 358 Brodar Franc, Kolovrat, 26. 1. 1906, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 25. 12. 1941.
- 2377 Šinkovec Kristijan, Fohnsdorf v Avstriji, 9. 12. 1914, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 26. 12. 1941.
- 1955 Krašovec Valentin, Zibika, 5. 2. 1881, kmet, Spodnje Tinjsko, 7. 7. 1941, umrl 27. 12. 1941.
- Povše Jurij, Gaberke, 5. 4. 1900, usnjarski delavec, Gaberke, 14. 8. 1941, umrl 12. 1. 1942.
- 2772 Vran Franc, Loka pri Zidanem mostu, 30. 11. 1898, delavec, Celje, 16. 7. 1941, umrl 15. 1. 1942.
- 2782 Valte Anton, Rečica ob Savinji, 6. 1. 1901, kmet, delavec, Rečica, 7. 7. 1941, umrl 20. 1. 1942.
- 2248 Polenčič Franc, Kojsko, 30. 1. 1911, šofer, Maribor, 12. 8. 1941, umrl 22. 1. 1942.
- 1852 Hribar Peter, Trojane, 29. 6. 1896, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 23. 1. 1942.
- 2538 Majdič Franc, Kisovec, Zagorje, 30. 9. 1895, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, umrl 2. 2. 1942.
- Pernat Martin, ..., ..., ..., ..., umrl 28. 1. 1942.
 - Jeromel Anton, Mislinja, 25. 5. 1904, rudar, Migojnica pri Grižah, 8. 7. 1941, umrl 2. 2. 1942.
 - Vale Edvard, Laško, 5. 9. 1924, brivski vajenec, Laško, 29. 7. 1941, umrl 3. 2. 1942.
 - Mervič Alojz, Sv. Peter pri Gorici, 28. 10. 1888, kovinostrugar v rudniku, Velenje, 7. 7. 1941, umrl 3. 2. 1942.
 - Venturini Herman, Pesje, 22. 12. 1924, rudar, Pesje, 7. 7. 1941, umrl 3. 2. 1942.
 - Zupan Leopold, Jesenovo, Zagorje, 10. 11. 1909, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 3. 2. 1942.
 - Gros Franc, Špitalič, 1. 12. 1904, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 5. 2. 1942.
 - Leben Anton, Zagorje, 11. 1. 1909, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 5. 2. 1942.
 - Kralj Jože, Pesje, 31. 3. 1922, mesarski pomočnik, Pesje, 7. 7. 1941, umrl 5. 2. 1942.
 - Cugelj Matija, Šentrupert, Trebnje, 22. 2. 1905, delavec, Trbovlje, 10. 8. 1941, umrl 5. 2. 1942.
- 1079 Drašak Ignac, Sveti Jurij v Slovenskih goricah, 29. 5. 1920, kovač, Maribor, Tezno, 1. 8. 1941, umrl 5. 2. 1942.
- Gošte Ferdinand, Loke, Zagorje, 26. 12. 1922, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, umrl 5. 2. 1942.
 - Karat Ferdinand, Zagorje, 9. 5. 1908, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 5. 2. 1942.
- 1838 Hliš Franc, Šoštanj, 28. 3. 1921, cestar, Šoštanj, 7. 7. 1941, umrl 5. 2. 1942.
- Juvan Franc, Šmartno pri Litiji, 31. 4. 1878, uslužbenec, Zagorje, 4. 8. 1941, umrl 5. 2. 1942.
- 1940 Kozmus Ferdinand, Jurklošter, 28. 5. 1904, rudar, Trbovlje, 17. 7. 1941, umrl 5. 2. 1942.
- Križman Jurij, ..., ..., ..., ..., umrl 5. 2. 1942.
 - Malovšek Franc, Št. Janž na Vinski gori, 14. 7. 1902, rudar, Zabukovica, 7. 7. 1941, umrl 5. 2. 1942.
 - Jerebičnik Alojz, Hrastnik, 8. 7. 1897, rudar, Hrastnik, 17. 7. 1941, umrl 7. 2. 1942.
 - Lebeničnik Robert, Kisovec, Zagorje, 6. 4. 1901, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, umrl 5. 2. 1942.
 - Podbevšek Franc, Št. Ožbalt, Trojane, 1. 4. 1913, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 7. 2. 1942.
 - Škoda Maks, Dole pri Litiji, 24. 9. 1919, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 7. 2. 1942.

SEZNAM TRANSPORTA SLOVENCEV 23. AVGUSTA 1941 V MAUTHAUSEN

- 1957 Kreže Leopold, Znojile, 17. 11. 1921, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 7. 2. 1942.
– Rebernik Rudolf, Kastav, pri Sušaku, 10. 3. 1902, brivec, Šmartno ob Paki, 17. 7. 1941, umrl 7. 2. 1942.
- 2304 Ropas Ivan, Špitalič, 31. 4. 1912, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 7. 2. 1942.
- 2316 Sajovic Alojz, Špitalič, 14. 5. 1901, nočni čuvaj, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 7. 2. 1942.
– Žagar Valentin, Bukova gora, Griže, 6. 2. 1893, rudar, Griže, 8. 7. 1941, umrl 7. 2. 1942.
- 2269 Praznik Viktor, Trbovlje, 29. 7. 1902, zidar, Polzela, 7. 7. 1941, umrl 18. 2. 1942 (ali 7. 2. 42).
541 Cvilak Maks, Selnica ob Dravi, 17. 4. 1917, ključavničar, Ruše, 17. 7. 1941, umrl 20. 2. 1942.
- 2737 Turk Jože, Veruda, 19. 11. 1903, elektromehanik, Slovenske Konjice, 19. 8. 1941, odp. 17. 2. 1942.
1 Angel Karl, Rogaška Slatina, 1. 1. 1909, električar, Ruše, 17. 7. 1941, odp. 19. 2. 1942.
- 652 Filač Franc, Šmartno pri Litiji, 7. 2. 1899, kovač v rudniku, Loke, Trbovlje, 17. 7. 1941, odp. 19. 2. 1942.
- 653 Filipič Matija, Brežice, 4. 1. 1909, profesor, Loke, Trbovlje, 17. 7. 1941, odp. 19. 2. 1942.
- 2447 Levec Lado, Trbovlje, 27. 8. 1920, ključavničar, Celje, 30. 7. 1941, odp. 19. 2. 1942.
- 2491 Magdič Drago, Škofja Loka, 23. 1. 1900, knjigovodja, Ruše, 17. 7. 1941, odp. 19. 2. 1942.
- 2630 Ocepek Ivan, Trbovlje, 31. 10. 1903, rudar, Trbovlje, 17. 7. 1941, odp. 19. 2. 1942.
- 2204 Pleteršek Miloš, Pesje, 17. 6. 1922, dijak, Velenje, 7. 7. 1941, odp. 19. 2. 1942.
- 2392 Sotlar Alojz, Radeče, 19. 5. 1919, trg. pomočnik, Radeče, 8. 8. 1941, odp. 19. 2. 1942.
- 313 Borštnar Rudolf, Dolgobrd, 21. 3. 1912, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 21. 2. 1942.
51 Babič Matevž, Gotovlje, Žalec, 9. 11. 1908, rudar, Zabukovica, 7. 7. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 246 Blaj Franc, Radeče, 9. 10. 1920, ključavničar, Radeče, 8. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 261 Bokal Ivan, Potoška vas, Zagorje, 30. 5. 1900, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 289 Borštnar Jože, Stopnik, 12. 10. 1912, železniški delavec, Polzela, 7. 7. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 591 Dvoršak Ferdinand, Šoštanj, 27. 4. 1904, gradb. tehnik, Zavodnja pri Šoštanju, junij 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 628 Ferk Anton, Cirkovce, 15. 6. 1914, inkasant, Maribor, 19. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 761 From Slavko, Maribor, 14. 11. 1925, dijak, Maribor, 7. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 1845 Hribar Dominik, Hamborn, (Nemčija), 25. 2. 1904, tekstilni delavec, Kamenče, 17. 7. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 1870 Jerman Franc, Loke, Zagorje, 31. 7. 1907, rudar, nočni čuvaj, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 1892 Jug Ignac, Žalec, 3. 8. 1892, hotelir, Rajhenburg, 19. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 1929 Kostanjevec Dominik, Polšnik, 18. 7. 1911, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2426 Leben Stanko, Trst, 21. 12. 1913, mizar, Ribnica na Pohorju, 31. 7. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2496 Majcen Franc, Polšnik, 4. 9. 1898, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2549 Mataušek Ludvik, Log, 11. 8. 1893, delavec, Ruše, 17. 7. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2560 Medved Franc, Suhadol, 29. 3. 1907, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2216 Podjed Robert, Toplice pri Zagorju, 23. 5. 1910, ključavničar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2260 Potrč Ivan, Štuki, Grajena, 1. 1. 1913, novinar, Maribor, 20. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2262 Potrpin Rudolf, Sele, 10. 4. 1921, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2311 Rueh Ivan, Kostanjevica, 27. 12. 1903, telegrafist, Slovenske Konjice, 19. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2721 Tancig inž. Branimir, Opatija, 21. 2. 1910, inženir rudarstva, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2734 Trop Bogomir, Maribor, 27. 10. 1922, šofer, Maribor, 9. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2818 Winterhalter dr. Ivan, Maribor, 13. 9. 1897, advokat, Maribor, 21. 8. 1941, odp. 21. 2. 1942.
- 2845 Žgank Anton, Vel. Pirešica, 25. 5. 1880, kmet, Založe, Polzela, 7. 7. 1941, odp. 21. 2. 1942.
2 Arzenšek Anton, Šoštanj, 12. 10. 1921, dijak, Šoštanj, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
9 Arzenšek Avgust, Sotensko pri Šmarju, 14. 8. 1916, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 356 Brodej France, Škale, 6. 7. 1920, trgovski pomočnik, Škale, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 451 Čepelnik Jakob, Sv. Mihael pri Šoštanju, 7. 4. 1916, trgovski pomočnik, Škale, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.

SEZNAM TRANSPORTA SLOVENCEV 23. AVGUSTA 1941 V MAUTHAUSEN

- 514 Cizej Franc, Grajska vas, 9. 5. 1904, delavec, Grajska vas, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 600 Drinjak Matija, Vrzerale, Bosna, 5. 5. 1908, krošnjar, Polzela, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 725 Fresl Karel, Hrastnik, 23. 10. 1906, delavec, Hrastnik, 17. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 1561 Gradišek Anton, Briše, Zagorje, 1. 1. 1913, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 1856 Hrovat Anton, Begunje 17. 8. 1898, rudar, Trbovlje, 17. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 1926 Kolar Ivan, Dol pri Hrastniku, 21. 5. 1900, rudar, Hrastnik, 17. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 1937 Kovač Anton, Lokovica, 7. 7. 1920, kovaški pomočnik, Šoštanj, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 1970 Kurent Karel, Zagorje, 20. 10. 1922, rudar, Zagorje, 18. 8. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 1976 Ladinek Alojz, Ribnica na Pohorju, 19. 6. 1914, kmet, Ribnica na Pohorju, 31. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2471 Lorgier Anton, Nova Cerkev, 7. 1. 1910, rudar, Zabukovica, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2637 Ovsenik Avgust, Otoče, 24. 1. 1921, finančni uslužbenec, Ptuj, 18. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2649 Pfeifer Franc, Trbovlje, 24. 8. 1913, podoficir, Polzela, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2230 Podpečan Jože, Škale, 31. 1. 1920, rudar, Velenje, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2238 Podpečan Maks, Št. Vid pri Velenju, 9. 10. 1918, trgovski pomočnik, Škale, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2299 Rednak Emil, Škale, 13. 10. 1923, elektro vajenec, Pesje, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2334 Salesin Leopold, Trbovlje, 30. 10. 1906, delavec, Trbovlje, 17. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2339 Šaloven Karel, Škale, 19. 12. 1916, uradnik, Škale, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2674 Sotlar Henrik, Radeče, 13. 7. 1913, železničar, Radeče, 8. 8. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2797 Veithauser Ivan, Škale, 21. 12. 1921, kleparski pomočnik, Pesje, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2834 Zahrastnik Ivan, Radeče, 12. 5. 1907, železničar, Radeče, 8. 8. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 2839 Zapašek Martin, Zabukovica, 4. 8. 1904, poslovodja, Zabukovica, 7. 7. 1941, odp. 24. 2. 1942.
- 92 Benet Herbert, Lintford (USA), 17. 6. 1915, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 353 Bratuša Filip, Čepovan, 23. 8. 1911, trgovec, Ribnica na Pohorju, 31. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 400 Čebin Franc, Kisovec, Zagorje, 24. 10. 1911, gostilničar in mesar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 448 Čeh Jožef, Podvinci, 2. 1. 1918, trgovski pomočnik, Ptuj, 18. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 898 Fuka Stanko, Hrastnik, 28. 8. 1923, steklar, Hrastnik, 18. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 417 Godec Ivan, Trbovlje, 27. 10. 1921, dijak, Trbovlje, 28. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 1894 Juvan Celimir, Zagorje, 13. 9. 1920, rudar, Zagorje 8. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 1826 Kamnikar Slavko, Radeče, 21. 11. 1922, železnica, Radeče 8. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 1964 Kuder Dinko, Trbovlje, 19. 11. 1923, delavec, Trbovlje, 10. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2541 Marovšek Valentin, Dobrna, 8. 2. 1900, delavec, Griže, 7. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2542 Mars Jože, Kolšca, 13. 3. 1912, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2555 Medija Engelbert, Zagorje, 31. 10. 1912, brivec, Zagorje, 12. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2570 Mikl Alojz, Mala Nedelja, 3. 3. 1911, trgovec, kmet, Markovci, 23. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2581 Melanšek Leon, Škale, 22. 6. 1922, trg. pomočnik, Podkraj, 7. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2599 Mravljak Anton, Škale, 15. 1. 1909, trg. pomočnik, Velenje, 7. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2609 Naglič Ivan, Teharje, 24. 1. 1921, dijak, Polzela, 14. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2159 Pistotnik Franc, Loka pri Litiji, 30. 9. 1921, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2024 Pfeifer Ivan, Trbovlje, 25. 7. 1917, ključavničar, Polzela, 7. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2282 Pupis Bojan, Maribor, 19. 6. 1924, dijak, Maribor, 27. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2285 Rahten Ivan, Škale, 31. 8. 1920, rudar, Škale, 7. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2376 Simonič Jurij, Markovci, 20. 4. 1922, kmet, Markovci, 21. 7. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2651 Sotlar Alojz, Trbovlje, 2. 3. 1922, uslužbenec, Trbovlje, 13. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2704 Strniša Rudi, Trbovlje, 19. 7. 1914, rudar, Trbovlje, 10. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 2710 Strajnar Stanko, Dolnja Stara vas, 22. 3. 1920, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 25. 2. 1942.
- 720 Fonda Mihael, Zg. Gorše pri Braslovčah, 1. 8. 1897, ključavničar, Polzela, 7. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 877 Fuka Adolf, Hrastnik, 30. 12. 1919, rudar, Hrastnik, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 1843 Hren Bruno, Sevnica, 7. 1. 1923, rudar, Senovo, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 1343 Hribar Franc, Hamborn (Nemčija), 27. 3. 1905, tekstilni mojster, Kamenče, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.

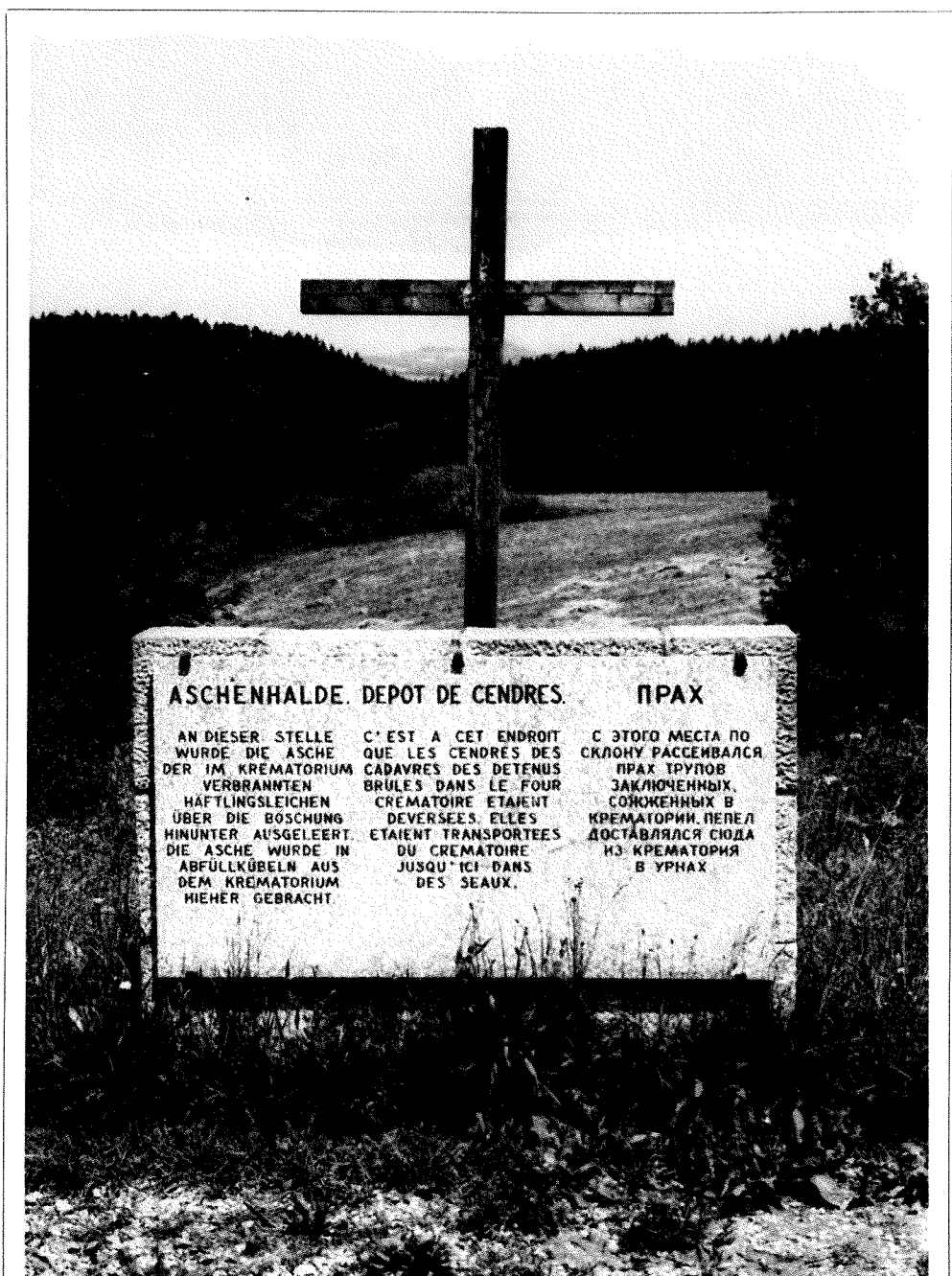
SEZNAM TRANSPORTA SLOVENCEV 23. AVGUSTA 1941 V MAUTHAUSEN

- 1860 Jančar Ivan, Maribor, 27. 3. 1923, strugar, Maribor, 1. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 1881 Jevsnik Adolf, Neumühl, Hamborn (Nemčija), 15. 2. 1914, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 1882 Jezovšek Marko, Šmarje pri Jelšah, 30. 3. 1892, posestnik, Virovci, 12. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 1923 Knez Otmar, Kisovec, Zagorje, 9. 9. 1921, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 1924 Kohne Alojz, Zbelovska Gora, 16. 4. 1900, strojevodja, Bezena, Ruše, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 1938 Kozar Franc, Hrastnik, 10. 12. 1904, jamomerec, Trbovlje, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2604 Miler Ferdinand, Radeče, 30. 11. 1919, dijak, Radeče, 8. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2613 Novak Franc, Vrtno, 30. 1. 1910, delavec, Vrtno, 15. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2622 Novak Jožef, Vrtno, 16. 1. 1912, trgovec z lesom, Vrtno, 15. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2624 Oblak Milan, Šentvid pri Hrastniku, 24. 2. 1919, sedlar, Radeče, 8. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2152 Piščanc Rudi, Trst, 13. 4. 1902, ključavničar, Ruše, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2197 Plahter Mirko, Zagreb, 17. 12. 1905, tkalec, Sv. Pavel pri Preboldu, 7. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2200 Plevnik Henrik, Pekel pri Poljčanah, 24. 11. 1891, železniški uslužbenec, Pragersko, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2246 Polc Bogdan, Toplice pri Zagorju, 8. 12. 1921, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2326 Salamon Alojz, Boštanj, 9. 5. 1903, rudar, Hrastnik, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2336 Salmič Emil, Raka pri Krškem, 2. 2. 1920, rudar, Senovo, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2710 Štefančič Andrej, Polzela, 23. 11. 1901, zidar, Polzela, 7. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2708 Štrafela Stanislav, Jesenice, 23. 7. 1925, dijak, Markovci, 30. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2736 Tuljak Peter, Piciure, Istra, 2. 6. 1908, tekstilni mojster, Maribor, 17. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2771 Vrabl Ivan, Ptuj, 28. 12. 1921, finančni uslužbenec, Ptuj, 18. 7. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 2851 Žolnir Ivan, Šempeter v Sav. dolini, 26. 8. 1899, tekstilni mojster, Dolenja vas, 18. 8. 1941, odp. 26. 2. 1942.
- 1979 Lavrinc Jernej, Križane, 7. 8. 1911, rudar, Zagorje, 9. 8. 41, odp. 28. 2. 1942.
- 2458 Lindič Alojz, Radeče, 2. 6. 1918, železničar, Radeče, 8. 8. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2543 Mašera Jožef, Št. Peter na Medvedjem selu, 16. 3. 1888, pek, Slovenske Konjice, 19. 8. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2602 Mravljak Oto, Škale, 18. 11. 1920, mehanik, Škale, 7. 7. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2611 Nemec Vilko, Radeče, 5. 7. 1922, dijak, Radeče, 8. 8. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2640 Pahole Martin, Grajska vas, 4. 11. 1907, kmet, Grajska vas, 7. 7. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2250 Polše Karl, Maribor, 10. 10. 1910, klepar, Maribor, 2. 8. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2298 Rebernik Stanislav, Št. Janž pri Velenju, 24. 10. 1917, mehanik, Št. Janž, 7. 8. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2369 Simončič Lado, Radeče, 17. 10. 1922, dijak, Radeče, 11. 8. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2653 Sotlar Anton, Radeče, 23. 3. 1914, trg. pomočnik, Radeče, 8. 8. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2681 Sotlar Jožef, Trbovlje, 9. 7. 1917, pek, Ptuj, 24. 7. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2815 Viher Franc, Pesje, 25. 2. 1890, rudar, Pesje, 7. 7. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2875 Zupanc Ivan, Griže, 10. 9. 1894, rudar, Migojnica, 7. 7. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2665 Zupančič Slavko, Trbovlje, 16. 9. 1911, krojač, Polzela, 7. 7. 1941, odp. 28. 2. 1942.
- 2264 Praznik Franc, Gomilsko, 2. 8. 1896, zidar, Gomilsko, junija 1941, umrl 2. 3. 1942.
- 2628 Obreza Franc, Brezje, Zagorje, 6. 5. 1912, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, umrl 2. 3. 1942.
- Lukman Rudolf, Polzela, 8. 4. 1894, delavec, Polzela – Ločica, 7. 7. 1941, umrl 3. 3. 1942.
- 476 Čepič Maks, Ljubljana, 5. 5. 1925, dijak, Maribor, 21. 7. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 978 Godina Franc, Slape, Reka, 13. 2. 1909, mesar, Maribor, 13. 8. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 1364 Gošnik Anton, Celje, 9. 5. 1921, nameščenec, Celje, 31. 7. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 1771 Grat Jožef, Lanišče pri Ljubljani, 14. 3j. 1920, ključavničar, Ribnica na Pohorju, 31. 7. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 1922 Kliček Anton, Celje, 22. 2. 1907, mizar, Celje, 20. 7. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 2583 Milosavljevič Robert, Pariz, 13. 12. 1914, pek, Maribor, 1. 8. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 2607 Muzzulini Maks, Vordernberg, 18. 10. 1894, gostilničar, Sevnica, 19. 8. 1941, odp. 4. 3. 1942.

SEZNAM TRANSPORTA SLOVENCEV 23. AVGUSTA 1941 V MAUTHAUSEN

- 2092 Pirtušek Rudolf, Virovitica, 18. 1. 1918, brivec, Ribnica na Pohorju, 31. 7. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 2243 Polajnko Jože, Sv. Martin pri Vurbergu, 5. 3. 1915, slikar, Maribor, 2. 8. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 2373 Simončič Božidar, Ilirska Bistrica, 24. 12. 1922, elektro vajenec, Gotovlje, 1. 8. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 2683 Spindler Dušan, Celje, 2. 2. 1912, učitelj, Maribor, 11. 8. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 2714 Štruel Ludvik, Bolzano, 13. 10. 1916, zobotehnik, Maribor, 2. 8. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 2726 Tomažič Danijel, Hoče, 1. 7. 1912, delavec, Pekre, 22. 7. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 2774 Vrhovnik Ferdinand, Trst, 15. 10. 1915, strojnik, Maribor, 22. 7. 1941, odp. 4. 3. 1942.
- 281 Bončina Konrad, Idrija, 15. 2. 1906, rudar, Trbovlje, 17. 7. 1941, odp. 24. 3. 1942.
- 1898 Kaligaro Rudolf, Velenje, 15. 4. 1920, rudar, Pesje, 7. 7. 1941, odp. 24. 3. 1942.
- 2470 Lorbek Stanko, Levec pri Celju, 5. 5. 1921, kuhar, Maribor, 17. 7. 1941, odp. 24. 3. 1942.
- 2551 Matko Ivan, Zagorje, 8. 12. 1904, delavec, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 24. 3. 1942.
- 2631 Oroc Viktor, Dobrava pri Zrečah, 1. 11. 1912, kmetški sin, Maribor, 19. 8. 1941, odp. 24. 3. 1942.
- 70 Pajer Franc, Podkraj, 30. 7. 1902, rudar, Podkraj, 7. 7. 1941, odp. 24. 3. 1942.
- 2378 Škerbinek Martin, Ponikva, 10. 11. 1905, strojnik, Ponikva, 10. 8. 1941, odp. 24. 3. 1942.
- 2717 Tajzl Ludvik, Maribor, Studenci, 8. 7. 1911, ključavničar, Maribor, 1. 8. 1941, odp. 24. 3. 1942.
- 1967 Uhernik Jožef, Sv. Peter pri Otočcu, 9. 12. 1892, vodja orožniške postaje, Rogaška Slatina, 29. 7. 1941, odp. 24. 3. 1942.
- 2598 Mrak Robert, Št. Pavel pri Preboldu, 11. 6. 1925, mehaničarski vajenec, Št. Pavel pri Preboldu, 17. 7. 1941, odp. 3. 4. 1942.
- 2346 Zelcer Ivan, Škale, 22. 8. 1914, rudar, Škale, 7. 7. 1941, odp. 3. 4. 1942.
- 1933 Kotar Franc, Trbovlje, 21. 9. 1902, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 17. 4. 1942.
- 2235 Podogar Albert, Loke pri Zagorju, 1. 3. 1920, rudar, Zagorje, 9. 8. 1941, odp. 17. 4. 1942.
- 1973 Kuster Janko, Maribor, 21. 3. 1925, dijak, Maribor, 21. 7. 1941, odp. 21. 4. 1942.
- 2562 Mervik Leon, Toplice pri Zagorju, 9. 4. 1899, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 22. 4. 1942.
- 2268 Prašnikar Franc, Vače pri Litiji, 31. 10. 1902, rudar, Trbovlje, 17. 7. 1941, odp. 22. 4. 1942.
- 2688 Zupanc Oto, Steelton, Usa, 2. 8. 1921, rudar, Senovo, 17. 7. 1941, odp. 22. 4. 1942.
- 1914 Kavzar Ivan, Kisovec, Zagorje, 9. 5. 1923, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 27. 5. 1942.
- 1869 Jerin Leopold, Loke pri Zagorju, 21. 1. 1922, rudar, Zagorje, 4. 8. 1941, odp. 4. 6. 1942.
- 2858 Zupan Jožef, Trbovlje, 10. 7. 1917, ključavničar, Trbovlje, 10. 8. 1941, odp. 9. 6. 1942.
- 2506 Monetti Franc, Činžat, 28. 10. 1911, mehanik, Maribor, 17. 7. 1941, odp. 16. 6. 1942.
- 1864 Jarc Feliks, Limbuš, 26. 8. 1921, praktikant, Ruše, 17. 7. 1941, odp. 20. 6. 1942.

NA TEM KRAJU SO STRESALI PEPEL IZ KREMATORIJA

ASCHENHALDE. DEPOT DE CENDRES.

ПРАХ

AN DIESER STELLE
WURDE DIE ASCHEN
DER IM KREMATORIUM
VERBRÄNNTEN
HÄFTLINGSLEICHEN
ÜBER DIE BOSCHUNG
HINÜNTER AUSGELEERT.
DIE ASCHEN WURDE IN
ABFÜLLKÜBELN AUS
DEM KREMATORIUM
HIEHER GEBRACHT

C'EST A CET ENDRUIT
QUE LES CENDRES DES
CADAVRES DES DETENUS
BRÜLES DANS LE FOUR
CREMATOIRE ETAIENT
DEVERSEES. ELLES
ETAIENT TRANSPORTEES
DU CREMATOIRE
JUSQU'ICI DANS
DES SEAUX.

С ЭТОГО МЕСТА ПО
СКЛОНУ РАССЕЙВАЛСЯ
ПРАХ ТРУПОВ
ЗАКЛЮЧЕННЫХ
СОЖЖЕННЫХ В
КРЕМАТОРИИ. ПЕПЕЛ
ДОСТАВЛЯЛСЯ СЮДА
ИЗ КРЕМАТОРИЯ
В УРНАХ

MNOŽIČNO PEPELIŠČE MARBACH V BLIŽINI TABORIŠČA

MASSENGRAB MARBACH

IN DIESEM MASSENGRAB WURDEN MEHR ALS 10.000 HÄFTLINGE DES EHEMALIGEN KONZENTRATIONSLAGERS MAUTHAUSEN BEGRABEN.

FOSSE COMMUNE DE MARBACH

DANS CETTE FOSSE COMMUNE SONT ENTERRES PLUS DE 10.000 DETENUS DE L'ANCIEN CAMP DE MAUTHAUSEN.

ОБЩАЯ МОГИЛА МАРБАХ

В ЭТОЙ ОБЩЕЙ МОГИЛЕ ПОГРЕБЕНО БОЛЕЕ 10.000 ЗАКЛЮЧЕННЫХ БЫВШЕГО КОНЦЕНТРАЦИОННОГО ЛАГЕРЯ МАУТХАУЗЕН.

TABORIŠČE POD ŠOTORI JE BILO KAKIH STO METROV PROČ OD TE PLOŠČE. UJETNIKI TU NISO BILI NIKAMOR VPISANI, ZATO JE DANES NEMOGOČE UGOTOVITI, KOLIKO ŽRTEV JE BILO TU IN KOLIKO JIH JE POMRLO.

ZELTLAGER

UNGEFÄHR 100m VON DIESER STELLE LINKS VOM FELDWEG BEFAND SICH EIN ZELTLAGER. DIE HÄFTLINGS DESSELBEN WURDEN IN DER SCHREIBSTUBE NICHT ERFASST. ES KANN DAHER WEDER DIE GESAMTZAHL DER IN DIESEM LAGER UNTERGEBRACHT GEWESENEN HÄFTLINGS NOCH DIE ZAHL DER IN DEMSELBEN VERSTORBENEN ANGE- GEBEN WERDEN.

CAMP DE TENTES

A ENVIRON 100m DE CET EN- DROIT, A GAUCHE DU CHEMIN DE TERRE SE TROUVAIT UN CAMP DE TENTES. LES DÉTENUÉS DE CE CAMP N'ÉTAIENT PAS EN- REGISTRÉS AU SECRÉTARIAT. ON NE PEUT DONC INDiquer LE NOMBRE TOTAL DE CES DÉ- TENUS NI LE NOMBRE DE MORTS QU'IL Y EUT DANS CE CAMP.

ЛАГЕРЬ ИЗ ПАЛАТОК

ПРИБЛИЗИТЕЛЬНО В 100 МЕ- ТРАХ ОТ ЭТОГО МЕСТА, СЛЕВА ОТ ДОРОГИ НАХОДИЛСЯ ЛА- ГЕРЬ ИЗ ПАЛАТОК. ЗАКЛЮ- ЧЕННЫЕ ЭТОГО ЛАГЕРЯ НЕ БЫЛИ ЗАРЕГИСТРИРОВАНЫ В КАНАЦЕЛЯРИИ, ПОЭТОМУ НЕВОЗМОЖНО УКАЗАТЬ НИ ОБЩЕГО КОЛИЧЕСТВА НИ ЗАКЛЮЧЕННЫХ, НИ КОЛИ- ЧЕСТВА УМЕРШИХ.

SPOMINSKA PLOŠČA ŽRTVAM

AN DIESER STELLE BEFAND SICH VOM JUNI 1938 BIS 5. MAI 1945
DAS KONZENTRATIONSLAGER MAUTHAUSEN HIER UND IN DEN
NEBENLAGERN WURDEN VON DEN NATIONALSOZIALISTISCHEN HENKERS-
KNECHTEN 122.766 HÄFTLINGS BESTIALISCH HINGEMORDET, DARUNTER

KRIEGSGEFANGENE SOZIALISTISCHE SOLDATEN UND OFFIZIERE UND ZIVILBEVÖLKERUNG DER UDSSR	32.180
POLNISCHE BÜRGER	50.203
UNGARISCHE BÜRGER	12.923
JUGOSLAWISCHE BÜRGER	12.870
FRANZÖSISCHE BÜRGER	8.203
SPANISCHE BÜRGER	6.502
ITALIENISCHE BÜRGER	4.473
TSCHECHOSLOWAKISCHE BÜRGER	3.700
GRIECHISCHE BÜRGER	1.500
DEUTSCHE ANTI-FASCHISTEN	742
BELGISCHE BÜRGER	235
ÖSTERREICHISCHE ANTI-FASCHISTEN	178
HOLLÄNDISCHE BÜRGER	77
NORWEGISCHE BÜRGER	34
AMERIKANISCHE BÜRGER	19
LUXEMBURGISCHE BÜRGER	17
ENGLISCHE BÜRGER	

BÜRGER AUS ANDEREN LÄNDERN UND STAATENLOSE 5.160

DAS LAGER WURDE VON DER SOWJETARMEE DER ÖSTERREICHISCHEN
BUNDESREGIERUNG AM 20. JUNI 1947 ÜBERGEBEN

НА ЭТОМ МЕСТЕ С ИЮНЯ 1938 ГОДА ВО 5 МАЯ 1945 ГОДА НАХОДИЛСЯ КОН-
ЦЕНТРАЦИОННЫЙ ЛАГЕРЬ МАУТХАУЗЕН. ЗДЕСЬ И В БЛИЖЕШАЩИХ
ЛАГЕРЯХ НАЦИОНАЛ-СОЦИАЛИСТИЧЕСКИМИ ПАЛАЧАМИ БЫЛО ЗВЕРСКИ
УНИЧТОЖЕНО 122.766 ЗАКЛЮЧЕННЫХ, В ТОМ ЧИСЛЕ:

ВОЕННОПЛЕННЫХ СОВЕТСКИХ СОЛДАТ И ОФИЦЕРОВ И МЫРНЫХ

ГРАЖДАН СССР	32.180
ПОЛЬСКИХ ГРАЖДАН	50.203
ВЕНГЕРСКИХ ГРАЖДАН	12.923
ЮГОСЛАВСКИХ ГРАЖДАН	12.870
ФРАНЦУЗСКИХ ГРАЖДАН	8.203
ИСПАНСКИХ ГРАЖДАН	6.502
ИТАЛИЙСКИХ ГРАЖДАН	4.473
ЧЕХОСЛОВАКСКИХ ГРАЖДАН	3.700
ГРЕЧЕСКИХ ГРАЖДАН	1.500
НЕМЕЦКИХ АНТИФАШИСТОВ	742
БЕЛГИЙСКИХ ГРАЖДАН	235
АВСТРИЙСКИХ АНТИФАШИСТОВ	178
ГОЛЛАНДСКИХ ГРАЖДАН	77
НОРВЕЖСКИХ ГРАЖДАН	34
АМЕРИКАНСКИХ ГРАЖДАН	19
ЛУКСЕМБУРГСКИХ ГРАЖДАН	17
АНГЛИЙСКИХ ГРАЖДАН	

ГРАЖДАН ДРУГИХ ГОСУДАРСТВ И ЛИЦ НЕ ИМЕЮЩИХ ГОСПОДСТВА 5.160

ЛАГЕРЬ ПЕРЕДАН СОВЕТСКОЙ АРМИЕЙ АВСТРИЙСКОМУ ПРАВИ-
ТЕЛЬСТВУ 20 ИЮНЯ 1947 ГОДА.

IN DIESEN ZAHLEN SIND NICHT ENTHALTEN DIE ZEHN TAUSENDEN OPFER,
WELCHE BALD NACH IHRER EINFÜHRUNG ER-SCHOSSEN WURDEN, OHNE
IN JEDEM EINEM REGISTER ERFASST WORDEN ZU SEIN.

В ЭТО ЧИСЛО НЕ ВХОДЯТ ДЕВЯТЬ ТЫСЯЧ ТЕХ, КТО БЕЗ ВСЕГО
РЕГИСТРАЦИИ ПОУМЕРЛ ВСКОРЕ ПОСЛЕ ДОСТАВКИ В ЛАГЕРЬ.

En svet večer 1941

spominu mi nekaj vre. Gloje. Peče. Nekaj me mrcvari, ne samo mene, nas mnoge, na tisoče, desetisoče, stotisoče.

Ena stara melodija, neka stara pesem iz božičnih časov mi ne da miru, ali: mi daje mir, me povzdiguje, hrani, bodri. Spominja me daljnih, daljnih, pozabljenih, da komaj še otipljivih časov mladosti.

*Tam v štalci se rojeva
naš preljubi Jezus,
tam v štalci v mestu Betlehem.*

Vrag si ga vedi, kaj je z menoj! Vrag si ga vedi, kam vodi naša pot. Želja po domu, svobodi, prostosti, po vsem – od ponižne taboriščne juhice, mimo pritiska hude zime, ki nas vklepa v svoje neizprosne ostrine, do ene same minute domačega ugodja pod domačo streho med svojimi dragimi, pa do ene same pesmi iz domačih grl – vrag si ga vedi, ta želja se je trla tiste čase v spominu in me vklepala, priklepala, me gonila iz skrajnosti v skrajnosti razmišljanja o nemogočem in mogočem v tem bednem življenju jetnika. Da, jetnika v koncentracijskem taborišču, jetnika v uniformi nalik pižami, ki je spominjala na ono oblačilo s Hudičevih otokov, Gvineje etc., kjer se je na bluzi poedinca na levi strani odražala številka in trikotni znak v določeni barvi z oznako J ali P, ali T etc.

Ali je vobče mogoče podati takole na papir strnjeno sliko taborišča in njenega življenja? Kjer en sam človek za sebe predstavlja usodo, ki je našla svoj poslednji vzpon nemogočega, neverjetnega, do skrajnosti zaigranega življenja? Kjer je posamezno človeško bitje zgolj numera, cifra, številka, ki je podvržena določenemu kroženju po mizah in predalih taboriščne uprave, objekt in prijem nečesa, ki nima s človekom nič skupnega, razen, da se točno izpolnjuje povelje, da nosimo krog vratu številko nalik svetinjeci ali škapulirju, da nosimo to številko na bluzi, hlačah, da pozabljamo svoja imena in se poznamo med seboj zgolj po teh označbah? Da nas obravnavajo kot številke, ki so minljive, kot je vse minljivo na prostoru te bedne zemeljske krogle? Glejte, vse je to tako enostavno. Preprosto. Človeško in nečloveško: številke se pišejo, brišejo in popravljajo. Človeka zapišejo s številko in ga zbrišejo, popravijo – ali pa: danes si, jutri nisi. »A bos« – ljudi v kacet pripeljejo jih zapišejo med številke, jih zabrišejo, in kdor je deležen sreče, se poda nekega dne domov kot popravljena številka, sicer pa: mnogo številk se matematično odpravi na pot skozi kamin krematorija, ki je v tem oziru najpopolnejši računski stroj. Krematorij, ki ne pozna nobenega prizanašanja in je strogo

objektiven in je poslednja poslovalnica med onimi, ki niso vzdržali peze kaceta in so se morali dati preseliti odtod tja ondot.

In glejte, takole prihaja odtenek za odtenkom slike in do strnjene slike je sicer dolga pot, vendar slika se spopolnjuje, zmeraj enovitejša postaja. Čeravno se drži krute resničnosti posameznih delcev množice vizije, bodo sčasoma vse stvari iz kaceta prešle v kompozicijo podobe, ki bo spominjala na mogoče in nemogoče stvari za ljudi, ki so prišli v neki kacet, kjer so jih obdržali ali od katerih so jih odvažali, ali pa so od tam odšli – skozi najpozitivnejšo pot osvobojenja vseh muk in trpljenja: skozi kamin krematorija.

En svet večer v kacetu. V neki baraki, bloku, imenovanem 14. V sobi A, kjer je stlačenih kakih 300 ljudi vseh mogočih narodnosti Evrope. A v predsobi, kjer prebiva taboriščno osebje, sestavljeno iz zaslužjenih »lagerašev«, stoji božično drevo. Okrašeno. V svečkah. Razpoloženje, ki se loteva vseh teh ljudi na najrazličnejše načine, onih, ki so sprejeli, in onih, ki niso sprejeli paketov od doma. Vendar razpoloženje: če imaš ti, a jaz ne, daj mi! Nemir in vrvenje, prerivanje iz sobe v sobo, vpitje sobnih »dinstmanov«; vendar pravi večer se je pričel, božično drevo je v gorečih svečkah, radio oddaja neke stare nemške božične pesmi, vmes se čuje za nameček pesem v kakšni novi priredbi »Belgrader Wachtposten« (Lili Marlen).

En svet večer poln vsega onega, ki tira človeka v kacetu nekam daleč, daleč med svoje pod domačo streho. V želji, ki ne bo nikoli našla mojstra besede, da bi umel popisati vse one utripe src, ki se jim ob svetem času hoče domačnosti.

En svet večer, poln prividov, a v posamezniku, ki se je pokrnil čez glavo v svojem ležišču, drhti duša in joče. Potem se oglasi pesem Čehov, Slovencev, Poljakov, Nemcev, Špancev. O, kako čudovito zvenijo te melodije!

Čehov, ki pojejo o svoji zemlji, Slovencev o fantih, ki so skozi vasi šli, Poljakov o sinu, ki se je rodil, Špancev o Palomi, Nemcev v zagrenjeni, psalmu podobni pesmi – a vmes radio, ki to noč ne odjenja.

Srca in duše govore. Jokajo, drhtijo in telesa premnogih podrtavajo za enim samim zalogajem kruha ali karkoli, kar daje utešitve gladu. Morda je v enem ali drugem subjektu kaceta hrepenenje po vinu, ki nima mesta tudi za svet večer ne. O vino, ti ki daješ toliko laži in resnice na spregled, tudi ti bi imelo najrajši svoj delež med vsemi temi stvarmi.

A tam daleč nekje v domovini je življenje. Tudi tista življenja tam doma, ki imajo svojce v kacetu, so zdajle zbrana v mislih pri svojih, ki zdajle prebivajo v barakah nekega kaceta in obhajajo svet večer. Praznik družine je to in nihče si ne želi bolj družinskega sožitja, kakor oni v kacetu in oni, čigar svojci so odtrgani od svojih.

En svet večer.

Te misli je zapisal 24. decembra 1942 proletarski pesnik in jamomerec France Kozàr, ki je v začetku 1942. leta prišel iz Mauthausna in potem živel do odhoda v partizane leta 1944 v Trbovljah.

ENAINĐVAJSETLETNI DELAVEC
IZ MARIBORSKIH ŽELEZNIŠKIH
DELAVNIC **JOŽE GRAT**, KI JE
BIL UJET KOT PARTIZAN PRVE
POHORSKE ČETE, JE PO
IZPUSTU IZ MAUTHAUSNA
PADEL V PARTIZANIH

ENAINŠESTDESETLETNI
FRANC PFEIFER JE DELAL
44 LET V
TRBOVELJSKEM RUDNIKU – PA
SO GA UBILI NA BLOKU 13, KAR
STA MORALA NJEGOVA DVA
SINA NEMOČNA GLEDATI

TEKSTILNI MOJSTER
DANILO SEDMAK IZ MARIBORA
JE OSTAL ZA VEČNO
V TABORIŠČU

RUDAR **OTO MRAVLJAK** JE BIL
VEDNO OPTIMIST

RUDAR **FRANC GROS** IZ
TRBOVELJ JE BIL S POLAJNKOM
ZAPRT V CELICI 72
MARIBORSKIH ZAPOROV, TODA
TABORIŠČA NI PREŽIVEL

Jezus Marija!

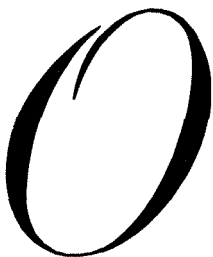
celici 90 mariborskih zaporov je bil tudi 42-letni Jožef Bradula, rudar, ki so ga 9. avgusta 1941 aretirali v Zagorju. Bil je nizke in čokate postave, zdelan od garanja v rudniku. V celici nas je bilo dvajset. Pripovedoval nam je, kako se je v noči na 8. avgust ves prestrašil, ko so partizani izvedli akcijo in so se zaslišale eksplozije.

Jožef Bradula je bil poslan z našim transportom v Mauthausen in je preživel strahotno teroriziranje na tako imenovanem siedlungsbauu. Tja so nas Slovence kmalu po prihodu v taborišče nagnali delat, pripravljat teren za novo esesovsko naselje. Tam je zločinski kapo Sultan s pomočjo esesovskih vojakov pretepal naše ljudi do smrti in mnogi rudarji so tam ostali za večno.

Potem so odprli v neposredni bližini taboriščnega obzidja novo delovišče, tako imenovani lagerbau. Tu naj bi nastalo novo naselje za ruske ujetnike. Morali smo spet kopati in prekopavati ilovnato zemljo, po naših hrbtih pa so prepevale palice v rokah kapojev.

Bil je meglen, mrakoben dan. Moral sem premetavati zemljo s kupa na kup. Ko sem se že neštetič ozrl po majhni vzpetini navzgor, kjer je stala lesenjača za spravilo orodja, sem opazil, da kapo Žorž priganja k lesenjači opotekajočega se Bradulo. Ta se je tam zgrudil. V tistem trenutku je esesovski smrkavec prignal z druge strani visokega, slokega možakarja in mu naročil, da pobere Bradulo. Zaman je poskušal. Esesovec je pograbil držaj lopate in začel udrihati po obeh. Dolgin je poskušal Bradulo dvigniti, ta pa je stokal: »Jezus Marija! Jezus Marija!« Udarci so padali in telesi sta se zvijali v klobčič. Brezmočen sem – čeprav z lopato v roki – opazoval prizor. Kmalu so Bradulovi klici »Jezus Marija!« utihnili in ob lesenjači sta obležala negibna Slovence. V taborišče sta se vrnila na nosilih.

Še vedno mi zveni v ušesih Bradulov obupen klic »Jezus Marija!«, čeravno je od takrat minilo že skoraj petdeset let. Zdaj na podlagi podatkov, ki se zbirajo za zbornik o Mauthausnu, vem, da je bil takrat poleg Bradule ubit tudi Anton Jagodič, rudar iz Hrastnika. Oba imata v natančni uradni lagerski evidenci naveden kot datum smrti 13. november 1941!

Šest mesecev v lagerju smrti

koli 21. in 22. avgusta 1941 smo v celjskem Starem piskru zaprti jetniki opazili živahnejši vrvež med nemškim stražnim osebjem in povečano dejavnost drugih Nemcev v zaporu. Jetniški paznik Dosedla je poznal moje starše, saj je vsak dan hodil mimo našega stanovanja v Ozki ulici 6, ko je s kaznjenci nosil hrano iz jetniške kuhinje v Stari pisker, in tako mi je 22. avgusta mimogrede ob delitvi hrane prišepnil, da nas bodo verjetno odpeljali drugam.

Dočakali smo 23. avgust 1941. Tega jutra so nas zbudili prej kot običajno in nas z veliko nervozo urejali v vrste na dvorišču kaznilnice ter vedno znova preštevali. Nekaj pred osmo uro nas je močna četa orožnikov in policajev popeljala iz Starega piskra proti kolodvoru. Na izteku Ozke ulice v Prešernovo, ki je kot osrednja celjska magistrala vodila proti postajnemu poslopju, sem zagledal mamo. Tudi ona me je vsa prestrašena opazila. Samo pokimal sem ji lahko in že smo šli naprej.

Na postaji so nas strpali v vagone z ozkimi sedeži in stisnjenimi »kabinami«, menda prirejenimi nalašč za prevoz jetnikov. V petih vagonih nas je bilo 160 političnih zapornikov. Na vlak je nato vstopila tudi večina vseh spremljajočih stražnikov. Spričo suhe popotnice smo ugibali, kam nas vozijo: eni so govorili, da gremo na prisilno delo v Nemčijo, drugi, da gremo v večje zapore nekam drugam, češ da morajo celjske izprazniti, in podobno. V Mariboru so celjskim vagonom pripeli še dva vagona z 91 jetniki iz tamkajšnjih zaporov.

Med vožnjo smo nato spet ugibali, kam nas peljejo. Kmalu smo po imenih postaj spoznali, da smo v Avstriji. Biti je moralo okoli polnoči, ko se je vlak ustavil na manjši postaji Mauthausen. V tistem trenutku je bilo konec spraševanj, kaj bo z nami: spremno stražno osebje, ki med vožnjo od Celja do sem nad nami ni zganjalo nobenega nasilja, nas je predalo esesovcem. Divje vpitje, kričanja ostrih komand, zmerjanje in grožnje so donele v avgustovsko noč: hitro smo morali v nove vrste in spet in spet so nas preštevali. Marsikoga so novi stražarji udarili s puško, kamor je padlo, če je bil le malo iz vrste. Največ udarcev in sunkov s pestmi ter z orožjem so bili deležni tovariši, ki so bili na robu novo oblikovane kolone. S skromno prtljago, ki smo jo smeli odnesti iz celjskih in mariborskih zaporov, smo bili v napoto sebi in stražarjem, ki so se nenehno drli na nas.

Začeli so nas naganjati po cesti v neznano smer. Zdaj smo videli med nami nove obraze, saj smo bili pomešani in prvič v družbi tovarišev, ki jih prej še nikoli nismo srečali. Tudi starejši ljudje so bili vmes. Ti so težko hitro hodili: zaradi strahu in nerodnosti je marsikdo dobil surove udarce. Tudi padel je kdo po cesti, in če se s pomočjo tovarišev ni hitro pobral, ga je takoj zadel neusmiljeni udarec surovih stražarjev.

Kakšno uro smo že hodili, ko se je začela pot strmo vzpenjati v hrib. Z grozo smo nenadoma obstali pred mogočnim kamnitim zidovjem in velikan-skim vhodom v nam neznano novo bivališče. Nagnali so nas na desno stran vhoda na betonsko ploščad in okrog nas se je vrtelo nekaj ljudi v zebrastih oblekah. Med vstopanjem skozi glavna taboriščna vrata smo na levi opazili dolge vrste barak. Vse je bilo osvetljeno, na stražarskih stolpih smo videli sence vojakov, na zidovju varnostne ograje z bodečo žico.

Po deset v vrsti smo stali za poslopjem osrednje taboriščne kopalnice – to smo spoznali kasneje. Cule in kovčke smo postavili k nogam, zaukazan nam je bil popoln molk, horda divjaških stražarjev pa je medtem odšla. Tu pa tam nas je prišel pogledat kdo v zebrasti obleki, malo je napasel tudi radovednost, od kod smo, potem pa spet nočni mir, ki ga je od časa do časa zmotilo le prestopanje na stražnih stolpih. Ure so tekle počasi. Najhuje je bilo zadržati vodo in blato in zlasti starejši in bolni tovariši so to najteže prenašali.

Ura je bila štiri ali nekaj čez, ko se je odnekod oglasil gong. V hipu smo zaslišali vpitje, podobno budnici, postalo je svetleje, a ne samo zaradi prve zore na nebu; zagledali smo odbleske prižganih luči v barakah. Spet je pritekel mimo nas kak zebrasti človek in nam med radovedenjem, od kod smo, povedal, da smo v koncentracijskem taborišču Mauthausen, iz katerega ni vrnitve. Vpitje v taborišču se je mešalo s klici. Udarjanje kovinskih posod ob tla in nemir je prehajal iz lagerja k nam na ploščad za kopalnico, kjer smo zbegani in prestrašeni čakali na nadaljnji razplet dogodkov.

Kmalu smo ujeli nove glasove gibanja onstran velike kopališke stavbe: beganje številnih teles je izdajalo ropotanje lesenih cokel po kamnitem tlaku. Slišali smo ostra povelja in neznane klice, kot da nekdo poveljuje veliki množici. Po enakomernem odmevu cokel, ki je prihajal od glavnega vhoda v taborišče, smo ugibali, da zdaj ljudje bržkone zapuščajo prostor za našimi hrbti onkraj stavbe, ki nas je zakrivala pred njimi. Kakor bi odrezal je po zadnjih korakih odhajajočih nastal zlovešč mir, postalo pa je tudi že precej svetlo.

Menda smo stali že kakih pet ali šest ur, ko je k nam prišla skupina esesovskih uniformirancev in za njimi nekaj ljudi v belo-modrih zebrastih oblačilih. Skrajno oholo in vzvišeno so si nas ogledovali, nekajkrat obšli naše vrste, potem pa je najstarejši med njimi – kasneje smo zvedeli, da je bil to vodja taborišča SS hauptsturmfirer Bachmeier, vprašal:

»So med vami Judje?«

Ko smo odkimavali z glavami in se tudi oglašali, da ne, so se esesovci najprej spogledali, nato pa je njihov vodja spraševal naprej. Zanimali so ga naši poklici; možje in fantje smo po vrsti odgovarjali: mehanik, šofer, klepar, zidar, mizar, rudar, kmet, strugar, električar, knjigovodja, odvetnik, tesar, inženir, pisarniški delavec. Opazil sem, da so se esesovci ponovno spogledovali in si med seboj prikimavali. Po krajšem pomenku z dvema »velikanoma« v zebrah – to sta bila starešina lagerja Magnus Keller in prvi taboriščni pisar Josef Leitzinger – so esesovci zapustili ploščad za kopalnico.

Zdaj smo morali ubogati ljudi v zebrah: odpeljali so nas pred vhod v kopališko stavbo in tam smo oddali vso prtljago in obleko v visoke papirnate vreče. Vse, zlasti denar, ure, prstane in druge vrednejše predmete so sproti

popisali na liste in jih tudi dajali v vreče. Skupina taboriščnih brivcev se nas je lotila v predverju kopalnice: lasje in druge dlake so morale s telesa. Po pekoči dezinfekciji pobritih mest so nas nagnali v večjih skupinah pod vročo in mrzlo prho. Večina je šele zdaj, med kopanjem, lahko urinirala, čeprav smo čakali na to že od polnoči, ko smo zapustili vlak.

Spet so nas zbrali v skupine, in ko je bilo pred kopališko stavbo kakih 20 do 30 nagev, nas je eden izmed jetnikov v zebrasti obleki odpeljal čez velik osrednji taboriščni prostor v 19. blok. Tam so nam zmetali na tla skromno spodnje perilo, hlače in suknjič ter lesene cikle. Postali smo ljudje zebre. Brez vpitja in tuljenja »stalne posadke« v baraki zdaj seveda že ni več šlo; ne spominjam pa se, da bi tu kdo izmed teh ljudi ta dan izvajal nad nami kako posebno nasilje. V zraku je ležal sladkoben vonj po prežganem, dražil nam je nosnice in radovedno smo se ozirali, od kod prihaja.

Oblečeni v zebre smo morali nato skupaj nazaj pred eno izmed prvih barak na lagerskem dvorišču. Pred njo je stalo sedem ali osem mizic s pisalnimi stroji in papirjem. Da nas bodo zdaj popisali in da naj se javijo tisti, ki obvladajo strojepisje in znajo nemški, nas je nagovoril eden izmed pisarjev v Leitzingerjevi družbi. Morda se je v tistem hipu odločila tudi moja usoda v lagerju: videl sem, da se je javilo nekaj starejših tovarišev iz naših vrst. Stopili so naprej in pridružil sem se jim: v dvorazredni trgovski šoli v Celju sem štiri leta prej bil najurnejši strojepisec z odlično oceno. S prakso v prvih službah sem dosegel še večjo hitrost, da sem lahko slepo in z vsemi desetimi prsti hkrati tipkal povprečno pet do šest udarcev v sekundi. Tudi nemški jezik sem še kar dobro obvladal, saj sem se takoj po šoli še izpopolnjeval, tekoče pa sem bral tudi nemška literarna dela. Javil pa sem se tudi zato, da bi nas bilo dovolj slovenskih popisovalcev; od tujcev, ki ne poznajo našega jezika, si nismo mogli kaj prida obetati. Spominjam se, da smo bili med popisovalci tisti dan odvetnik dr. Winterhalter, notar Babnik, inž. Tancig, jaz in vsaj še dva ali morda celo trije drugi Slovenci, nekaj popisnic pa so izpolnili tudi nemški pisarji.

Pisarji so nam razložili vsebino obrazca in nas opozorili, kaj vse je treba jetnike vprašati in vpisati. Vročina je čedalje bolj pripekala, saj je bilo že precej čez poldne, vse dotlej pa nismo dobili še nobene hrane ne pijače. Popisovanje je steklo: najprej počasi, pa vendarle nato kolikor toliko hitro. Kdor je bil popisan, je lahko odstopil in stari jetniki so vodili manjše skupine nazaj v 19. blok.

Kmalu mi obrazci niso več delali težav in sorazmerno hitro sem jih izpolnjeval. Govoril sem z našimi ljudmi slovensko in njihove odgovore vnašal v nemščini v popisno polo, pri tem pa tipkal slepo, tako da nisem gledal ne v stroj in ne v obrazec. To je čez čas zbudilo pozornost nemških pisarjev in prišli so mi za hrbet gledat, kaj počnem. Opazil sem, da si je moj način tipkanja ogledal tudi Leitzinger in se spogledoval s svojimi kolegi.

Ne spominjam se več točno, kdaj smo »postali številke«: vsekane v kovinske ploščice smo najbrž dobili že pri oddaji naših oblek in »premoženja« v papirnate vreče pred kopališko stavbo. Dobil sem številko 1364 in tako kot prej ob oddajanju osebnih stvari so nas zdaj ob prihodu na 19. blok še in še opozarjali, da si mora sleherni med nami številko zapomniti in da je nikoli

ne sme odložiti, kaj šele izgubiti. Šele pozno popoldne oziroma že skoraj proti večeru smo v bloku dobili prvo hrano in menda tudi čaj.

Prva dva ali tri tedne, ko smo bili v 19. bloku v karanteni, nas niso vključili v nobeno stalno delo. Čistili smo notranjost in okolico barak (tudi brez vsake potrebe!), se učili pospravljati pograde, se privajali na »dnevni red« v lagerju. Na hlače in suknjiče smo si morali prišiti bele trakove z jetniško številko in rdeč trikotnik s črko J na levo stran prsi. Spominjam se, da sem dobil sicer oprano, toda spredaj vsaj trikrat prestreljeno bluzo. Tudi več drugih tovarišev je dobilo take zebraste bluze. Trikrat na dan smo hodili h kuhinji po težke kante s hrano. Nenehno smo ugibali, kaj bo z nami, iz spoznavanja življenja v lagerju in iz prvih stikov z drugimi jetniki pa smo že slutili tudi najhujše – odhod v delovne komande in zaostrene odnose.

Prvo pošto domov smo smeli po nekaj tednih bivanja v lagerju napisati na že tiskane dopisnice. Na njih je bilo treba omeniti kot dan prihoda v lager 31. avgust 1941, čeprav smo bili tam že 24. avgusta 1941. Kartice so oddali na pošti Mauthausen šele 29. septembra 1941 – dober mesec dni po našem prihodu v lager (to sem ugotovil kasneje doma, ko sem kartico našel v mamini zapuščini).

Približno sredi septembra 1941 ali nekaj dni prej so nas vse premestili v 14. blok, ki je tako postal »jugoslovanski«. Največ naših tovarišev so določili za delo pri gradnji taborišča, t. i. siedlungsbau. Nekateri so bili kmalu dodeljeni v razne obrtne delavnice oziroma komande, več naših ljudi pa je prišlo tudi v baubüro (gradbeni oddelek), kleiderkammer (skladišče oblek) in še kam.

Še na 19. bloku sem doživel veliko neprijetnosti: platneni rob cokle mi je pri prenašanju težkih kant s hrano tako nesrečno odrgnil zgornji del desne narti, da sem dobil na njej velik gnojni žulj, ki se je razvil v grdo flegmono z abscesom. Močno sem šepal in komaj hodil. Rešil me je sanitejec na bloku (takrat so jih še imeli tudi po blokkih), dunajski Čeh Zlamalik. Skoraj tri tedne mi je mazal nogo s črno žavbo: dišala je po teru in bila podobna ihtiolu (tega sem spoznal po vojni). To in papirnate obveze pa je bilo menda tudi vse, kar je blok premogel v »prvi pomoči« svojega sanitejca. Zaradi šepanja sem dobil štubendinst in sem pomagal pisarju bloka pri urejanju njegove priročne evidenčne kartoteke »Jugoslovanov«, kot so nas v lagerju imenovali. Pri izgovarjanju naših imen so si Nemci v lagerju zelo lomili jezike.

Nekoč v septembru 1941 me je pisar bloka zjutraj odpeljal v glavno taboriščno pisarno v 1. blok. Javiti sem se moral prvemu pisarju lagerja, dunajskemu BV Josefu Leitzingerju. Izprašal me je o poklicu, delu in znanju strojepisja. Nato sem moral nekaj časa tipkati in ponoviti predstavo slepega tipkanja na stroj. Zapisal si je mojo številko in še kak teden sem ostal na 14. bloku. Nato je sledil ponoven nastop v lageršrajbstubi. Zdaj sem moral pokazati znanje strojepisja pred visokim, slokim oberšarfirerjem, ki je bil menda lagerski nadzorni šef glavne taboriščne notranje pisarne. Moral sem spet nekaj prepisovati in sem seveda imel tekst na levi strani stroja, gledal vanj in hitro tipkal na slepo. Na vsem lepem me je esesovec z roko udaril po glavi in vratu, da sem zletel s stola: najverjetneje je mislil, da kar tako tolčem

po stroju. Pobral sem se, stopil »mirno« in s pogumom, ki sem ga ne vem kako zbral, po nemško rekel:

»Vse je že napisano.«

Pogledal je v stroj in prebral besedilo: moral je biti presenečen, da sem se, nevprašan, sploh upal oglasiti. Spogledal se je z glavnima pisarjema, Leitzingerjem in Webrom, pisarjem št. 2, in me je vprašal, zakaj sem zaprt. Še kar glasno in razločno sem odgovoril:

»Zaradi listkovne in napisne akcije.«

On: »Ste bili član komunistične partije?«

Jaz: »Ne.«

On: »Zakaj ne?«

Odvrnil sem, da sem bil premlad (kar je bilo seveda res, toda takrat sploh še nisem imel pojma o partiji ali o drugih strankah). Potem se Nemec zame ni več zmenil in ostalo je pri tem, da so me smeli vzeti v to pisarno za strojepisca. Tako sem zvedel in videl, da slepega in zares hitrega tipkanja na stroj tu dotlej še niso videli ali poznali. Približno od začetka oktobra 1941 do prvih dni marca 1942 sem delal kot strojepisec v glavni taboriščni pisarni.

Dela je bilo vedno dovolj, saj sem neštetokrat pisal tudi po deset in celo dvanajst ur skupaj. Pred menoj je to delo opravljal neki Nemec, kaznovani vojak redne nemške vojske, ki so ga jeseni 1941 po menda enoletnem prestajanju kazni v lagerju izpustili. Kmalu po tem, ko sem začel delati v pisarni, so me premestili najprej v 4. blok, potem v drugega. V 4. bloku sem bil nekaj časa skupaj z dr. Winterhalterjem, Babnikom in Tancigom. Ti in še nekateri Slovenci, ki so delali v gradbenem oddelku in v nekaterih drugih komandah lagerja kot risarji, inženirji ipd., so bili nastanjeni v »spodnjih blokih«, tj. od št. dve do osem. Ob prihodih novih transportov so nekatere komande ne glede na dnevni ali nočni čas morale začeti takoj delo: jetniki glavne taboriščne pisarne, skladišča oblek in drugih služb so morali biti v hipu na »delovnih mestih«.

Šef glavne taboriščne pisarne je bil Josef Leitzinger, lagerski pisar, lageršrajber št. 1. Do osebja v pisarni je bil do neke meje še znosen, do vseh podrejenih blokovskih pisarjev in drugih jetniških »obiskov« v »njegovi pisarni« pa nadvse vzvišen, skrajno nadut in aroganten, vedno pripravljen vsakogar ostro zafrkniti ali nadreti. Do esesovcev, ki so občasno prihajali v pisarno, je bil priliznjen, a hkrati tudi zvit, saj je s svojim govorjenjem in z nastopi igral vlogo človeka, ki »vse ve o lagerju in brez katerega točne evidence o številu in gibanju jetnikov ne bi bilo«. Na skrajno pedanten red v pregledih stanja po blokih je bil vidno ponosen, zaradi česar je terjal od pisarjev po blokih, ki jih je skliceval najmanj trikrat na dan, da so vsak čas sproti vedeli vse o gibanju jetnikov tako na delovnih komandah kot o tistih, ki so iz različnih vzrokov ostajali po blokih ali bili v revirju, tj. taboriščni »bolnici«. Rad se je lišpal in bil sila ponosen na svoj zunanji videz – na rob zlikane hlače, po meri ukrojen suknjič, zloščeni čevlji. Pogostokrat so mu zvečer prinesli priboljške iz esesovske kuhinje zunaj ožjega taborišča, kjer so delali nekateri stari prominentni jetniki. (Dobival je juhe, mesne omake ipd.). To se je moralo dogajati z vednostjo esesovcev, saj so kuharji prinašali hrano javno skozi glavna taboriščna vrata v kotličkih. V lageršrajbstubi je bil teh dodatkov

deležen tudi drugi taboriščni pisar Weber, ki je skrbel za razpored in dnevno evidenco jetnikov, dodeljenih v zunanje in notranje delovne komande. Drugi jetniki te pisarne smo se hranili vsak na svojem bloku z rednimi obroki in v času običajnega razdeljevanja hrane.

V pisarni je poleg glavnih pisarjev Leitzingerja in Webra delal tudi knjigovez in knjižničar Emil Ressay, doma menda iz Kiela. Na skrbi je imel nekaj sto knjig, čeprav izposojanja skorajda ni bilo. Le na svete čase je prišel k njemu kdo izmed lagerskih »prominentov«, ki je spričo svoje funkcije imel čas tudi za knjigo. V sobici zraven glavne pisarne je delal tudi neki sedlar, v glavnem zasebne usluge esesovskim oficirjem in podoficirjem. Tu je bil tudi tekač Jupp, ki je imel poleg kurirskih poti po lagerju na skrbi tudi lesenega kozla, na katerem so esesovci z bikovko pretepali jetnike, ki jih je dežurni oficir ali komandant Bachmaier obsodil na telesne kazni. Kazen so po navadi izvrševali javno na osrednjem taboriščnem apelplatzu.

V pisarni so se popoldne in zvečer zadrževali trije jetniki, ki so zjutraj odhajali na delo v »zunanjo politično pisarno lagerja«: politični kaznenec Jupp, nekdanji policijski uradnik iz Düsseldorfa, in Španca Huan del Diego in njegov molčeči sotovariš. Slednja sta skrbela za evidenco svojih španskih jetnikov, ki jih je bilo takrat v Mauthausnu že nekaj tisoč, občasno pa so še prihajali novi republikanski Španci, navadno v večjih transportih. Prvi Španci so prišli v ta lager leta 1940. Delali so v glavnem v komandah za gradnjo taborišča. Največ mi je o razmerah v lagerju in o španski državljanski vojni in trpljenju sorojakov povedal Huan del Diego, ki je dobro govoril nemško. Nekoč me je na kratko seznanil s Cirilom Rometom, Slovencem, udeležencem španske državljanske vojne, ki so ga v lagerju imeli na seznamu kot Španca.

Rdeči trikotnik, oznako političnega jetnika, sva v pisarni nosila Nemec Jupp in jaz, Španca sta imela modra trikotnika, vsi drugi pa so bili »zelenci«, BV, tj. berufsverbrecher, poklicni zločinec. Ti so bili po lagerjih že več let, vsi izkušeni stari lagerski mački, žive priče nastajanja kacejev in načrtnega uničevanja človeških življenj v njih. O svoji preteklosti so le včasih obudili kak spomin. Najbolj odkrit je bil knjižničar Emil Ressay. Večkrat je govoril o šikanah in mučenjih nemških jetnikov v prvih letih nastajanja kacejev. Med gradnjo KZ Buchenwald so jih npr. imeli ponoči zaprte v barakah brez stranišč. Če je hotel kdo ponoči na potrebo, je moral tolikokrat zalajati, kolikor let je imel, nato ga je stražar spustil skozi spodnji del vrat, da je po vseh štirih prišel ven kot iz pesjaka. Med seboj se Nemci v pisarni niso postavljali s preživetim trpljenjem; bolj so skrbeli, kako bi obdržali z leti pridobljene prednosti in udobnejše položaje.

Večkratno napetost je bilo ostro čutiti le v odnosih med Leitzingerjem in starešino tabora Magnusom Kellerjem, svojevrstnim velikanom, ki je nosil rdeči trikotnik. Včasih sta se – pa nisem vedel oziroma mogel razumeti zakaj – v pisarni sporekla s tuljenjem in najbolj prostaškim zmerjanjem, ki je mejilo že na fizični spopad. Kot da bi šlo za prvenstvo v tekmovanju, ali je v lagerju pomembnejši njegov starešina (Lagerältester) ali prvi pisar, vendar se to v odnosih obeh do vodilnega esesovskega kadra na zunaj ni smelo oziroma moglo javno uveljaviti niti kazati. V pisarni smo slutili, da gre pri tem tudi za

zakulisna dogajanja, spletke in podtikanja. Leitzinger je bil do esesovcev bolj priliznjen in uglajen, Magnus Keller pa neposredno in po svoje nekako drzen.

Drzen pa je bil tudi Leitzinger: v enem izmed manjših stranskih prostorov poleg glavne pisarne je obesil mokre oprane rjuhe in zraven pritaknil listek: Tiphusgefahr! (Nevarnost pred tifusom!) Češ, nihče naj se tega ne dotika. V shrambi za rjuhami je moral imeti kaj skrito. Domneval sem, da stekleničko z žganjem, ki so mu ga občasno skrivaj prinesli poleg priboljškov prijatelji kuharji iz zunanje esesovske kuhinje.

O vojni so se v pisarni pogovarjali nekako v šifrah: nihče ni prav verjel v zmago nemškega orožja. O Hitlerju so govorili npr. takole: »**Der** bekommt den Krieg nie!« »**Der** hat an den Fronten schon wieder vollen Arsch...« in podobno (**Ta** ne bo nikoli dobil vojne! **On** ima spet polne hlače na frontah, jih je dobil po riti...). O nemških uspehih na bojiščih so se leta 1941 sicer pogovarjali, a brez vsakega navdušenja. V decembru 1941 ali januarju 1942 je nekoč prišel v pisarno glavi esesovski zdravnik lagerja in v nagovoru Nemcem dejal, da naj »...bodo pripravljeni, da jih domovina še vse pokliče v vrste svojih vojakov, ker bodo tam še potrebni«. Ko je odšel, so komentirali njegove besede s posmehom in zafrkavanjem.

Ko so na prelomu 1941/42 v lagerju odprli bordel za nemške jetnike, je vanj iz pisarne večkrat zahajal le Weber, češ da mu gre »samo za zabavo in družabnost z ženskami...«. Otvoritev bordela je sprožila med prominentnimi jetniki lagerja celo vrsto šikan, ovajanj, v bordel so tihotapili ženskam priboljške v hrani in podobno. Ni jih motilo niti to, da so vedeli, da jih esesovski oficirji in podoficirji med obiski pri ženskah opazujejo skozi linice v vratih.

Moje delo v pisarni je obsegalo tipkanje najrazličnejših seznamov, prepisovanje pregledov, sodelovanje pri izpolnjevanju popisnic novih jetnikov iz prispelih transportov, vsako popoldne oziroma zvečer pa sem moral natipkati seznam v tistem dnevu umrlih jetnikov. Kot vzrok smrti so bile za ta poročila obvezne tri oblike: umrl, ustreljen na begu in samomor. Poročilo je bilo treba sestaviti iz dnevnih raportov pisarjev blokov, ki so s kartoteko in številko javljali smrti jetnikov svojih blokov. Sami so zvedeli za te smrti tako, da so jih ali poklicali h glavnemu vhodu v taborišče (žurhaus) ali pa k vozičku, s katerim so večkrat vozili mrtve z delovišč v taborišče (največkrat Jude iz kamnoloma Wienergraben). Čisto enostavno tudi delo pisarjev blokov ni bilo: ko je bilo treba preveriti številke umrlih na kovinskih ploščicah oziroma našitkih na hlačah ali prsih bluze, so dostikrat imeli težave, saj so bila trupla pokojnikov včasih tako zmaličena ali prestreljena, da številke ni bilo moč razbrati. Pisarji so v takih primerih vsi zbegani hiteli ugotavljati, kdo iz njihovega bloka se ni vrnil z dela oziroma koga so tovariši prinesli mrtvega v lager. Najhujši prestopki za pisarja je bil, če je izgubil pregled nad mrtvimi oziroma je prišlo pri javljanju številke umrlih do pomote.

Konec oktobra 1941 sem v dnevno poročilo o umrlih moral vpisati tudi prve Slovence. Nekaj starejših mož je umrlo zaradi naporov in prestanega trpljenja že po prvih tednih suženjstva v lagerju. Zaradi nezadostne prehrane, nenehne lakote in pretiranega napornega prisilnega dela so številnim našim ljudem začele otekati noge in lica, lotevala se jih je vodenica, proti kateri ni

bilo pomoči. Zgrozil sem se, ko sem v dnevno poročilo moral vpisati prvi primer Slovence pod navedbo »ustreljen na begu«. Fantje so povedali, da se je zgodilo na komandi siedlungsbau. Esesovec iz ožjega kroga stražarjev je med delom vzel nekemu našemu človeku kapo z glave in jo vrgel zunaj tega kroga, nato pa objestno zahteval od jetnika, da gre ponjo. Čeprav je bil malo naprej še zunanji stražarski krog, je oddaljitev iz notranjega kroga že pomenila beg iz taborišča, in jetnika je prvi stražar neusmiljeno takoj ustrelil. Neposlušnost prvega ukaza je seveda pomenila takojšnjo kazen, ki jo je z nasiljem izvedel kapo delovne komande nad nesrečnim jetnikom, brez pokrivala pa se jetnik ni smel vrniti v lager. Na tak način smo izgubili nekaj tovarišev. Najbolj so trpeli in bili izpostavljeni šikaniranju stražarjev in divjanju kapojev tisti naši ljudje, ki so delali na odprtih zunanjih deloviščih.

Oblika ubijanja »ustreljen na begu« se je v lagerju pojavljala nekako v valovih: bili so dnevi in tedni, ko je bilo v zraku kar čutiti povečan bes in pritisk stražarjev na uničevanje jetnikov. To se je dogajalo zlasti po prihodih večjih judovskih transportov iz Holandije in v zimi 1941/42 ob prihodih Čehov. Njihova karantenska doba je bila znatno krajša od naše. Esesovci so s posebno ostrim delovnim in vsakršnim drugim nasiljem dela nevajene in že od zaporov zlomljene nove jetnike naravnost silili pod puške stražarjev. To se je dogajalo zlasti v kamnolomu in na njegovih stopnicah smrti. Pisarji blokov so se v glavni taboriščni pisarni o tem in načrtovanem večjem ubijanju jetnikov kar glasno pogovarjali med seboj, pričakujoč zase še več dela in potrebne preže, da jim ja nič ne bi ušlo iz evidence. Število jetnikov ob jutranjem in večernem apelu na osrednjem taboriščnem prostoru, apelplatzu, in ujemanje poročil s pregledi v desetostope postrojenih jetnikov, ki so jih opravljali esesovski podoficirji, je bilo za Nemce največja svetinja in prvi pogoj za nenehno in najostrejšo disciplino.

Samomorov je bilo v kaceju Mauthausen precej: največkrat so šli obupanci v smrt na električne žice. Niso mogli več vzdržati okrutne brezčutnosti surove okolice, strahotnih razmer pri delu, legerskega besa kapojev, podhranjenosti, šikan, nenehnega poroga in duševnega trpljenja, ki je grozilo zlomiti preneka-terega jetnika ali veliko večino med njimi, ki so duhovno obnemogli in čutili, da so njihove moči na koncu. Če se je zgodil samomor zvečer ali ponoči, je bil lager nekaj časa v temi, dokler niso izklopili ustreznih naprav in nesrečnika odnesli z žic. Nekateri jetniki so šli v smrt tako, da so se obesili, drugi spet so skočili s stopnic kamnoloma v globino.

Konec oktobra 1941 so prispeli v lager prvi sovjetski vojni ujetniki. Bili so strogo izolirani, podhranjeni in v slabih vojaških uniformah. Kmalu smo izvedeli, da so z njimi postopali strahotno in jih načrtno uničevali. Iz pomenkov v pisarni med nemškimi jetniki sem povezel, da so esesovci večkrat s posebnimi zunanjimi komisijami iskali med ruskimi vojnimi ujetniki Jude in politične komisarje in jih takoj likvidirali.

Redki so bili v jeseni in zimi 1941/42 dnevi, ko je bilo poročilo o mrtvih manjše od 10 ali 20. Nema lokrat je seznam obsegal do sto mrtvih, spominjam pa se tudi spiska, ki je imel najmanj 130 ali celo do 150 imen. To je bilo takrat, ko so esesovci kot za zabavo streljali holandske Jude in jih silili, da so skakali v globino kamnoloma. Precejkrat so to zimo zvečer segnali na

apelplatz na novo prispele Jude ali Čehe in z njimi eksercirali do onemoglosti. Starejši jetniki so že po krajšem vojaškem počepanju, teku, žabjih skokih in podobnem maltretiranju padali po tleh in obležali. Po končanem mučenju so jih tovariši sicer odnesli v bloke, toda mnogi so umrli že ponoči. Nekatere transporte Čehov, predvsem univerzitetne profesorje in drugo inteligenco, so takoj po prihodu ločili od drugih, jih zaprli v lagerski zapor in kmalu nato likvidirali.

Od zgodnjega jutra, odhoda jetnikov na delo, pa tja do poznih popoldanskih ali večernih ur je bil v lagerju zlovešči mir. Navadili smo se že na sladkobni zadah, ki je prihajal z vetrom iz dimnika krematorija. Vedel sem, da so se naši fantje in možje vračali v 14. blok z drugimi in da bodo po večerji morda imeli še kaj prostega časa. Če sem ga imel tudi sam, sem skočil do njih in poklepetal ali s sošolcem Karlom Šalovenom (doma z okolice Velenja) ali Lodom Levcem iz Trbovelj. Ta je bil fant Ivanke Planinc iz Celja, sestre Franca Planinca iz Gaberja. Franca so aretirali v Celju 30. julija 1941, mene pa dan za njim. Po izpustitvi iz lagerja je šel Levec v narodnoosvobodilno vojsko in bil v nemški ofenzivi 1944 na Štajerskem ujet ter spet poslan v Mauthausen. Preživel je tudi to ponovno gorje; po vojni je bil dalj časa predsednik mladinske organizacije okraja Trbovlje. Njegov brat Oskar se je po vojni poročil z Elzo Guzej, sestro mojega svaka Gustava Guzeja, upokojenega urednika Dela iz Portoroža. Iz Celja, od koder sem bil prepeljan v Mauthausen, nisem imel drugih znancev, pa sem s tema prijateljema na kratko izmenjeval novice in jima sproti povedal vse, kar bi utegnilo zanimati vse naše tovariše.

Največkrat sem moral te obiske pri njiju in drugih omejiti na nedeljske popoldneve: vsak večer sem namreč moral tipkati poročila o umrlih, dostikrat tudi pozno v noč. Prvi lagerski pisar je pri tem zahteval skrajno disciplino in ni se bilo mogoče odtegniti delu, ki je moralo biti končano zvečer ali ponoči, za vsako ceno in ne glede na okoliščine. Tako mi je preostajalo za srečavanja z našimi fanti zares malo časa, saj je tudi ob nedeljskih popoldnevih Leitzinger včasih znal naročiti kako strojepisno delo.

Ob nedeljskih popoldnevih med sprehajanjem po glavnem apelplatzu smo opazili, da je nekaj jetnikov iz drugih držav nosilo namesto belo modrih zeber dele uniform bivše jugoslovanske kraljeve garde. Nemški jetniki so se zaradi te, sicer tople obleke, norčevali zlasti iz nekega črnca.

V novembru 1941 so se pokazale usodne posledice kadilske zasvojenosti nekaterih tovarišev. Rudarji, pa tudi mnogi drugi delavci, so bili strastni kadilci. V lagerju, kjer je sicer bila kantina, v njej pa takrat le pisemski papir s kuvertami, kake nekoristne drobnarije in mrzla rdeča pesa v sodih – cigarete so seveda bile le za nemške znamenite jetnike, je bil tobak najvišje cenjena vrednost in sredstvo za neomejeno zamenjavanje. Seveda ga je tudi našim fantom in možem zelo primanjkovalo. Rudarji, vajeni čikanja tobaka, in drugi kadilci so zavoljo tega zares trpeli. Tako so nekateri, ki so hodili na dela zunaj lagerja, začeli skrivaj pobirati drevesno listje, ga nositi v lager in sušiti v ležiščih. Nadomestil naj bi jim tobak. Zvijali so ga v koščke papirja iz natronskih (cementnih) vreč in kadili. Čeprav je bilo v barakah najstrožje prepovedano imeti papir – (nekateri med našimi tovariši so si dajali pod srajce ali med srajco in bluzo kose cementnih vreč, da bi jih manj zeblo) – so ga

kljub temu imeli in se tako skušali vsaj malo obvarovati strupenega vetra in mraza med delom. Posledice kajenja drevesnega listja so bile hude: izpuščajem in ranam na ustnicah, v grlu in požiralniku se je pridružila krvava driska, ena izmed najhujših nadleg v lagerju.

Več strastnih kadilcev je svoje že tako skrajno pičle obroke hrane (vodene, prazne juhe, košček kruha, salame ali margarine) kljub nenehni lakoti zamenjvalo s starimi jetniki lagerja za čik ali polovičko cigarete. Še bolj so oslabili in še hitreje hiral. Zaman so bili tovariški nasveti, da naj tega ne delajo, da je pametneje čik ali polovičko zamenjati za košček kruha. Precej Slovencev je imelo krvavo drisko in ni jim bilo mogoče pomagati: zdravil ni bilo in le redki so prišli v revir. Vsaj kakih 25 do 30 jih je zavoljo popolne izčrpanosti tudi umrlo. V blokih do takih bolnikov ni bilo nobenega usmiljenja: osebje jih je vlačilo v umivalnice in polivalo z mrzlo vodo, da bi jih »opralo«. Mnogi so morali ostajati čez noč na betonskih tleh, mokri in premraženi, in zadnja telesna moč jim je uhajala z blatom, krvjo in mrzlico. Celo najbližji tovariši jim niso mogli pomagati.

Pomoč, ki je v decembru 1941 začela prihajati od doma v obliki paketov s hrano, volnenimi oblačili in domačimi dobrotami, je za te tovariše prišla prepozno. V taboriščni pisarni so se vodilni nemški jetniki pogovarjali, da »...smemo Spodnještajerci dobivati pakete zato, da bi lažje prestali ostro zimo in ker smo pokazali delovno vnemo pri raznih delih.« Pakete so takrat, kot smo videli in vedeli, dobivali samo Španci: mednarodni Rdeči križ jim je pošiljal črne, kot kamen trde kekse, ki so jih solidarno delili med seboj. Bili pa so ti naši paketi s prepečencem, kockami sladkorja, posušenim sadjem, keksi, volnenimi jopicami in nogavicami, pa tudi s cigareti, več kot le pozdrav in pomoč domačih. Mnogi so zdaj sami zamenjavali dobljene cigarete za hrano z nemškimi, poljskimi in drugimi starimi jetniki in po gramih nabirali moči za nadaljnje prestajanje neštetiht naporov. Kar nekako oživelci smo in dobili novih moči. Lažje je bilo tudi prenašati in poslušati vsakršne govornice, ki so nenehno krožile med jetniki in dvigale, pa tudi slabile moralno med nami.

Ena izmed takšnih govoric je sredi decembra 1941 prinesla dotlej največje upanje med naše fante in može. Čeprav sem jim že prej sproti prenašal sveže, ki sem jih ujel med delom v glavni taboriščni pisarni, kjer so se okoli Leitzingerja občasno zbirali »izbrani« jetniki, me je nadvse prijetno presenetila. V pisarno jo je prinesla trojica, ki je vsak dan hodila na delo v zunanjo politično pisarno taborišča. To so bili Jupp in Španca. Nekega večera so mi zaupno povedali, da »... bomo Spodnještajerci, Jugoslovani, kmalu izpuščeni iz lagerja«. Vest jim je prišla na uho v okolici, kjer ne bi mogla biti več zgolj lagerska govorica. Kolikor mogoče hitro sem jo sporočil Levcu in Šalovenu v 14. bloku in potem je kot blisk šla od ust do ust. Huan del Diego mi je nato še enkrat zatrdil, da je to slišal v politični pisarni. Čez nekaj dni so to potrdili tudi nevidni kanali obveščanja iz gradbenega oddelka, kjer so delali nekateri naši tovariši. Seveda je bilo treba še čakati in upati, toda nenavadna novica je vplivala na razpoloženje med nami, da je bilo poslej vendarle veliko lažje čakati.

Kmalu sem tudi od obeh glavnih pisarjev v lagerski pisarni slišal namige, da se resno »govori o našem izpustu iz kaceja«. To je bilo za takratne razmere

v lagerju nekaj izrednega in proti dotedanji praksi. Le redki srečneži so dotlejš – kolikor smo to takrat sploh mogli zvedeti – živi zapustili lager smrti in uničevanja najhujše tretje stopnje.

Umiranja naših ljudi s tem seveda še ni bilo konec. Nekaj tovarišev je umrlo v lagerskem revirju, nekateri so izhrali na bloku in se tiho poslovili od sojetnikov; z močmi so bili pri kraju in zaradi nenehne lakote in trpljenja izpito telo jim ni moglo več dati opore, da bi vztrajali v neenakem boju za obstanek.

Nekaj pa se je začelo spreminjati v januarju 1942: za resničen izpust iz lagerja smrti so prišli na vrsto naši prvi tovariši. Jupp mi je v pisarni med drugim povedal, da pride za vsakega našega jetnika poseben telegram naravnost iz Berlina, v katerem je določeno, kdaj bo kdo odpuščen domov. Ko se je po lagerju zvedelo, da se govorice o »izpustitvi Jugoslovanov« spreminjajo v resničnost, temu kljub vsemu veselju prve dni skoraj nismo mogli verjeti. Nenkrat smo postali v očeh drugih narodnosti srečneži, zavidali so nam tisoči brezpravnih sojetnikov. Bali smo se, da gre pri prvi skupni samo za kruto psihološko potezo lagerskega vodstva in svojevrsten moralni pritisk na naša čustva in razpoloženje. Ko so iz lagerja zares odšli domov prvi naši tovariši, so v mislih morali vzeti s seboj nešteto pozdravov za sorodnike tistih, ki so ostali. Ko je odšla domov druga skupina, smo šele dokončno verjeli, da nam je namesto smrti v lagerju namenjena drugačna usoda.

Slovenci iz našega transporta so odhajali domov v manjših skupinah, ponavadi po pet do šest, največja skupina je štela morda deset do dvanajst ljudi. Doživel sem tudi tole neverjetnost: ko so pred glavno taboriščno pisarno poklicali skupine naših tovarišev, ki naj bi bili izpuščeni, si jih je ogledal eden izmed dežurnih esesovskih voditeljev in odločil: tisti, ki so imeli vidne rane, odrgrnine ali kakšne druge zunanje poškodbe, so morali takoj v revir. Tam naj bi jih pozdravili, si odpočili in dobili močnejšo hrano. Tudi to je bila za nemške izbrance v notranji organizaciji lagerja svojevrstna, dotlejš nevidena novost in izjema v ravnanju z jetniki.

Odpuščanje naših fantov in mož se je začelo verjetno že v januarju 1942 in nadaljevalo ves februar. Proti koncu februarja so tudi meni povedali, da bom v kratkem odšel domov. Za posameznike, določene za odpust, so v zunanjem vodstvu lagerja vedeli že kak teden prej. Nato so sestavili skupino, pregledali zdravstveno stanje jetnikov in jih na dan odhoda iz lagerja zjutraj odvedli v zunanjo pisarno političnega oddelka. Tako sem to doživel 4. marca 1942.

Pet ali šest jetnikov nas je podoficir odpeljal v eno izmed poslopij zunaj notranjega lagerja. Še nikoli nismo bili tam. Sprejela sta nas uradnika v civilnih oblekah, verjetno gestapovca. Nagovorila sta nas priližno s temile besedami:

»Ugotovili smo, da niste nič krivi za nered in postopke proti nemškemu rajhu v Spodnji Štajerski. Vidite sliko na steni? (bil je Hitlerjev portret in prikimavali smo, da jo poznamo). Po vrhovni odločitvi boste odšli domov iz tega prevzgojnega taborišča. Marsikaj ste tu doživeli in videli, vendar o tem ne smete nikoli nikomur in nikjer nič pripovedovati. To boste tudi podpisali in upam, da boste to upoštevali, saj bi vam ne bilo prijetno, če bi se morali

ponovno vrniti sem. Lotite se doma poštenega dela in po svojih močeh pomagajte k naporom velikonemškega rajha, da dosežemo naše cilje in zmagamo...»

Vsakdo izmed nas je moral nato podpisati kratko izjavo o molčečnosti glede doživetih dogodkov v KZ Mauthausen. Nato smo se vrnili v notranje taborišče pred glavno pisarno in z enim izmed starejših jetnikov odšli v skladišče oblek. Tam so nam odprli vreče, v katerih je bilo shranjeno naše »civilno bogastvo« od avgusta 1941. V lager smo prišli sredi poletja, zdaj je bila skoraj še zima, in moja obleka so bile kratke skavtske hlače, srajca in sandali. Začuda v vreči ni nič manjkalo, nazaj sem dobil tudi ročno uro in malo žepno denarnico z nekaj markami. Tak v marcu ne bi mogel na pot, zato so mi dali obleko iz rezerv, ki jih v skladišču ni manjkalo. Poleg dolgih hlač in suknjiča sem dobil čevlje in pokrivalo, bili smo ostriženi na balin, in težak zimski plašč iz debelega sukna, verjetno iz zapuščine katerega izmed pokojnih jetnikov.

Tudi sotovariši so dobili vrnjeno vse, kar so avgusta 1941 oddali v vreče. Modro-bele zebre so ostale v skladišču, mi pa smo se vrnili pred glavno taboriščno pisarno. Tam nas je čakal starejši esesovec brez orožja, bil je samo opasan. Na kratko sem se poslovil od jetnikov v pisarni, s Špancema in z Juppom sem to opravil bolj pristrčno že prejšnji večer. Nato je spremljevalec krenil z nami do kuhinje in vsak je dobil kar zajetno papirnato vrečko z izdatno mrzlo popotnico, ki naj bi nam zadostovala ves čas vožnje do doma.

Spremljevalec nam je razdelil potne papirje in odpustnico iz lagerja, straža pri žurhausu pa je že vedela, da gre na svobodo nova skupina odpuščenih jetnikov. Brez vsake pripombe smo mimo zidu tožba odkorakali skozi glavna vhodna vrata. Peš smo odšli z esesovskim spremljevalcem na postajo Mauthausen. Prvič smo jo videli ponoči 24. avgusta. Z občutki groze smo se pri odhodu spet in spet ozirali v mogočno zidovje lagerja, podobno srednjeveški trdnjavi. Vojak, ki nas je spremljal, je imel dobrodušen videz; verjetno je bil besarabski folksdojčer ali kaj podobnega. Miroljubno je kramljal z nami, kot da gremo z njim na sprehod. Na železniški postaji Mauthausen se je poslovil od nas, mi pa smo po krajšem čakanju sedli na prvi vlak proti Dunaju.

V avstrijsko glavno mesto smo prišli zvečer. Na zvezo proti Mariboru smo čakali kar na železniški postaji in jo dočakali enkrat ponoči. Vožnja do Maribora je minila brez posebnosti, zaradi odpustnih papirjev ni bilo s kontrolami nobenih težav. Malo začudeno so slučajni potniki v vagonu gledali naše ostrižene gole glave, ni pa bilo nobenega radovedenja, kdo smo in kam gremo.

V Mariboru smo se morali dopoldne javiti na tamkajšni izpostavi gestapa, tako nam je bilo naročeno že v Mauthausnu. Sprejela sta nas dva uradnika in se pozanimala, kako je bilo v lagerju. Spomnili smo se zapovedi o popolnem molčanju in se izvijali s tem, da »... smo imeli v lagerju tudi kantino in da se zdaj vračamo na civilno delo domov...« Če se prav spominjam, smo tudi dobili nove karte za vlak, odpustnico iz lagerja pa je tako že imel vsak.

Po odhodu z mariborskega gestapa sem se na cesti poslovil od tovarišev. Ne spominjam se več imena nobenega izmed srečnejšev, ki smo bili ta dan skupaj pripotovali v domovino, saj je bil vsak od nas notranje nekako ves iz sebe, vesel in hkrati spet v strahu, da se nam takoj lahko pripeti kaj takega,

da bi nas spet zaprli. V Celje sem se pripeljal enkrat popoldne in doma najprej zagledal mamo. Zadnjikrat me je videla 23. avgusta 1941 zjutraj, ko so nas iz celjskega Starega piskra močno zastražene peljali na železniško postajo.

Naslednji dan sem se moral javiti celjski izpostavi gestapa. Tam sta spet sledila krajša pridiga o »pošteni vključitvi v redno delo« in opozorilo, da naj bom pameten, češ, »roke proč od politike«.

Začel se je drugi del mojega življenja, v sebi pa sem nosil neizbrisen pečat lagerja smrti.

Šest mesecev vsakdanjega srečavanja s smrtmi najrazličnejših oblik in z množičnimi tragedijami tolikerih sojetnikov, izmed katerih so mi bile tiste slovenskih tovarišev najbližje, je bilo pekoče žarišče tega pečata. Razčlovečenje, ki sem ga v lagerju in po njem dojemal kot najbolj boleče čustvo, je izviralo iz neposrednega doživljanja suženjskega dela v pokončevalnem taborišču. Še dolga leta po izpustitvi iz Mauthausna, v partizanih in pri povojnem delu, so me spremljali grenki spomini na prestano ponižanje. V moreče nočne sanje in v podzavest so se mi vračali vsakršno preziranje, skrajna brutalnost in neskončna podivjanost, izživljanje hudodelcev, ki so jim še bolj vzvišeni, do skrajnih možnih meja oholi in s hladnokrvnim sovraštvom nabiti esesovski zločinci mogočne zmagovite arijske rase dajali neomejeno oblast nad življenjem in smrtjo tisočev in tisočev neboljlenih brezpravnih jetnikov. »Samoupravljanje« v lagerju za naelektreno žično ograjo je bilo satanski izum nemške nacistične države: kazalo in ponavljalo se je z nenehnim zastraševanjem brezmočnih trpinov, stopnjevanim z najbolj surovim nasiljem vseh možnih oblik, tja do ubijanja brez vsake odgovornosti pred vsemogočnimi gospodarji lagerja, izbranimi najboljšimi predstavniki velikonemškega tretjega rajha.

Duhovno pripravljenost vztrajati v tem peklu zla in vsega hudega so sproti uničevali neusmiljeno sovraštvo, prezir in skrajna brezčutnost okolice do posameznika. Bili smo zgolj in samo številke brez imen in brez slehernega pomena za Nemce.

O kratkem boste spodnještajerci izpuščeni!

Zojetom Turkom sva po prihodu na blok 14 imela v kotu sobe na tleh skupno ležišče vse do izpusta iz taborišča. Bil je devet let starejši, zelo trezen v razmišljanjih in o marsičem sva se pogovorila. Tudi po vojni sva se včasih srečala in tako je nastal Turkov življenjepis:

Rodil sem se leta 1903 v Verudi pri Pulju. Oče je bil od 1908 do 1918 finančni uradnik na Brionih. Tam sem hodil v zasebno nemško šolo, v kateri nas je bilo okoli 20 otrok. Potem sem se pri zasebniku Kuppelwieserju izučil v elektro stroki in postal pomočnik. Leta 1920 sem zbežal pred Italijani v Zagreb. Pri tramvajskem podjetju sem moral še enkrat opraviti vajeniško šolanje za elektromehanika, nato sem bil eno leto pomočnik v delavnici zagrebškega tramvaja. Na začetku leta 1924 sem se zaposlil kot elektrikarski pomočnik v Tovarni dušika Ruše. Jeseni tega leta so me vpoklicali v vojsko in do leta 1926 sem bil pri pomorskem letalstvu v Kumboru, v Boki Kotorski. Po vrnitvi iz vojske sem se zaposlil kot odgovorni vodja električne centrale v kamnolomu Cezlak pri Oplotnici. Tu sem se poročil z domačinko iz Slovenskih Konjic. Konec leta 1932 sem postal brezposeln, kajti v Cezlaku so ustavili delo. V času prisilne brezposelnosti mi je svakinja pomagala preživljati ženo in dve hčerkici. Jaz sem živel pri starših v Celju. Takrat sem se zasebno učil in sem opravil dva mojstrska izpita: elektroinštalaterskega v Ljubljani in avtomehanskega v Slovenskih Konjicah. Pol leta sem bil zaposlen pri cestnih delih na Koblju. V letu 1934 sem bil nekaj mesecev poslovodja tovarne zavor v Rečici pri Laškem. Avgusta 1935 pa sem zopet postal vodja električne centrale v Cezlaku, saj so obnovili delo v kamnolomu. Hkrati sem si uredil elektroinštalacijsko in avtomehanično obrtno delavnico v Slovenskih Konjicah.

Dne 16. aprila 1941 so me aretirali v Slovenskih Konjicah in odpeljali v mariborsko Meljsko kasarno. Konjiški hitlerjanci so me dali na spisek zato, ker sem v protipaktovskem sprevodu nosil našo zastavo. O tem so me na zaslišanju spraševali. Pa mi je major svetoval: »Izdajte se za volksdeutscherja, in boste šli domov.« Toda odgovoril sem mu: »Dovolite, da se pomeniva kot človek s človekom. Postavite se na moje stališče. Kaj bi vi storili, če bi vam nekdo predlagal, da bi zatajili Nemce? Jaz svojega slovenskega naroda ne bom izdal!« Major me je potprepljal po rami in rekel: »Prav imate.« Izpustili so me 16. maja 1941.

Nemci so mi v Slovenskih Konjicah odvzeli koncesijo za obrt, zaplenili avto in zaprli delavnico že na velikonočni ponedeljek, to je 14. aprila 1941. Po vrnitvi iz Meljske kasarne sem se moral zelo paziti pred konjiškimi hitlerjanci.

Kljub previdnosti so me gestapovci 19. avgusta 1941 spet aretirali, hkrati z Jožefom Mašero, Ivanom Rueho in Viktorjem Orošo. Odpeljali so nas s tovarnjakom proti Mariboru. Spotoma so v Zgornji Polskavi naložili še Fridrika Babnika in Antona Ferka. Tako smo se skupaj znašli v mariborskih zaporih.

Dne 23. avgusta 1941 so nas okoli 250 jetnikov z vlakom odpeljali iz Maribora do železniške postaje Mauthausen. Od tam so nas ponoči v koloni vodili esesovci do mogočnega obzidja, ki so ga osvetljevali reflektorji. Znašli smo se v koncentracijskem taborišču Mauthausen in tu se je od prvega dne začel tudi za nas Slovence ples smrti.

Po nekaj dneh bivanja na karantenskem bloku so nas premestili v blok 14. Naši ljudje so morali večinoma hoditi na siedlungsbau, nekaj pa so nas dali v delavnice. Z Rueho sva bila dodeljena električarjem. V električarski delavnici smo imeli možnost poslušati radijska poročila in tako sva dnevno prenašala vesti v naš blok.

V elektrodelaavnici so esesovci naročali tudi igrače za svoje otroke. Tako smo jim morali izdelovati topove z lesenimi krogli. Ko sem bil nekega dopoldneva pred božičem 1941 prav pri takem delu, Rueh je izdeloval voziček za krogle, je vstopil v delavnico Zieryis, komandant taborišča. Podoficir je zavpil »Achtung!« in postavili smo se mirno. S komandantom je bil tudi SS hauptsturmführer Bachmaier. Zieryis se je zanimal, kako napreduje delo. Pogledal je top, ga vzel v roke, dal vanj kroglo in nameril. Presenečen sem zazijal – krogla je zletela tik mojega ušesa. »Dobro ste ustrelili,« sem se znašel. »Pustite me domov!« sem se ojunail. Zieryis je odsekal: »Ne pride v poštev!« in je odšel. Podoficir me je pokaral, češ: »Kako si upate to reči komandantu?!« Tudi drugi jetniki so kar zijali od začudenja zaradi moje predrznosti. Toda kmalu nato se je vrnil Bachmaier in mi dal dve škatli cigaret: »Od komandanta.« Tako je nastal neki stik. Gotovo je komandantu trenutno ugajalo, da sem si upal nekaj reči.

Bilo je zvečer pred božičem, ko me je blokovni starešina poklical: »Kanonbauer, pridi sem!« Moral sem iti v menzo in tam sem videl na mizi voziček za krogle. »Ne da se odpreti, takoj popravite!« Šlo je za božično darilo esesovskemu otrokom. V delavnico sem prišel mimo vislic in sem seveda voziček nemudoma popravil.

Dne 17. januarja 1942 se je dan začel kot ponavadi, po taboriščnem dnevnem redu. Odšel sem delat v elektrodelaavnico, kjer sem bil zaposlen z igračami za komandanturo. Okoli pol enajstih je vstopil kapo in mi naročil, naj se takoj zglašim pri komandantu Zieryisu. S tesnobo v srcu sem se odpravil in vzel s seboj sliko svojih hčerk, ki sem jo dobil za božič, skrito v paketu, in jo iz previdnosti skril v delavnici. Šel sem ob zunanji strani žične ograje, ki podnevi ni bila pod električnim tokom, navzdol proti naselju komandantskih barak.

Kapo mi je povedal, da je komandantova pisarna v zidani zgradbi. Kmalu sem jo našel in na hodniku poiskal vrata z napisom Komandant. Potrkal sem in na poziv »naprej« vstopil. V pisarni je bil komandant sam. Raportiral sem, da sem prišel, kakor mi je naročil kapo. Srce mi je razbijalo, kakor da hoče skočiti iz prsi. Komandant mi je rekel: »Vi ste izdelovalec topovskih igrač.

Cev pri topu mojega sina se je pokvarila. Popravite jo in prinesite nazaj!«

Opazil sem, da je komandant po činu SS-standartenführer. Bil je kar prijazen. To mi je dalo navdih in pogum, da sem se bliskovito odločil, češ, zdaj ali nikoli, tvegati za biti ali ne biti. Iz žepa sem potegnil sliko svojih hčerk in jo dal komandantu z besedami: »Gospod komandant, pogledjte, to sta moja otroka in čakata na očeta.« Ko si je fotografijo ogledal, je Zierys dejal: »To sta ljubka otroka.« Takoj sem bruhnil iz sebe: »Herr Komandant, bitte entlassen Sie mich und alle Untersteirer nach Hause. Wir haben doch nicht verbrochen. Ich bitte Sie.« (Gospod komandant, prosim izpustite mene in druge Spodnještajerce domov. Mi nismo ničesar zagrešili. Prosim vas.)

Začuden me je pogledal in po kratkem premisleku rekel: »Es ist Lagersperre und es kann niemand entlassen werden.« (Je zapora taborišča in nihče ne more biti odpuščen.) Vendar sem si upal odgovoriti: »Herr Komandant, die Lagersperre liegt in Ihrer Hand!« (Gospod komandant, taboriščna zapora je v vaših rokah.) Predirno me je pogledal, vstal izza mize in mi rekel, naj ga počakam tukaj. Odšel je iz pisarne in me pustil samega. V roki sem imel sliko hčerk, ki mi jo je vrnil, in obstal sem kot okamenel. Gledal sem v strop in stal sem nepremično, še dihati si skoraj nisem upal. V meni je vse vrelo, od kod sem vendar vzel toliko moči, saj sem moral vedeti, da me lahko vsak hip izroči esesovcu za likvidacijo. Priporočal sem se vsem svetnikom, naj mi pomagajo. Po nekaj minutah, ki so bile zame strašansko dolge, se je komandant vrnil v pisarno z esesovskima oficirjema, ki sta nosila neke spise, in naročil, naj grem na hodnik in tam počakam. Zunaj sem čakal v jetniški obleki s plaščem in kapo v roki. Nekajkrat so šli mimo mene esesovski oficirji, v rokah so imeli spise in me začudeno gledali. Napetost v meni je naraščala in ugibal sem, kaj bo.

Čakal sem več kot četrt ure, da sta esesovska oficirja zapustila pisarno. Potem se je med vrati prikazal komandant in mi zapovedal, naj vstopim. Ko sem vstopil, se je usedel za pisalno mizo, me pogledal in mi rekel: »V kratkem času boste Spodnještajerci po skupinah odpuščeni. Vendar tega ne smete nikomur povedati. O tem ne sme nihče nič vedeti, kajti drugače ne boste šli ven. Sedaj pa vzemite top, ga popravite in prinesite nazaj!«

Pograbil sem igračo, stopil iz pisarne in zdirjal po stopnicah iz stavbe. Ulile so se mi solze in glasno sem zajokal, ko sem se mimo vislic in strelišča vračal v delavnico. Tam se dolgo nisem mogel umiriti in Rueh me je začudeno gledal. Vprašal me je, ali sem bolan ali kaj. Seveda mu nisem povedal, kaj sem doživel. Popravil sem top in ga odnesel v komandantovo pisarno. Oddal sem ga jetniku, ki je bil tam zaposlen.

To se je zgodilo 17. januarja 1942 med 10. in 11. uro. Še isti dan sem o dogodku povedal dr. Winterhalterju in inž. Tancigu, ko smo bili po kosilu na apellplatzu. Tako je bila iskrica, da bomo nekateri le preživeli, razžarjena. Drug drugega smo spodbujali, da je treba vzdržati. Upanje, da bomo kmalu šli iz taborišča, je ljudem vlivalo voljo, da so kljub vsej grozotnosti vztrajali.

Mesec dni pozneje, 17. februarja 1942, so me izpustili in vrnil sem se k svoji družini v Slovenske Konjice.

PROLETARSKI PESNIK IN JAMOMEREC **FRANCE TROHAR** IŠČE TROHO UPANJA MED VRSTICAMI –
PROTI KONCU VOJNE PADEL V PARTIZANIH

Weg in die freiheit

teh letih – ko tudi pri nas češče in češče prebiramo strani, ki so zato napisane, da bi prikazale ábotnost slehernega človekovega početja in gnusobo človekovega žvotarjenja – se vselej spomnim na zasneženi dan v mauthausenskem taborišču.

Zima je bila neusmiljena, sodra je šla do kože, da smo do kosti občutili hladnočo; enkrat ob petih zjutraj smo začeli s prestopicavanjem po snegu, da smo potem prestopicali do večera; ali kosti se niso in se niso ogrele in neznansko nas je zeblo; celo siva jasnina, ki se je prikazala nad Donavo in nad bavarsko ravnico, se je prikazala zato, da je hladnoča še huje stisnila. Kriminallec in kapo Luc je postal pasji; s svojo dolginasto postavo se je ko stekla prikazen zaganjal po lagerbauu in préklal po ljudeh; mahal je po jetnikih z vsem, kar mu je prišlo do roke: z deskami, z lopato, z rjasto žico; ali pa se je zaganjal v jetnike s škornji, da je progaste postave kacetarjev odnašalo po sklizasti ilovki. Bil je dan, ko je padalo pravično po vseh: po Poljaki, po zagorjanskih knapih in po češki inteligenci. Potem, šlo je na poldne, so začeli ljudje odpovedovati. In ta dan sem videl, bilo je prvič, kako ubijejo človeka.

Nekaj pod nami, na robu lagerbaua, kjer so prekopavali ilovico Čehi, se je izluščila izmed kacetarjev siva progasta postava in se napotila po snegu po ravnici. Jetnik je stopal počasi; zagazil je v sneg, ko da bi zabrodil v vodo in se napotil s svojo počasno hojo proti stražarju, proti vojaku. Roke so mu visele ko spuščene s telesa, ko da bi jih ne potreboval več. Zastrmeli smo se v to premikajočo se postavo in vse nas je stisnilo; hodila je počasi in preudarjeno in ko da se je enkrat in za vselej odločila.

Nekaj metrov pred stražarjem, kakor smo lahko presodili, je postava postala, a samo za trenutek in ko da bi hotela stražarja spomniti na tisto, kar mu je storiti, zatem pa zavila v stran, na pravo, da bi prestopila prepovedano črto. Teh nekaj metrov od stražarja proč, to smo vedeli vsi, je bilo prehojenih v takšni razdalji – zaradi streljanja.

Vojak se je prestopil, snel je puško z rame, jo spustil v roke, ko da bi jo potežkal, in se obrnil na pravo, da bi pričakal jetnika. Ta se je počasi bližal nevidni črti, da bi jo za vselej prestopil in da bi napravil konec trpljenju. Znenada, videli smo in slišali smo, je vojak repetiral, puška je bila še vedno obrnjena v zemljo. Progasta postava, ta je pot nadaljevala, ko da ni ničesar videla in ničesar slišala.

Reber, po kateri so gomazele progaste kacatarske postave, je obstala, prenehalo je kopanje, prenehalo je pocviljevanje huntov, zaslišal sem kacetarja, kako je zadržal dih za mano.

»Kaj zijate?« so začeli vpiti kapoji in začeli priganjati.

Ali cela reber je videla prizor, ki se je odigral pred njo kot na dlani. Vojak je dvignil puško, počakal, da je prišel jetnik vstric – videli smo, kako je pomerjal – in ustrelil.

Jetnikova postava nekaj metrov pred vojakom je prestala s hojo, ali samo za trenutek, ko da bi ji zastal korak, zatem je pot nadaljevala, znova je brodila.

Vnovič je repetiralo, vnovič je merilo, vojak si je dva ali trikrat predjal puško po ramenih, zatem je vnovič počilo.

Jetnik je prav tako ostal, zazibal se je naprej, ko da se bo vsak čas opotekel, a se je na kraju obdržal ter je samo pokleknil. Tako je nekaj časa klečal; znenada pa so se roke, ki so se dotaknile snega, oprle in zagledali smo, kako se je začelo telo dvigati. Zravvalo se je, se sklonilo naprej, in začelo znova s hojo. Ali koraki poslej so se že opotekali.

Tako je bilo toliko časa, dokler ni tretjič počilo. Zdaj se je postava takoj nagnila naprej, kamor jo je ves čas vleklo, in padla; najprej na kolena, zatem na roke.

Nekaj časa je mirovala, slišali smo repetiranje, zatem pa se je zganila. Premaknile so se roke; najprej ena, zatem druga, zatem noge. Telo se je začelo vnovič premikati.

Še je počilo in še je počilo in še je počilo. Vojak je repetiral in repetiral, moralo je iti do zadnjega patrona.

Postava se je tačas povsem zrušila na zemljo. Ležala je tam v snegu, stegnjena, in mislili smo, da je končano. Ali znenada se je pričela dvigati od tal, čeprav se ni mogla nikamor več dvigniti, dokler ni vnovič obležala na snegu. Pač pa se je začela vleči naprej. Ves čas je streljalo in zatem je za vselej obležala. Prišel je esesovec, potegnil pištolo in potem je v tisto gmoto na snegu še on streljal.

Ne vem, kako smo začeli vnovič s premetavanjem ilovke, ne vem, kaj smo si povedali, ostalo pa je za vselej v meni, da nam je bilo strašno hudo za človeka. Vsi na lagerbauu, vsi tam smo bili na vrsti, vsak dan in vsako uro, vendar strašno nam je bilo tesno za nekoga med nami. Lahko smo si dopovedovali, zakaj je lahko obupal, ali do konca se nikoli nismo mogli spoprijazniti z mislijo, da bi kdaj do kraja obupali. Življenje med tistimi počasnimi pokoli je še vedno bilo življenje, še vedno se ga je splačalo živeti, do samega konca, do zadnjega trenutka.

So trenutki v človekovem življenju, ko moreš do kraja obupati, vendar ljudje morajo črni dan tudi prebroditi; sla po življenju je bila vselej močnejša od pogina.

POČITEK MED VČERAŠNJO IN JUTRIŠNJO SMRTJO

Zgodba o Silvinem sovražtu

ela zgodba leži pred mano kakor na dlani. Prve jesenske mesece je začelo liti, potem je pritisnil mraz in fantje so začeli zapovrstjo cepati. Jasne oči sredi do kosti upadlih lic so postajale vedno bolj kalne. Fantje so bili vsak dan bolj brezčutni, vedno manj so se brigali za svet okrog sebe, opotekali so se v vrstah ter se puščali mirno, brez odpora ubijati. Ko je kriminallec zamahnil s krampom po njem, je imel jetnik komaj toliko moči, da je dvignil roko ter se mu nasmehnil. To je bil nasmeh, s katerim so hotele žrtve pred smrtjo omehčati najbolj tiha čustva v človeku – ali nemški kriminalci niso imeli čustev.

Spominjam se mladega keramika. Potegnjeno telo se mu je v lagerju docela osušilo. Včasih sva dosti govorila, med delom pri kopanju; o lončenih živalicah, ki so nastajale pod njegovimi rokami. Do zadnje potankosti sva se pogovorila o lončenem zajčku, tudi o barvah, ki ga bo napravil za sina, ko se povrne... Tiste dni pa, ko so mu jele postajati oči vedno bolj kalne, je prišel k meni ter me povprašal zaradi margarine in ožganega kruha. Ali naj je več margarine, ali mu bo kaj pomagala ožgana skorja kruha? Na skrivaj si jo je spekel na peči. Potem se je zagledal vame, kakor da bi od tega, od mojega odgovora, zaviselo njegovo življenje. Iz oči, ki so iskale v meni, ki so zaupale vame, je sijala lakota, a za tisto lakoto je ležala smrt. Telo mu je opešalo, nič več ni sprejemalo hrane. Zato sva se razgovorila o margarinini in o ožganem kruhu, dolgo sva govorila o njem. O smrti, ki je ležala med nama kakor na dlani, nisva hotela govoriti. Vera v ožgano skorjico kruha je postala vera v življenje; ne govoriti s fantom o tej skorjici kruha bi se reklo vzeti jetniku vero, bi se reklo keramika ubiti... Potem nisva več govorila, fant se mi je vselej nasmehnil, ko sva se mimogrede srečala, oči so bile polne vere in otroškega zaupanja v tisto lepo laž, da ne bo umrl. Prenehali smo govoriti o keramiku, čez nekaj dni ga ni bilo več v baraki, nihče ni upal povprašati po njem. A jaz sem se tiste dni, ko sem gledal v plamen, ki je bruhal iz krematorija, spominjal na lončene zajčke. Spomin nanje je bil kakor spomin na nekaj, kar je bilo za nami in čemur se je pravilo lepota našega življenja: bila je to žena, bil je otrok, bili so lončeni zajčki...

Malo dni zatem – stali smo tiste dolge trenutke pred barako in čakali na večerjo – mi je pošepnil Kohne: »Z Breznikom je končano.« Poiskal sem ga z očmi, stal je v isti vrsti. Z obraza, upadlega do samih kosti, so sijale kalne oči. Za Stanetom, ki je umrl v bolniški baraki, je bil Breznik drugi Rušan, ki je prišel na vrsto. Usta je imel napol odprta, kakor od bolečine, izza osušenih ustnic pa so silili zobje – sama čeljust ga je še bila.

Po večerji – bilo je na hodniku, jetniki so se prerivali iz umivalnice z umito posodo – me je nekdo potegnil od zadaj, hkrati sem zaslišal medel glas. Bil je Breznikov. Obrnil sem se. Breznik je molel predme porcijo; niti polovice korenja ni pojedel, a iz oči sta mu sijali lakota in smrt.

»Janez, si lačen?« me je vprašal. »Imaš čik?«

Začel sem se ga otepati ter mu dopovedovati zaradi kajenja in smrti. Ali – ni me več poslušal; med dopovedovanjem je pozabil name. Mimo je prišel Španec in Breznik je pomolil porcijo njemu: hkrati mu je začel kazati s prsti in usti, da bi rad kadil. Španec je otresel ramena ter povedal na glas po nemško: »Niks!« Ali takrat je pograbil Breznika od zadaj »kurji tat« – bil je v baraki čuvaj, starešina ali »kapo« – ga obrnil k sebi ter ga z vso silo sunil v trebuh, da je Breznik odletel po hodniku. Iz porcije je pljusnilo po deskah polovico korenja. Breznik se je sesedel v kotu, nekaj trenutkov je še držal porcijo pred sabo, kakor da ne bi vedel, kaj naj napravi z njo. Iznenada pa jo je spustil na tla ter se prijel za trebuh. Posušene ustnice so se boleče razpote gnile in znova so me presunili tisti njegovi dolgi zobje, kakor zobje mrtvaka. Kriminallec je končal, a ko je potem odšel, smo prišli k Brezniku ter ga odvedli v umivalnico. Sedel je na školjko, nas gledal z zameglenimi očmi, docela je bil že odseben in iz ust se mu je cedila slina.

Zvečer, ko smo plegli po tleh ter se obračali, da ne bi ležali na kosteh, in preden so pogasili po barakah luči, je prišel iz umivalnice Breznik. Privedel ga je Kohne. Ponavadi je ležal blizu nas. Spustil se je na kolena, toliko moči pa ni imel več, da bi se mogel sleči.

Ponoči – bilo je sredi noči – ga je moral Kohne odnesti v umivalnico. Jetniki so se prebujali – v temi je stopal nanje – ter ga preklinjali. Z Breznikom je šlo h koncu. Nič več ni vedel, kaj se godi z njim. S Kohnetom se dolgo nista vrnila, znova sem zaspal.

Drugo jutro pa ga je »kurji tat« pomagal ubiti. Stali smo pred barako. Breznika ni bilo več med nami, sedel je na cementu v umivalnici. Kohne se je jezil. Jezil se je na tisti njuhalni prah, ki ga je našel ponoči v Breznikovi bluzi in ki ga je Breznik dobil – o tem Kohne ni dvomil – od Žida ali Španca.

»Ti kadilci, to je strašno,« je godrnjal. »Samo, da ima čik v ustih, pa magari od lakote pogine.« Potem je nadaljeval: »Zato pa je bilo tako. Prignal sem ga, veš, zjutraj, da bi ga vpisali v revir. Ali od Breznika je že znova zaudarjalo. Nič ni pomagalo, da sem ga popreje očistil in mu dopovedoval... Komaj je 'kurji tat' zavohal, že ga je pograbil in ga izsuval v umivalnico. Vso pot ga je pretepal in suval. Zdaj čaka tam na konec. Po laseh mu teče kri. Saj veš, zdaj ga bodo slekli in oprali pod tušem, a voda je mrzla kakor led. Potem bo stal tam na cementu nag, v tej zimi. Zdravega bi moral vzeti vrag, ne pa, da ne bi njega, saj veš.«

Bila je nedelja in delali smo samo dopoldne. Opoldne smo se vrnili v taborišče. Breznika smo našli v baraki, sedel je na tleh. Kohne ga je vprašal, če bo jedel. Dvignil je oči, rekel pa ni nič. Vendar je Kohne dobil nekje porcijo ter odšel po korenje. Počenil sem pred Breznika. Dvignil je oči ter obstal s pogledom na meni.

»Janez,« je spravil čez čas iz sebe. Govoril je tiho, da se ga je komaj slišalo. »Janez... povej fantu, povej Silvi... Janez, napiši...« Hotel je še nekaj

povedati, a je samo odkimal z glavo. Čez čas so zamegljene oči – bile so uprte naravnost vame – jele postajati vedno bolj velike, vedno bolj steklene...

Breznik je umiral... Kohne mu je korenja prinesel zaman... Prišel je »kurji tat« in Kohne je moral odnesti Breznika v umivalnico, na cementna tla. Tam je potem ležal, dokler ni prenehal živeti. Zvečer so ga slekli do golega ter ga napol pokrili z raztrgano žaklovino... Mi pa smo pojedli tisto opoldne Breznikovo porcijo korenja.

Ko so nas začeli na pomlad spuščati – preživele okostnjake – smo se vrnili brez Breznika: brez Breznika in še brez prenekaterega ruškega delavca. Večkrat sem se oglasil pri Breznikovih, pri njegovi ženi – bila je naša sosedka – ter ji vselej pripovedoval o mirni in lepi smrti njenega moža. Hčerki Silvi pa sem povedal vse.

Poleti – neko jutro proti trem – so prišli esesovci po Breznikove, po mater in Silvo. Takrat so pobirali vse in cele družine, ki so imele koga pri partizanih. Breznikovo so odpeljali, Silva pa je planila skozi okno ter ušla v sami srajci. Tiste dni potem so sosede pripovedovale, da so slišale njen presunljivi in zatajevani jok, ko je bežala od bajte ter se opotekala preko njiv. Odšla je k bratu, na Pohorje. Čez štiri mesece je izvedela, da mati ne živi več. Umrla je tako kot njen mož, v nemškem koncentracijskem taborišču, v Auschwitzu. Ko so jo odvedli, jo je bilo samo zdravje, takšna močna ženska je bila...

Devetega januarja triinštiridesetega leta so Nemci obkolili logor na Pohorju. Logor je bil izdan, obkolili so ga s stokratno premočjo. Partizani – po večini ruški domačini – so boj sprejeli. Bili so se do zadnjega. Nemci niso dobili niti enega živega v roke. Nekaj dni pozneje je neki nemški vojak poizvedoval po pohorskih kmetijah o Silvi; hotel je zvedeti kaj več o dekletu, ki je ležalo zgoraj na Pohorju, s strelom v tilnik in s košatimi, kodrastimi ter po snegu razpuščenimi lasmi. Borba je bila pravzaprav že končana – v tej borbi je padel tudi njen edini brat – ko se je Silva dvignila izza okopa in se zravnana zamajala proti Nemcu. Preko lic ji je tekla kri. Nemški komandant je planil proti njej, da bi jo ujel. Kričal je, naj se preda. Takrat je Silva dvignila roko in vrgla bombo. Nemec je odprl usta, a krikniti ni utegnil več, bomba ga je raztrgala. Zatem se je opotekla tudi Silva, zadel jo je rafal. Opotekla se je, sneg zgoraj na Pohorju je bil preko kolen, ter obležala pred okopom. Nemci, ki so jo videli v tistih njenih zadnjih trenutkih, so pripovedovali, da niso videli še nikogar tako sovražiti, kakor je sovražila tista »banditka«. Nismo mogli razumeti, kako more ženska tako sovražiti. »Sfanatizirana bestija!« so dejali. Nam pa ni treba tega dopovedovati. Silva je takrat mislila na očeta, na mater, na brata, na svoje slovenske ljudi... Nemci so ji ubili vse njene. Nemci so mučili vse njeno ljudstvo. Zato jih je sovražila, zato se je maščevala.

Ko danes pripovedujejo po Rušah o pohorskem bataljonu, nihče ne pozabi povedati povesti o Silvinem sovraštvu. Lahko bi še živela, bila je takšno zdravo rdečelično dekle, z rdečkastimi in košatimi lasmi in vedno se je smejala – ali prišli so Nemci.

Nemci so krivi vse naše nesreče. Na to ne smemo nikoli pozabiti...

ZELJE IN KOLERABA, VODA NA VODO, DAN NA DAN...

Podoba Slavke Klavore

B

ilo je nedeljsko popoldne – eno izmed redkih, ko nas niso odgnali prekopavat zemlje. Naletaval je redek sneg, mokra in hladna sodra je zebila do kosti. Kacetarji so se potegnili v barake, zagorjanski fantje so posedli po tleh ter začeli s svojimi večnimi pogovori o polenti – o poletni, ki je plavala v Zagorju na masti – iz upadlih lic in iz udrtih velikih oči pa jim je sijala lakota.

V barako je planil Slavko. Z očmi je hotel nekoga najti. Zagledal me je in zaklical:

»Kje si, Janez?«

Pograbil me je za jopič ter me skoraj odvlekel preko barake.

Tam je slonel ob nizkem oknu Joža in črtal po papirju. Levico je držal plaho preko listov, kakor ponavadi. Tako je z eno roko vedno skrival ukradene liste. Kradel mu jih je Slavko, v stavbni pisarni. Zaradi takšnih tatvin so nemški kriminalci pobijali po taborišču.

»Ali vidiš?« me je vprašal Slavko.

Stopil je k oknu ter pokazal s celo glavo skozi šipe. Mladi glas – največkrat je bil zafrkljiv in poln smeha – je bil nekam trd; pogled izza očal je bil resen, skoraj ogorčen.

»Ali vidiš?« je ponovil slikar, ne da bi me pogledal.

Vprašanje je bilo povedano z glasom, ki je očital in govoril:

»Dragi moj Janez, samo to si oglej in pusti vsa upanja!«

Cela sključena slikarjeva postava je bila kakor en sam kup nesreče. Take postave so dobivali kacetarji, ko jim je iz obrazov začela sijati smrt. Logoraši so se jih začeli ogibati. In potem so se jih neki dan usmilili kriminalci ter jih dotolkli za krematorij.

Skozi zamegleno okno so se videle sive in katranaste konture židovske barake; drugače je bil zunaj mraz. Sodra, ki je stresala do kosti, je naletavala naprej in naprej... Ali – ničesar nisem zagledal.

»Ali ga ne vidiš? Juda? Živi!« je zatišano in ogorčeno vzklikal Slavko ter me potisnil proti šipi.

Med našo in židovsko barako je ležalo slečeno, docela golo telo. Ležalo je na tistem ostrem in hladnem kacetarskem kamenju. Bil je Žid, gol ko Kristus. Videla so se mu vsa rebra, kakor na skeletu. Redke in zmrzle snežinke – tista sodra – so naletavale na nekam sivkasto kožo ter se talile. Žid – vse je kazalo – še ni umrl. Koščena rebra so se od časa do časa, poredko dvigala, komaj za spoznanje. Žid je umiral. Zato so ga slekli in odvedli na kamenje pred barako.

Takrat je Joža potegnil s svinčnikom – držal ga je leseno v ozebljih prstih – preko skicirke in ves obupan povedal:

»Saj... beži, beži, ničesar se ne dá narisati, prav ničesar. Kje moreš kaj takega narisati? Upodobiti vse to, kar vidiš – pa to bi še šlo. Ali – upodobiti vse, kar ti tišči srce...? Ne morem več... Kaj se pa to pravi: risati vedno samo gola, umirajoča trupla... Saj to je strahotno! Sam propadaš... Pogledajte, in s takšno roko!«

Pokazal je roko in poskušal gibati s prsti. Bili so oviti v cunje in v trakove.

»Malo še, pa ne bom mogel več zganiti z njimi. Ta mokrota! Dan za dnem ti lije, to bavarsko podnebje – a mi vse dneve na dežju!«

Začel se je smiliti samemu sebi. Zdrsel je ob oknu na pod, stegnil noge ter začel jadikovati – o Židih...

»Slepici ste, ali nič ne vidite, kaj so napravili z Židi?« Vprašujoče se je zaziral zdaj v tega, zdaj v onega. Hotel je, da bi ga kdo potrdil v obupu. »Tega, kar so napravili z Židi, tega ni mogoče dopovedati. Besede ni za to, črte ni, da bi narisala. Ko so rešili« – nasmehnil se je – »židovsko vprašanje v rajhu, so ga začeli reševati« – znova se je nasmehnil – »po Evropi. Danes, ta trenutek, umirajo na osemnajstem bloku Židje, tisti trinajstletni otroci, ki jih vlačijo iz Holandije in iz Francije... A kaj ti pripovedujejo Poljaki? Kaj delajo z njimi? Na milijone so jih že spravili« – znova se je jedko posmehnil – »na oni svet... a zdaj te vprašam, zdaj vas vprašam: a koliko je nas? Bilo nas je za poldrugi milijon... Mi vsi, kar nas je, smo zapisani poginu, smrti, gotovi smrti... in vsa Slovenija, z nami vred... Oglejte se samo po kacetu!«

Zaziral se je v nas ko v neverne Tomaže. Potem je začel pripovedovati tisto znano in staro štorijo o Mauthausnu, ki so ga začeli graditi takrat, ko je prišel v Avstrijo Hitler.

»Od takrat do danes,« je govoril, »je poginilo tu – v tej nedolžni Avstriji! – na tisoče, nad šestnajst tisoč ljudi. A koliko jih je prišlo iz taborišča živih? Dvajset ciganov...« – posmehljivo nas je pogledal – »a nekaj tisoč, nekaj deset tisoč kacetarjev je odšlo skozi dimnik. Pogledj, pogledjte skozi okno...!«

Zrli smo tiho in mrtvo po pisanih oblekah kacetarjev. Bile so pomazane z ilovko in s strjeno krvjo. Dušan je krpal rokavico. Za trenutek je postal z delom, kakor da bi hotel nekaj povedati, a ni poslej ničesar dejal. Okrenil pa se ni nobeden, nobeden se ni hotel ozreti skozi okno; plamen – dvigal se je iz dimnika – smo nosili s sabo vsi. To je bil plamen, v katerem so izgorevali spomini na ženo, na otroka, ... in na to, da spodaj nekje, koder je živel spomin na domovino, izseljujejo, streljajo. Vse to je počasi izgorevalo... Vsako jutro in vsak večer smo zrlí na apelih v tiste plamene. Nikoli jih ni bilo ne konca in ne kraja, ne apelov in ne plamenov.

»Poglej,« je dejal slikar – njegov glas je postajal zagrizen in vročičen, silil je v nas – »pogledjte,« je nadaljeval, »kak plamen se dviga iz kamina. Ponoči in podnevi, nikoli ne ugasne. Trupla gorijo, ljudje gorijo. V Guznu so žgali, da je počil kamin. Ali Guzen ni zadnji logor, tudi v Avstriji ne. Včasih so goreli Židje in Nemci, potem Čehi in Španci, zdaj smo začeli zgorevati tudi mi – lepo število nas je že zgorelo.« Obmolknil je, za trenutek, in končal: »Volta je odšel sam pod kroglo. Kot ovce poginjamo. Si že videl koga, ki bi se uprl? Komaj da dvigne kateri roko. Vse je lačno, na psu. To je konec...«

Znova smo vsi molčali. Nikogar ni bilo, ki bi se oglasil, ki bi se upal upreti slikarju. Dušan je krpal rokavico, za slikarjeve ozeble prste. Iznenada pa se

je dvignil in potisnil krpanje v žep. Prijel je slikarja za ovratnik, ga dvignil in ga postavil na noge.

»Pusti te svoje papirje!« mu je dejal z zapovedujočim glasom in se obrnil proti nam. »Pojdimo na osemnajsti blok. Janda je tam, iz Maribora so ga pripeljali.«

Ali – zunaj je bil mraz, nikomur se ni ljubilo v sneg. Treba je bilo mirovati, vsak trenutek je bilo treba kje počivati, bilo je treba kje čepeti in varovati toploto.

»Ah,« je vzdihnil slikar in zamahnil z roko, »po kaj hočeš pred blok, kaj bi stal tam zunaj pred blokom? V mrazu in snegu!« Znova je bil pripravljen sesti in zlesti vase. »Kaj pa bi hotel zvedeti? Da znova streljajo...? Da so ustrelili Hermanka, Kerenčiča, da so ustrelili Slavko? Vsi mi, s poldrugim milijonom vred, smo zapisani poginu... Koga streljajo danes, prosim te, prosim vas? Naše najboljše... Kdo je še ostal? Nihče več, lahko rečeš. S temi, ki so ostali, bodo Nemci lahko, po Mariboru ne govori nihče več slovensko. Tisti posamični primeri, tisti posamični upori, to je propaganda, beži, beži... Štajerska je postala Untersteiermark. Untersteiermark ist gerettet! Ha-ha-ha...!«

Slikar se je strupeno nasmehnil, potem je obstal z vprašujočim, s kljubovalnim obrazom pred Dušanom. Ali njegov zabuhel obraz – takšnega so dobivali sčasoma stari kacetarji – je ostal docela negiben, odgovora ni bilo na njem nikakršnega. Vendar pa je odšel za Dušanom, odšli smo tudi ostali. Bil je brez vsake volje in to se je razlezalo tudi na nas.

Barake so bile kakor gluhe. Samo spodaj nekje, proti kamnitemu izhodu, je zavil za barakami Španec. Roke je imel potisnjene v žepe, glavo je vlekel v privihani ovratnik letne jopice.

Pri osemnajstem bloku je bilo vse pred barako. Na novo prišli kacetarji so gledali preplašeni v svet in pošklepetavali; povečini so bili v srajcah in v spodnjih hlačah. Hlače, z izprano modrikastimi progami, so nekateri nosili v rokah, bile so brez trakov in brez gumbov. Nekaj jih je bilo bosih; prestopali so z nogami po zmrzlem kamenju, postajali na eni nogi ter se tuje in z zbeganimi očmi zazirali v nas. Ustavili smo se pred žico in začeli v vseh mogočih jezikih poizvedovati za Jandom.

Debelušasti novinec – bil je Čeh – se je pritoževal, da so jih nagnali iz barake zaradi čiščenja, a čistili in pometali bi naj zdaj že več kot dve uri. Ti »sveži« kacetarji so bili kakor goli ptiči; padli so iz toplega gnezda, gledali so krmežljivo in niso se znali znajti, kazali so na nekega kamerada, kakor so govorili, na kamerada, ki je bil bled ko stena in je imel pomodrele noge; hkrati pa so govorili in jadikovali o nekih starcih, da bodo pomrli, ako bodo morali stati tako dolgo na mrazu. Bili so skoro sami Čehi. Vpraševali so z rokami – kazali so po zraku – če imamo kaj kruha in cigaret. Kosmat in ko stena bled Čeh je drsal z lesenimi coklami za Jandom ter ga nagovarjal, naj reče nam – kameradom, da mu prinesemo kruha. Ali Janda se ga je otepal.

»Vem, zebe te,« mu je odgovoril Dušan z obrazom, ki je bil vserezumevajoč, a brezbržen hkrati – in ga zavrnil, ali mi – pokazal je na nas – »imamo zdaj druge pogovore.«

»Kako je spodaj, kako je pri nas, doma? To povej!« je skoraj zaklical Slavko in se prestopil po snegu.

Z rokami se je prijel za žično pregrado in se nasmehnil, Jandu – od same sreče, da se vidita, in to v nemškem kacetu. Tudi Janda se je moral nasmehnuti.

»Saj veste, kako,« je začel Janda, »nič dobrega ne boste zvedeli. Vi ste odšli – kdaj? Sredi julija, avgusta, takrat, ko se je na veliko izseljevalo; pozneje po vašem odhodu, so začeli streljati. Takrat so bili tedni, strašni tedni. Vsak dan smo čakali, da pridemo na vrsto. Takrat so streljali po dvakrat na teden, vsak teden so jih postrelili. Težko se je dihala takrat, vse nas je davilo. To so bili težki časi...«

Janda ni bil nič kaj pri volji, da bi nam pripovedoval... Vsi smo nekam obmolknili. Vse je bilo tako strahotno jasno. Bili smo tu, obsojeni smo bili na smrt, nekje spodaj, čemur se je pravilo včasih domovina, nekje spodaj, v tej domovini pa so hitlerjevci napravljali iz Maribora Marburg, izseljevali so in streljali... Nihče ni upal ničesar več vprašati. Slikarjev obraz pred žico se je docela pobesil...

Takrat je Dušan skoraj zapovedal:

»O Slavki nam povej, Janda!«

»O Slavki? Klavori?« je vprašal Janda, pobrisal sneg, ki se je nabiral na žici in povedal: »Slavko so streljali s Šlandrom. Bila je druga v Mariboru, ki so jo streljali. To se je zgodilo zadnje dni, mislim avgusta, nekaj zatem, ko so odpeljali vas.«

»Vidiš?!« je rekel slikar in nas pogledal. »Vedno sem pripovedoval, da so se Nemci opijanili od zmag, da bodo zdivjali. Ali nisem?«

Nekdo je povprašal zaradi mučenja. Hotel je zvedeti, ali so tudi Slavko mučili.

»Ni, da bi začel govoriti,« je povedal Janda počasi. »Vse so delali z njo, kar so si izmislili. Célo mesto se je takrat vzdramilo. Govorili so naši, govorili so gestapovci – ali ne toliko o mučenjih kakor o tem, kako je umrla.«

Janda se je razgovoril, oči so se mu zalesketale.

Pripovedovanja pa ni končal. Od nekod je priletela beseda »Müller!« – v trenutku smo zginili izpred osemnajstega bloka. (Müller je bil znani esesovec. Kamenjal je Žide in jih pošiljal na bodikasto električno žico. Stari kacetarji so pripovedovali o njem strahotne štorije.)

Kmalu nato je bila večerja – črnikasta voda, nesladkana, pravili so ji kava. Mi s slikarjem vred ta večer dolgo nismo zaspali. Zbrali smo se okoli peči in se pogovarjali. O Slavki. Govoril je Dušan, pripovedoval je Slavko, izpraševal je Joža. Zadnji je pozneje omenil, da so bile Jandove oči ta večer »docela sfanatizirane.« Takšnega ga še ni videl. Ali – Slavkina podoba nam je rastla pred očmi in z njo vred mesto ob Dravi, Maribor – in domovina, nad katero je risal Jože križe. Potem je prišel Janda, samo za trenutek, kakor je dejal – a je pozneje ostal, do konca...

Slavko so poznali vsi. Vsi so bili Mariborčani. Slavkov obraz je sijal od sreče. Poznal jo je, »delal« je z njo, on je bil tisti, ki je »začel« delati z njo. Slavko je poznal tudi sestro, ki je »delala«, ki je bila »naša«. Moral pa je pripomniti: »Ali, bila je zagrizena nacionalistka« – in še »vsa družina je bila nekam nacionalna.«

Zaradi tega ga je Dušan zavrnil. Rekel je: »Boljše je biti zagrizen nacionalist kakor mlad cinik.«

Slavko je zardel, zamomljal: »No, da...« in obmolnil.

Bil sem zadnja leta v Mariboru, ali najina pota – s Slavko, se niso srečala, nikoli nisem slišal besede o njej. Pripovedovali so ostali. Ko so jo zaprli – prijeli so jo na istem stanovanju kakor Dušana, nekaj dni pozneje – še ni imela dvajset let. Mariborčani so komaj vedeli zanjo, komaj so vedeli, da je študirala komercialno.

»Drugi letnik komercialne šole je končala v Zagrebu,« je kratko povedal Slavko, »potem je prišla v Maribor. Drugače pa je bila,« Slavko je pogledal po tovariših, kakor da ne bi vedel ali naj nadaljuje ali ne, »tiho dekletce.« Nato je povedal kakor v opravičilo: »Ljudi se je ogibala.«

»Tudi mojega brata, mlajšega, Bogdana,« se je Dušan zazrl v mene, »pomahal nama je, ko smo stali na dvorišču sodnije, tudi njega so prijeli takrat na istem stanovanju kakor Slavko.«

Za trenutek, smo za kratek hip, je zraslo pred našimi očmi dvorišče stare sodnije. Stali smo v vrsti, ne da bi vedeli, ali nas bodo odpeljali na strelišče pod Pohorjem ali kdo ve kam – o lagerjih se takrat nikomur še sanjalo ni. Ušesa so se napolnila s kričanjem nemških gestapovcev in z rožljanjem verig, ki nas je trgalo sredi noči iz spanja...

A Dušan je nadaljeval: »Tako mi je pripovedoval brat, da so gestapovci dognali, kdaj se odpirajo vrata za naše. Kadar trikrat pozvoni. Lazili so za obiskovalci – vse se je takrat sestajalo na tistem prekletem stanovanju! Potem so aretirali domače.«

»Vse po vrsti so nas dobili, lepo zbrane,« je pokimal Slavko in se nasmehnil.

»Tako je prišla tudi Slavka,« je nadaljeval Dušan. »Pozvonila je, odšla po stopnicah in vprašala: »Ali kupite japonske slike?« Tako so se dogovorili. Gestapovca – bila sta v civilu – sta jo potegnili v stanovanje. Malo zatem so jo prignali na ulico. Zasliševanje zgoraj je moralo biti kratko. Spodaj jo je čakal Šlander. Kakor je povedal brat, je Šlander spoznal, da so padli v zasedo – a ko je takrat zagledal Slavkin prebledeli obraz med moškimi, je planil nad enega ter ga pobil. Brez vsega je bil, tako z golimi rokami ga je pobil. Hotel je rešiti Slavko. Tako se je pravzaprav vsa zadeva začela... Mogoče bi jo rešili – ali Maribor je takrat mrgolel od gestapovcev; bili so tudi na nasprotni strani ulice, v nasprotni hiši. Moral je zbežati. Zatekel se je v bližnjo vežo. Tu ga je dohitel eden izmed gestapovcev. Pomagala je tudi ulica – takrat je hotelo biti v Mariboru vse nemško. Gestapovec ga je po kratkem rvanju dotokel s pištolo. Šlander je omedlel. Zvezali so ga in presuvali s škornji. Nato je pripeljal avto ter ga odpeljal. Strašno so ga mučili, vse dni, do streljanja... Ali nisi tako pripovedoval, Janda?« Dušan je vprašal Janda, pogledal pa je slikarja.

»Ah,« je vzdihnil bolestno slikar. »Ti kar pripoveduj! Ali Šlander je bil samo eden, danes pa Šlandra ni več, Šlandrov ni več... S pestjo na Švabe, na gestapovce?! Nihče mi ne bo dopovedoval, da ni to norija... to je blaznost, prav resda – blaznost...« Slikarjeve oči so vročično sijale...

»Bedak si, Jože,« mu je na kratko in odsekano odgovoril Dušan. »Začel si računati, da bi hotel postati umetnik. Če bi Slavka takrat računala kakor ti sedaj, prodala bi se Nemcem, postala bi gestapovka... Ali bi jo pa streljali

kakor na stotine drugih... in tebi, tebi bi se obraz še bolj podaljševal. Saj to je tisto, vidiš...«

Po barakah so začeli kričati kriminalci, naganjali so kacetarje spat. Dvignili so se – Jože je zastokal – in se odvlekli v sosednjo izbo. Neradi smo odšli tja. Tam ni bilo peči, tam je bil hlad. Posedli smo po tleh, pogovor o Slavki se je nadaljeval sam od sebe. Ali prav nič si nismo mogli dopovedati, kaj je napravilo iz te »zagrizene nacionalistke«, kakor je večkrat pripomnil Slavko, iz tega vsakdanjega mariborskega dekleta, iz te zagrebške komercialistke – Slavko Klavoro, kakršna je zrasla pred našimi očmi. Janda je povedal, da je v Mariboru govorilo tiste dni o tem bledičnem dekletu skoraj vse mesto... to je bilo staro nemškutarsko mesto, tudi po njeni smrti ni prenehalo govoriti o njej.

Na ulico je stopila bleda, kakor so povedali. Aretacija jo je zbegala. Pobrala ji je kri. Ali prav takrat se je zgodilo nekaj, kar ni mogel slikar nikoli »izračunati«, čeprav je hotel biti umetnik, take čase je imel včasih, tudi v kacetu so ga popadali – prav takrat se je zgodilo nekaj, kar ji je stisnilo srce. Po stopnicah, preden se je prikazala z onima dvema na ulico, jo je mučila ena sama misel: Kako bo s Šlandrom? Ali še preden se je znašla, je bila na ulici, zagledala je Šlandra. Ta Šlander se je pognal na gestapovca. Vsa borba je trajala nekaj minut – nekaj kratkih minut, v katerih je docela pozabila, kakor se je pozneje spominjala, da bi lahko zbežala – ona pa vse do konca, do zadnjih dni avgusta, ko so jo ustrelili, ni in ni mogla pozabiti Šlandra. Z golimi rokami je planil nad gestapovce, da bi jo rešil – njo, Slavko, tisto tiho in včasih malo trmasto dekletce, kakor so pravili o njej domači.

To je bilo takrat... Takrat so selili Maribor, na sodnji so začeli s streljanjem in podle duše so začele izdajati... Šlandrov obraz na uličnem tlaku so osuvali škornji, ves je bil oblepljen s krvjo... Ta Šlandrov obraz se ji je za vedno zapisal... Stisnila je zobe, vse se je skrčilo v njej. Za kratek trenutek so se ji napolnile prsi z občutkom čudovite in velike sreče, s težavo je dihala tistih nekaj trenutkov. Tak trenutek je doživela poslej samo še enkrat, ob koncu... Drugače pa so bili dnevi zanjo ena sama groza zasliševanj, mučenj in ponižanj...

Poslej je bilo z njo tako, da ne bi mogli od nje ničesar več zvedeti. Tiste dni se je začelo po Mariboru šušljati, kakor je pripovedoval Janda, govorili so gestapovci, govorili so pazniki, šepetale so si ženske, Jandu je pripovedovala o Slavki Nemka. Ta Nemka je tulila doma med stenami in vpila: »To so Nemci, jaz sem jih poznala, zdaj jih imate!« Vpila je zaradi otrok, bili so hitlerjanci...

»Lahko si mislite, kako je bilo,« je nadaljeval Janda, »začeli so s tistimi vsakdanje enostavnimi gestapovskimi metodami: skraja zlepa... Prostost... Služba pri 'velikem in večnem rajhu'... Ali – za vse to ni imela Slavka nobenih ušes... Začeli so z zasliševanji, ponoči in podnevi, nepretrgoma. Izpraševali so jo vsi: ko se je izmučil eden, je začel drugi. Gestapovci so dobili v Mariboru prvo žensko, prvo nasprotnico. Ni prosila, ni jokala...«

Gestapovec, prihajal je oblečen zdaj po avstrijsko, zdaj v gestapovski uniformi, jo je nagovarjal skraja s tistim slabim koroškim narečjem – zasliševal je tudi Janda, on je poznal njegov sladki glas. Ali glas – skraja je bil sladak in zaupljiv – je postajal vedno bolj odsekan. Gestapovec iznenada ni mogel

več prenesti njenega pogleda. Sunil jo je s pestjo. Slavki so se začele ustnice lepiti od krvi. Sladki obrazi okoli nje so začeli suroveti, izgubljali so potrpljenje. V zelene in črne jope zapete postave so začele postajati nasilne. Začeli so jo suvati, vsi zapovrstjo... Morala se je sleči do golega... Po mestu se je razvedelo, da so jo bičali. Tako so si pošepetavale tiste dni gospodinje po mestu. Te gospodinje so vedele takrat pripovedovati cele zgodbe o kleti, o cementu, o podplatih... Morali so jo polivati z vodo, da se je osveščala...

»Tiste dni, je pripovedoval Janda, »tiste dni me je prihajala obiskovat žena. Poleg naju je stal paznik, žena se je nasmihala, ali solze so ji polnile same od sebe oči, ko je pripovedovala o Slavki.«

Tako ženske, gestapovci po kavarnah pa so se krohotali. Slavka je bila prvo dekle v Mariboru, ki so jo predali gestapovci mariborski nemškutariji, mariborski nemškutarski svojati. Nekdo, ki so ga prignali na sodnijo – bilo je že po našem odhodu v Mauthausen, aretirali so ga v tistem stanovanju – jo je videl ležati tam ko mrtvo na divanu. Ležala je tam na pol gola in okrvavljena... Pozneje so jo znova zvlekli na ono stanovanje, aretacije so se nadaljevale.

»Ni, da bi mogel vse povedati,« je izjavljal Janda in nadaljeval: »V mestu so vladali takrat nemčurji. Tisti nemčurji, ki so si hodili ogledovat stanovanja in pohištvo, potem pa pošiljali ljudi v kasarne in v Srbijo. Hoteli so se pokazati tretjemu rajhu s svojo surovostjo. Eden izmed teh, neki Ferdl, javljal se je za streljanje banditov – pred vojno je bil tat in mariborski postopač – se je krohotal, ko je pripovedoval po mariborskih oštarijah, kako jo je siloma slačil in kako mu je hotela pljuniti v obraz... ali sirota ni imela nič več slin, nič več si ni mogla pomagati. Hotela je vpiti, a ji je z robcem zamašil usta – banditki...«

Vsa baraka je bila pogreznjena v temo, slišati je bilo samo sopenje kacetarjev, tam pa tam se je kateri dvignil in se medlo z negotovimi koraki odzibal iz sobe – mi pa smo videli kakor pred svojimi očmi izmučeno telo devetnajstletnega dekleta. Krčevito se je upiralo in kljubovalo...

K zasliševanju je začela prihajati vsa gestapovska drhal. Enako je bilo s pazniki na sodniji, prihajali so v klet, si jo ogledovali, kakor da bi ponevedoma zašli v njeno celico. Takšna je morala pred Lurkerja. Nizko in zavaljeno telo šefa mariborskih gestapovcev smo poznali vsi. Ko je sedel na stolu, na tistem z usnjem prevlečenem stolu, so mu noge bingljale. Zavese pri njem so bile spuščene, da je bil v sobi, natlačeni s pohištvom, z nekaj akti na mizi, prijeten in hladen polmrak. Drobne in zalite oči, ki so venomer utripale, so tipale Slavko skozi zlato obrobljene naočnike.

Znenada se je Lurkerjeva roka zganila, pod njo je zašumel plakat. Potisnil ga je pred Slavko. Na rdečem plakatu so bila imena na smrt obsojenih. Počasi je začel s svinčnikom podčrtavati neko ime, bilo je njeno. Tudi Šlander je bil na plakatu. Natihoma je dejal:

Oder, wenn sie nicht deutsch verstehen, bitte – windisch, oder slowenisch, wie sie wollen...« (Ali, če ne razumete nemški, prosim – po vindiško ali po slovensko, kakor hočete...) Pokazal je desno vrsto na plakatu in se na kratko nasmehnil.

V mestu je hodil Lurker ležat k neki Nemki, kateri je pripovedoval, da kaj takšnega ne on in ne nemški gestapo še nista doživela; niti na Poljskem ne, kjer so Poljakinje streljale gestapovce in nemške vojake ob belem dnevu in sredi Varšave... Znenada je Lurkerja nekaj zbodlo. Morali so jo odgnati. Slavka je slišala samo še psovko, nato pa tenek in cvileč smeh. Bila je vsa prebita, kakor v vročici, ali čutila je, da jih je premagala. Niso je mogli upogniti, ponižati, da bi izdajala... Nihče se je ni več dotaknil; hodili so okoli nje, kakor bi se je ogibali...

Dan, preden so jo ustrelili, so jo odpeljali v eno izmed mariborskih dvoran. Tam se je zbral ves gestapovski svet, zbrali so se vsi partajejci: vsi oni, ki so prišli iz Avstrije in iz rajha, da bi napravili iz Štajerske »untersteiemark«, kakor je vročično povedal Janda. Isti dan se je pripeljal iz Salzburga šef avstrijskega gestapa. Skraja, so pripovedovali, je govorila mirno in prevajalec je lahko mirno prevajal. Pozneje pa, v dvorani, je zrl vanjo ves gestapovski svet, one propalice, ki so nosile tiste dni pokoncu glavo po mestu – pozneje je začela vpiti. Prevajalec se je zmedel, čeprav je neki feldvebel zakričal nad njim, da mora prevajati, da mora vseeno prevajati. Ali Lurker je pomignil stražarjem, da so jo odvedli. Pripovedovali so, da ji oči niso še nikoli tako sijale...

Ustrelili so jo zadnje dni avgusta. Bilo je vedno tako, da smo morali prisostvovati, je dejal Janda. Vedno je bilo enako. Prignali so obsojence iz kleti, postavili prvih pet pred polena pred zidom in jih ustrelili. To so bili strašni trenutki. Zatem je prišla na vrsto Slavkina skupina. Še isti dan, je nadaljeval Janda, se je razneslo iz jetnišnice, tisti večer so govorili povsod o Slavki. O njej so pripovedovali kaznjenci, kriminalci, ki so odnašali trupla v zaboje ter posipali tla z žaganjem, da se ne bi kri raztekla po kamenju.

Takrat so ji še enkrat ponujali življenje, ponudili ji službo. Pred poleni so stali takrat štirje obsojenci, oči so jim zavezali s črnimi rutami. Med njimi je bil tudi Šlander. Kriminalci so vlačili trupla petih ustreljenih, bilo je videti, da so vajeni takšnega dela. Lurkerjeve mišje oči izza zlatih naočnikov so pomežikovale, za njim pa so stali vsi oni, ki so bili sladki z njo pozneje pa delali silo nad njo. Zdaj so prišli, da bi se pasli – nad koncem.

Kacetarji so med pripovedovanjem zlezli skupaj. Janda je pripovedoval...

Vse je bilo tako grozotno, a veliko, kakor je čutila Slavka. Čutila je, da je docela prisebna. Tisti »feuer« je rezal do kosti... En sam trenutek je stala, potem pa je planila med Šlandra in druge in zavpila:

»Tu je moje mesto! Med tovariši!«

Od zadaj je pristopil vojak, da bi ji zavezal oči. Iztrgala mu je črno obvezo in jo vrgla pred vojake. Vse jo je tako dušilo, vse oči so bile na njej, kakor bi se pasle. Takrat se je zgodilo, da se je zgrabila za prsi, divje razpela, raztrgala bluzo, si razgalila prsi – pokazale so se njene bele in prešibane prsi, bela koža z modrikastimi lisami – in skoraj nestrpno vzkliknila:

»Streljajte, prekleti psi!«

Nekateri so pripovedovali, da so bile to njene zadnje besede, da je vzkliknil tudi Šlander. Pripovedovali so, da so ji oči v zadnjih trenutkih, ko so vojaki dvignili puške, strahovito izstopile. Tak njen pogled je na koncu obvisel na stražarju, ki je pomeril orožje proti njej. Zaslišal se je še enkrat tisti »feuer«,

nato so obsojenci padli. Nekateri so se še gibal. Slavka je še živela. Prenehali so živeti, ko je pristopil dolg švabski zdravnik, bil je gestapovec, ter začel streljati v tilnike. Potem so kriminalci trupla odvlekli in jih zmetali v skupen zaboj. Samo Slavkino telo so pustili zunaj. Pozneje so pripeljali posebno krsto ter jo vrgli vanjo. Tako, so pripovedovali, je zapovedal gestapovec, ki je prišel iz Salzburga.

Še isti večer pa so ustrelili na dvorišču vojaka. Bil je oni, ki ni ustrelil Slavke. Nekega drugega izmed strelcev – ta dan so postrelili mnogo ljudi – so odpeljali v norišnico. Tako so govorili ljudje...

Sredi noči – ležali smo na gosto natlačeni v baraki – me je nekdo odkril, nato pa natihoma vprašal:

»Janez, ali si ti?«

Bil je Jože. Sklanjal se je preko mene.

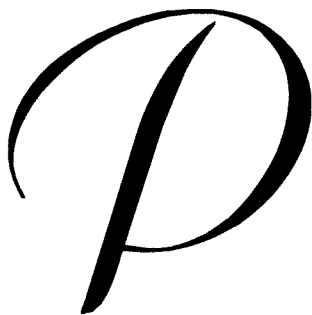
»Kaj?« je začel vprašujoče ter počenil kraj mene. Opazil sem, da se mu je glas nekam tresel. »Kaj, Janez, ne bo nas vzel vrag, ne bomo poginili. Prsti so mi vsi prezebli, nič več ne morem risati... A ko bo drugače, bom znova risal. Dosti bom risal, nazadnje bom narisal Slavko. Klavoro. Slavko Klavoro. To bo podoba, kakršne svet še ni videl. Veš, tiste goreče Slavkine oči pred cevmi, tiste njene bele prsi, izmučene in prešibane... Psi so to, ki morejo tepsti ženske... Potem tisti krvavi gestapovski obrazi, tista črne gestapovske postave, Lurkerjevi z zlatom obrobljeni naočniki... vse to, vse to... če bi živel še Goya. To bi bila potem naša Slavka, naša majhna, pa tako velika domovina. Se še spominjaš, včasih nismo vedli, kaj ta beseda pomeni. Bila je prazna ta naša domovina, nič ni pomenila za nas. Morali so priti Nemci, morali smo priti v Mauthausen, morala je umreti Slavka... Kaj, Janez, saj, tudi jaz pravim, da ne bomo umrli... Vzdržali bomo, tudi v lagerju, čeprav imamo danes zvezane roke. Mi nismo Židje, da bi umirali. Ta naša Slavka še pomislila ni na to, da bi prosila za usmiljenje. Ta naša Slavka ne bo nikoli umrla... Tako si mislim nocoj... Od nekod je prišla misel, ne morem se je znebiti, in mi pravi, da bomo tudi mi prišli iz lagerja – in jaz bom srečen, življenje bo še lepo; moje življenje bo nekaj vredno, bo veliko vredno, pa čeprav ne narišem, ne naslikam nič drugega kakor eno samo Slavkino podobo. Z njo bi povedal vse, kar je v meni, kar čutim, a v meni je toliko... Janez, kaj boš povedal...?«

Nisem mu utegnil odgovoriti. Zbudil se je sosed, stari Žagar, in začel godrnjati:

»A, nehaj že, pripoveduj komu drugemu te svoje štorije!« je zamrmral stari nejevoljno in se ni mogel pomiriti. Obrnil se je na drugo stran in preklinjal zaradi spanca, ki sva mu ga odnesla s slikarjem.

ZDRŽATI JE TREBA, TUDI V MAUTHAUSNU, 14. 10. 1941

Kaj pa sončnice, Kozár?

red vojno smo se srečevali na cestah in po zaporih. Prišla je vojna, prišli so Nemci in Lahi, in znova smo se srečevali. S Kozárjem sva se srečala v Mauthausnu ali na poti v grobišče zagorjanskih knapov in ruških delavcev, tri leta zatem v Laščah nad Krko; bilo je med knapovskim svetom, ki se je prebil čez Savo, preko Kuma in čez Krko na svobodno zemljo.

Poslej, domala dvajset let bo, ko sva se zadnjič srečala, in devetnajst let ali leto manj, ko Kozárja ni več med živimi... poslej se vnovič in vnovič

srečujeva – previsoko je bila zapeta na Slovenskem pravda o proletarski ali o delavski kulturi, le o sončnicah ni še nihče zapel!

Bilo je pred svitom avgustovega dne, ko nas je naložil gestapo na dvorišču mariborske jetnišnice na kamione, z nahrbtniki in culami, kar je kdo premogel, in nas odpeljal na postajo. Posedli smo po vagonih, po lesenih klopeh, vsak s svojo skrbjo in z mračnimi slutnjami ujetnika, ki ne ve, kaj se bo z njim zgodilo.

Za nami vsemi je bila težka, neprespana noč. V mestu so začeli streljati talce, a nas so zvečer od celice do celice prebrali po imenih – in začela se je noč, ko si slišal vzdihne ljudi, a tudi bitje lastnega srca. V celici je nastala napeta tišina, da se je slišalo v njej vse, kar se je zgodilo zunaj, ali na hodniku ali na dvorišču. Ta hodnik ali to dvorišče sta bila to noč za nas ves svet in bilo je, ko da smo zaslišali utrip tega sveta. Vso noč so se odpirala in treskala dvoriščna vrata, privažali so avtomobili in zavirali, slišale so se verige in znova verige in odsekano vpitje nemške soldateske. Ležal sem in strmел z odprtimi očmi v strop in videl bolj natančno, kot če bi gledal z lastnimi očmi: zvezane in zmučene ljudi, ki jih mečejo s kamionov, in talce, ki jih suvajo na kamione, med črne krste in jih odvažajo za betnavsko hosto, na strelišče.

Zgodaj, pred svitom, so se začela vrata po hodnikih znova odpirati. Izklicani je dobil culo in moral je na dvorišče. Postavili so nas v vrste in nas znova in znova preštevali – nas pa je vse jutro, vse dotlej, dokler nas niso naložili na avtomobile in dokler nismo zagledali kompozicije na mariborski postaji, mučilo vprašanje, počemu in zakaj so izbrali za kamione nas in počemu in zakaj so nekateri ostali. Bila je noč, ki nam je bila še podnevi na obrazih, ko smo posedli v vagonu drug proti drugemu in se pogledali.

Tačas so pripeljali sem od mosta še eno kompozicijo. Vagoni so bili polni in železničarji so nam povedali, da so v njih zagorjanski fantje, pripeljali pa so jih iz Celja. Takrat je nekdo, bil je Rušan, ali Kohne ali Magdič, povedal, da je med Zagorjani Kozár. In prav takrat smo zagledali okrogel obraz mladega Froma in zaslišali deški glas, ki je zaklical:

»Fantje, Kozárja sem vam pripeljal!«

Drobne in zelene Fromove oči za očali so živo pogledovale nas in ostajale na Kozárju, ko da se ga ne morejo nagledati. In tudi obraz, ki se je pokazal za Fromovim hrbtom – bil je Kozárjev – se je smehljal. Polno okroglo obličje, bolj sivkasto ko rumeno, je bilo zaradi smehljanja še bolj okroglo. Oči za velikimi črno obrobljenimi očali so bile vesele, srečale so se s svojimi ljudmi.

»Jah-jah...« je godel prišlec, ko da se z vsem strinja, in nam stiskal roke. Zatem nas je, še preden je prisedel, prijateljski povprašal: »Fantje, imate kakšen čik? Naši so čisto na koncu z njimi, jah-jah...«

Dobil je cigareto in nekdo mu jo je prižgal. Strastno je potegnil ter začel znova s svojim dobrohotnim pritrjevanjem, da je bilo, ko da bi nenehno godel.

Čez dva dneva, ponoči, smo izstopili na manjši železniški postaji, v Mauthausnu. Znenada nas je obkolika eskorta mladih esesovcev s puškami v rokah in nam še tisto noč, na tisti kratki poti do taborišča, vbila v zavest, da smo poslej manj ko zalega. Začela se je prava kalvarija. Na Zagorjanu pred menoj, bil je pravi orjak, so zlomili puško. Tristo jetnikov se je stisnilo kot čreda: najprej po poti, zatem v taborišču; za to noč, vse do jutra, so nas postavili na prostor med barake in med kamniti zid s stražnimi stolpi in z električno žico.

Stali smo in se prestopali. Začelo je pršiti. Hladno jutro ali hladna sapa, ki je potegnila čez obdonavsko planoto, od Donave sem, nas je jela stresati, Kozár se je ogrnil v koc in zdi se mi, da sem slišal, kako so mu šklepetali zobje. Obrnil sem se in zagledal v soju žarometa blede in strahotno upadlo obličje.

»Vidiš ptico?« me je vprašalo to obličje.

Da, videl sem jo. Poletavala je okoli stolpa, pred stražarjem in okoli žarometov, zatem pa sedla na cev, na cev, ki je bila naperjena v bolj in bolj stisnjeno gručo jetnikov. Pokimal sem.

Znova sva se prestopala in se vlekla vase, drugi z nama vred. Groza, ki je zijala iz novega okolja, je bila tako strahovita in tako nenadna, da jo je vsakdo le sčasoma in komaj zase dojemal.

»Jo vidiš? Na cev je sedla. Ptica, jah-jah...«

Znova je bil Kozár, pošepetaval je... Nikoli še nisem začutil v besedah toliko trdnega upanja, tolikšne vere, ko takrat v tem Kozárjevem pošepetavanju.

Ali – naj vam povem balado o sončnicah!

V Mauthausnu, v tej nemški smrti, kjer med vsemi dvajsetimi barakami, kolikor jih je bilo znotraj obzidja, ni bilo ene trave, so rasle pred barakami sončnice. Kdo jih je posadil, ne bi mogel povedati, lahko celo, da je to bila kacatarska komanda sama. Ali – sončnice so rasle, in to štiri pred vsako barako, ko revne priče nekakšnega nemškega reda in nekakšne nemške pameti; le da so ta nemški red kvarile sončnice same, kajti docela po svoje so rasle: ena je bila višja, druga nižja, vse pa krmežljave, ko da bi pač po sili še živele – le proti soncu so se obračale. Imele so svoje življenje in niti kacatarska lakota, ki se ni strašila smrti, četudi je šlo za surov krompir, jih ni oskubila in jih posušila, da bi potešila tobakarsko strast. V tem do konca golem taborišču smrti je bilo očitno še nekaj, kar je bilo več kot lakota in tobak – sončnice so rasle in zorele, nihče se jih ni dotaknil.

Na jesen, ko so potegnile čez obdonavsko taborišče na visoki planoti hladne sape ter je začelo nalivati, Zagorjani pa umirati ko cvetje, ki ga je stisnila slana... na to strašno jesen, ko so zagorjanski fantje mislili samo še na svoje knapovske puršencimre ter se menili od jutra do noči s svojimi do kosti sestradanimi obrazi samo še o polenti in o ocvirkih, je prišel na lačno nedeljsko popoldne k meni Kozár, se spustil na tla v baraki, se poslonil ob deske, zatem pa mi po tistem svojem in večnem vprašanju po čiku povedal:

»Pesmi pišem.«

Nasmehnil se je in me pogledal; bilo ga je samo zaupanje.

»O sončnicah... o sončnicah pred barakami...«

Bilo je že vdrugo v kacetu, ko mi je povedal o svojih verzih.

Prvo pesem, za katero sem zvedel, je spočela vsakdanja in grozotna kacetarska disonanca, a ki je Kozárja živo prizadela; pela je kaminu, iz katerega »po človeškem mesu diši«, in o kacetarski kuhinji, ki je bila poleg te peči, a iz katere »po gnilem zelju smrdi«. Pesem mi je zrecitiral na dvorišču, med barakami, na enem izmed tistih večernih apelov, a meni so ostali v spominu njegova z žico prevezana očala in upadlo, že kar zabuhlo obličje. Kazal je z roko na kamin in na kuhinjo in pesem mlaskajoče in znova in znova ponavljal.

Tudi zdaj, to lačno popoldne, je potegnil iz žepa progaste bluze papir, začel mlaskati in zatem brati. Prebral je nekaj kitic, sedem ali osem, zatem pa povedal, da so to sami osnutki za kitice, pesem sama pa da bo dolga, za celo knjigo bo in povedala bo vse o taborišču – razodela bo vso človeško siromaščino kacetarskega životarjenja. Verzi te pesmi so bili trdi, Kozárjevi, eno pa me je osupnilo in prevzelo – sončnice, ki jih je Kozár sredi teh tisočerih smrti odkril in o njih zapel; sončnice in verzi, oboje je razodevalo pesnika, bolj kakor katerikoli njegov verz dotlej.

Po tem ni minilo srečanje, da se ne bi menila o sončnicah – bile so ko zadnji, a uporni utrip smrti zapisanega življenja. Zdavnaj že sem nehal misliti na nibelunške konture mauthausenskega obzidja, na to strahotno sceno za dramo, ki se je začela sama od sebe snovati, komaj sem prestopil kamnita taboriščna vrata... zdavnaj že se je ta drama razrasla v tragično komedijo mladega življenja, ki se je znašlo s svojimi upi za žico, a ki iz dneva v dan bolj spoznava, da bo končalo tako, kakor so končala tod vsa življenja: pod pestmi in petami kapojev in kriminalcev – blazen krohot kacetarja pod nogami teptajočega in vedno bolj besnega kriminalca; človeka usahne zlahka ali pa tudi za hudiča ne umre. Drugačne usode v mauthausenskem taborišču ni bilo.

Prišla je zima, od sončnic pred barakami so že zdavnaj ostala samo še stebila, ali v Kozárjevem srcu so sončnice bile še vedno žive, cvetele so in se obračale iz tega človeško tako revnega sveta za soncem nad barakami. Pesnik je prezebal, mučila ga je večna lakota, vedno huje mu je gledala z okostenelega obličja, vedno huje se je tresel za čiki in se na apelih nenehno prestopical, da bi pognal kri, ustnice pa so naprej in naprej ponavljale kitice... – o sončnicah. Z njimi, sončnicami, je prestal zimo in pričakal pomlad, ko so nas poslali iz taborišča.

Vračala sva se v isti skupini. Komaj je potegnil vlak z mauthausenske postaje in smo lahko prvič resnično verjeli, da nas niso peljali na strelišče,

ampak da se peljemo proti domu, so Kozárjeve oči zasijale. Sklonil se je k meni in začel vlačiti papirje izza srajce.

»Sončnice sem rešil.«

Pesmi še zdaleka niso bile končane, ali Kozár je na dolgi poti do Maribora ne vem kolikokrat načel, kako bo pesmi končal in kako bo v njih vse, kar so njegovi Zagorjani prestajali in prestali.

»To bodo moje prve prave pesmi. Vidiš, Mauthausen je prebudil v meni pesnika, pravega pesnika, ni me zmrcvaril. Verzi, viš, verzi, samo ti se mi še upirajo. Ali, jah-jah, tudi ti bodo stekli, samo da je pesem v meni...«

Bil je ves dobrohoten in srečen.

Takšna, stiskajoč si roke ko za prisego, sva se poslovila v Mariboru... in takšna sva se srečala po dveh letih v Laščah nad Krko – z edino razliko, da je bilo pesnikovo obličje polnejše, a izrazitejše ter da so glavo porasli dolgi črni lasje.

»O, Kozár, kaj pa sončnice?«

»Glej ga, nisi pozabil! Jah-jah, cela rajda kitic je že napisanih, jah-jah, toda pesmi še ne pojo, kakor bi morale – ali nekoč bodo zapele ... Imaš kak čik?«

Smejal se je med svojimi knapi, ki so prišli takrat čez Savo, si prižgal cigareto in jo začel s strastjo vleči. Bil je ves stari Kozár, kakršnega sem poznal iz taboriščnega leta. Kakor takrat ga je tudi zdaj nekaj mučilo; ali tokrat to niso bile sončnice – tokrat je bil to rudnik, bila je jama. Bolj ko sončnice ga je skrbelo, da je Nemci – bilo je poleti štiriinštiridesetega, pred koncem – ne bi uničili. Imel je kopico načrtov, kako bi škodovali Nemcem in kako bi rešili jamo. Da, to – rešiti jamo, to je bila njegova poglobljena skrb.

»Vidiš, tu« – mislil je na osvobojevo – »ne bi nič hasnil, jamo pa poznam ko lastni žep. Kakšna škoda, ko ne bi jame rešili!«

Zašel je v ihto, do kraja se je razvnel. Zatem je postal. Čez čas pa se je nasmehnil in me udaril po plečih.

»Nič se ne boj,« me je znenada potolažil, »tudi o tem bom zapel v Sončnicah, jah-jah... Imaš čik?«

Ihta za jamo, neizpete pesmi o sončnicah ter večna skrb za čike, vse se je strastno mešalo v njem. Obličje je bilo ko vselej vedro in dobrohotno, izza črno obrobljenih okroglih očal so gledale oči z otroško vero in zaupljivostjo.

Lahko, da sva se tisto poletje ali jesen med Črnomljem in Krko še kdaj srečala, ne spominjam se več dobro... – a če sva se, o čem drugem ko o jami in o sončnicah se nisva menila, lahko bi prisegel. Ta jama, brez katere ni strpel niti dneva na partizanski zemlji, ta jama ga je zatem tudi pogubila. Poslali so ga nazaj, da bi jo reševal, ali tam nekje na Menini planini, na poti v revirje – bilo je nekaj mesecev pred koncem – je Kozár padel.

Tudi njemu, Francetu Kozárju, knapu in pesniku, ni bilo dano, da bi svojo pesem do konca zapel. Kdo bo poslej, ko ga ni, zapel o sončnicah?

Kommandantur
Staatl. Konzentrationslagers
Mauthausen.

Mauthausen, den

16. Juni 1942

Entlassungsschein

Der **Franz Monetti** geb. am **28. Oktober 1911**
in **Cinai** war in der Zeit
vom **24. 8. 1941** bis **heute** in einem Konzentrationslager untergebracht.
Die Entlassung erfolgte am **16. Juni 1942.**

Auflage: **sofort**
Sie haben sich ~~unmittelbar nach~~
bei der Ortspolizeibehörde Ihres Wohnortes und sofort
bei der **Geheimen Staatspolizeistelle**
Marburg/Drau
Tappener-Platz Nr. 5

Cinai
Der Lagerkommandant:
[Signature]
SS - Obersturmbannführer

Kommandantur
des Staatl. Konzentrationslagers
Mauthausen.

Mauthausen, den

19. 4. 1942

Entlassungsschein

Der **Franz Godina** geb. am **13. 11. 1909**
in **Sloboj/Flume** war in der Zeit
vom **24. 8. 1941** bis **heute** in einem Konzentrationslager untergebracht.
Die Entlassung erfolgte am **19. 4. 1942.**

Auflage: **sofort**
Sie haben sich ~~unmittelbar nach~~
bei der Ortspolizeibehörde Ihres Wohnortes und sofort
bei der **Geheimen Staatspolizeistelle**
Marburg/Drau
Tappener-Platz 5
zu melden. Gegen die Entlassung besteht

Der Lagerkommandant:
[Signature]
SS - Obersturmbannführer
[Signature]
SS - Hauptsturmführer

Ungang

Marburg, den 25. August 1941.

Vorzeichnis

politischen Häftlinge die am 23. August 1941 in ein Arbeitslager überstellt wurden.

No.	Nach- und Zuname:	Geburtsdatum	Geburtsort:
*1./	Angeli Karl 113	1.11.09 L	Reh. Sauerbrunn
*2./	Bratus Philipp 90	23.10.21. H	Cepovan
*3./	Bresnik Matthias 113	18.9.98. H	Zellnitz
*4./	Babnik Friedrich 91	16.8.83. H	Ob. Pulsan
*5./	Birk Franz 114	7.6.02. H	Tale
*6./	Bratula Josef 90	28.1.99. L	Dostoir
*7./	Bredar Franz 87	26.1.06. L	Kolevrat
*8./	Bisjak Johann 90	7.2. 03. L	Bukovna
*9./	Borstermer Rudolf 114	21.3.12. L	Delgehrde
10./	Cepic Max 101	5.5. 25. L	Leibach
11./	Drašak Ignas 89	16.4.94. L	Altoselica
*12./	Eberl Leopold 74	23.3. 21. L	Soger
13./	Fromm Alois 74	14.11.25. L	Marburg
14./	Ferk Anton 105	15.6.14. L	Zirkovtj
15./	Grat Josef 90	14.3.20. L	—
*16./	Godina Franz 89	13.11.09. L	slape Fiume (Rijor)
17./	Gross Franz 72	1.12. 04. L	—
*18./	Gradišek Anton 113	1.1.13. L	Thirisch (Rijor)
*19./	Hribar Peter 114	29.6.96 L	Trojane
20./	Illich Bojan 74	7.10.12	—
*21./	Jandor Johann 73	27.3.1923	Marburg
*22./	Jarc Felix 73	—	—
23./	Jermann Alois 87 (Franz)	27.3.07	—
*24./	Kotar Franz 89	21.9.02 L	Trifail
*25./	Kohne Alois 113	16.4.20. L	Zbelovska Gorica
*26./	Klumpfer Karl 113	30.7.00. L	Marburg
*27./	Kuster Johann 73	21.3.25. L	Marburg
28./	K... 73	31.12.22. L	—
*29./	Kralje Anton 74	6.4. 21. L	Rama
*30./	Kreš Leopold 114	17.11.21. L	Zajile
31./	Kostanjeves Dom. 114	18.7.11. L	Blitsberg
32./	Krasan Anton 114	8.5. 13. L	Swartno
*33./	Hladinek Alois 113	19.6.14. H	Heilfing
*34./	Leben Stanko 90	21.12.13. L	Triest
*35./	Lorbek Stanko 73	5.5. 21. L	Lendorf
36./	Laurins Bartol 114	7.8. 11. H	Krišane

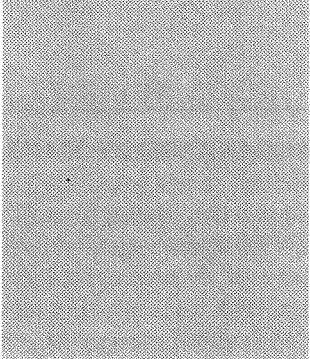
37./ Lobar Dominik 87	23.7.12. L	Brezje <i>mušica</i>
38./ Media Engelbert 89	30.10.12. H	Sagor <i>franci</i>
39./ Milosavljevič Rob. 98	13.12.14. L	Baris <i>pete</i>
40./ Mars Josef 113	13.3.13. H	Kolscha <i>m. 14</i>
41./ Magdič Karl 113	23.11.10. H	Bischoflak <i>kup. 100</i>
42./ Mateušek Ludwig 113	11.8.93. H	Log <i>del</i>
43./ Menetti Frans 115	28.10.11. L. 11.	Cinsat
44./ Maschera Josef 105	16.3.88. H	St. Peter <i>voj. mušica</i>
45./ Majdič Alois 114	13.10.07. L	Brezje <i>mušica</i>
46./ Medved Frans 113	29.3.07. L	Suhadol - " -
47./ Majzen Frans 71	4.9.98. H	Billitsberg <i>mušica</i>
48./ Oroš Viktor 105	1.11.12. L	Dobrova <i>m. 100. 11. 12.</i>
49./ Očepček Bartol. 114	22.9.07. H	Vas-Polstarna <i>mušica</i>
50./ Obretsa Frans 87	6.5.12. L	Brezje - " -
51./ Bittneck Rudolf 90	18.1.18. L	Virevititsa <i>franci</i>
52./ Petrs Johann 115	1.1.13. H	Stuki <i>mušica</i>
53./ Polentič Frans 87	30.1.11. L	Qaska <i>mušica</i>
54./ Polische Karl 79	10.10.10. H	Marburg <i>spengler</i>
55./ Polajhna Josef 72	5.3.15. H	St. Martin <i>ignatike</i>
56./ Ploenig Heinrich 113	24.11.91. H	Hildorf <i>del. 11. 12.</i>
57./ Pizana Rudolf 113	15.4.02. H	Triest <i>del. 11. 12.</i>
58./ Polisk Friedrich 105	5.7.03. L. 11.	Kozno <i>del. 11. 12.</i>
59./ Poljak on 113	16.9.88. H	Mellingsberg <i>del. 11. 12.</i>
60./ Poljak 113	19.6.24. L. 11.	Marburg
Perzot Stefan 99	23.11.86. H	Wolbe <i>del. 11. 12.</i>
Podlogar Albert	1.3.20. L	Loka <i>mušica</i>
Pfeiffer Franz	24.8.13. L	St. Oswald - " -
Potlogar	24.8.13. L	Liberga - " -
Potlogar	24.8.13. L	Gala <i>del. 11. 12.</i>
Potlogar	24.8.13. L	Loka
Potlogar	24.8.13. L	Lunstrass <i>del. 11. 12.</i>
Potlogar	24.8.13. L	Brezje <i>mušica</i>
Potlogar	24.8.13. L	St. Oswald <i>del. 11. 12.</i>
Potlogar	24.8.13. L	Triest
Potlogar	24.8.13. L	Ollia <i>mušica</i>
Potlogar	24.8.13. L	Illirisch
Potlogar	24.8.13. L	St. Georgen <i>mušica</i>
Potlogar	24.8.13. L	Fohnadert - " -
Potlogar	24.8.13. L	Dele - " -
Potlogar	24.8.13. L	Spitalic <i>mušica</i>
Potlogar	24.8.13. L	Murwerk <i>del. 11. 12.</i>
Potlogar	24.8.13. L	Bosen <i>del. 11. 12.</i>
Potlogar	24.8.13. L	Kotach

Urgang

105	Josef	19.11.03.	+
115	Puljak Peter	2. 6. 08.	+
89	Tajzel Ludwig	7. 8. 11.	+
73	Ernst Gottfried	27.10.22.	+
114	Tancig Branimir	21.2. 10.	+
115	Vazem Peter	11.5. 07.	+
105	Verhovnik Fritz	7. 7. 13.	+
115	Verhovnik Ferd.	15.10.15.	+
115	Winterhalter Joh.	13.9. 97.	+
89	Zimik Stanislaus	28.12.15.	+
113	Zviljak Marko	17.4. 17.	+
114	Zupan Alois	10.7. 07.	+
114	Zargorz Anton	28.11.09.	+
114	Zupan Leopold	10.11.09.	+

Vrude	in der
Bizinjre	in der
Brunndorf	in der
Marburg	in der
Abbasia	in der
Coprinisa	in der
Ob.-Feistritz	in der
Triest	in der
Marburg	in der
Vogerske	in der
Zellnitz	in der
Jesenove	in der
Bilitzberg	in der
Jesenove	in der

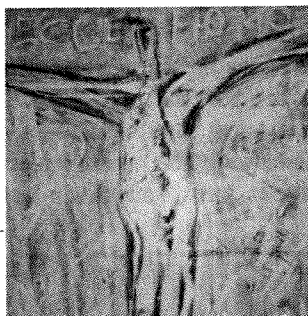
der 1

Prof. dr. Janko Kostnapfel

NOBENE VOJNE! VOJNA NE REŠUJE NIČ!

Strah v izrednih razmerah*

* PRIČUJOČI SESTAVEK JE AVTOR NAMENIL NAJPREJ SOBOTNI PRILOGI DELA, VENDAR GA JE UREDNIK ZAVRNIL.

Čustvovanje nedvomno predstavlja najpomembnejšo možgansko funkcijo človeka, njegovo »krono«, in ga sploh ni mogoče ločiti od drugih psihičnih funkcij, ker so vse prežete z njim. Emocionalnost se razodeva na duševnem in telesnem področju in še posebej v najgloblji intimi človeka, v njegovi duhovnosti. Motnje čustvovanja se nizajo po široki paleti od skrajnosti bolestne žalosti do pretiranega veselja. Na tem obširnem polju se kažejo z mnogimi pojavnostmi, kot so strah, tesnoba, grozavost, zbeganost, razdražljivost, otopelost in druge.

Če sem prispevku dal podnaslov *Strah v izrednih razmerah*, mislim sedaj le zelo konkretno na tiste vojne razmere v Sloveniji, ki so vladale zlasti zadnji teden junija 1991.

V tej zvezi razmišljamo in govorimo o čustvenem odrazu – strahu. Najbrž smo že iz uvodnega odstavka spoznali, da tudi strah ne more nastopati izolirano, marveč ga spremljajo še druge psihične manifestacije, ki izvirajo tako iz zavestnega kot podzavestnega sveta (tudi sovraštvo). Seveda igrajo kognitivne funkcije in miselne, ki predstavljajo specifično sposobnost človeka, posebej pomembno vlogo.

A četudi pogojno govorimo samo o strahu, moramo celo pri tem ozkem pojmu ločiti vsaj štiri podobe: strah (fear, die Furcht), tesnoba (anxiety, die Angst), bojazen (fobijo) in posebej še preplah (paniko).

Pri strahu gre za našo odzivnost na konkretno ogrožajoče dogajanje (npr. potres, bombardiranje). Tesnoba se lahko pojavlja zaradi nedoločene nevarnosti v prihodnosti. Bojazen kažemo pred pojavi, ki so možni, a malo verjetni. Preplah je hujša reakcija z motenostjo zavesti in zmanjšano kritičnostjo.

Toliko prav na kratko o čustvenih motnjah in strahu nasploh.

Od 1. do 27. julija 1991 (4 tedne) sem imel v psihiatrični obravnavi 138 pacientov. Bolniki so prihajali bodisi na kontrolne preglede ali so se javili prvič in pri nekaterih sem opravil konziliarni pregled na klinikah v UKC. 46 od teh pacientov (33 %) je navajalo poslabšanje svojega duševnega stanja v zvezi z vojnimi razmerami, pretežno zaradi strahu oziroma so zaradi tega prvič prišli na psihiatrični pregled.

Naj navedem stiske in težave nekaterih:

1. A. B. – »Blizu naše hiše je zgrmel vojaški helikopter. Padla sem v paniko in začela begati po stanovanju. Otroka sta me mirila, a sta mi tudi očitala 'histeriranje'. Rekla sta mi, da bom še psa 'znervirala'. In res je potem tudi pes začel begati.«
2. Patronažna sestra pove, da je bil pacient C. Č. vselej grob in agresiven do svojcev in drugih ljudi. Ob letalskem alarmu pa je bil tako preplašen, da je napol oblečen zdirjal v zaklonišče.
3. D. E. – »Moj sinček ima levkemijo in bo umrl. Zakaj ta vojna, naj bo mir, naj vsaj drugi otroci v miru živijo.«

4. F. G. – »Mobilizirali so me v teritorialno obrambo in mi povedali, da bom moral imeti na skrbi 20 oseb, ker imam čin vodnika. Tega ukaza sem se prestrašil, saj sem vedel, da mu s svojimi živčnimi težavami ne bi bil kos. Ko so mi prinesli puško, sem se začel tresti. Ko pa so mi dali v roke nabojnik in so se mi zasvetile krogle, sem padel v paniko. Tako sem sedaj pri vas.«
5. H. I. – »Delam na RTV in zagrabil me je strah, da bom moral med teritorialce.«
6. J. K. – »Delala sem dolga leta v tovarni in lepo smo se razumele. Ko so v bližini bombardirali, je v tovarni ugasnila luč in delavke so se prestrašile ter se vznemirile. Nekatere so pridrvele k meni in začele kričati, da je treba vse Srbe pobiti. Jaz sem Srbkinja.«
7. L. M. – »Nekatere vile okrog nas so se spraznile. Pred krizno situacijo so nekateri odšli v Švico, kjer imajo zveze s podjetji. Za bogate je tako, za nas revne pa drugače. Moji sopacienti in prijatelji v psihiatrični bolnišnici, ki sem jih obiskoval, so bili pa mirni.«
8. N. O. – »Iz bližnje vasi sem gledala letala, ki so v nizkem letu bombardirala barikade na cesti. Bilo me je strah.«
9. Mati aktivnega mornarja v JVM pride vsa zaskrbljena s sinovim pismom. Sin P. R. piše, da je zaradi nasprotujočih si poročil v časopisih slabo orientiran in v hudi dilemi. Materi v pismu zatrjuje, da si ne bo nikoli omadeževal rok s krvjo svojega naroda. Napoveduje samomor.
10. Pacient S. Š. vstopi v ordinacijo in se sesede na stol: »Živim v groznem strahu. Bil sem komandir karavle in sem poveljeval 20 vojakom, dva sta bila Slovenca. Poročen sem s Slovenko in imam tri otroke. S prebivalci kraja sem bil prijateljsko navezan. Mojo karavlo so teritorialci obkolili in ostali smo brez elektrike ter kmalu brez hrane. Po več dneh smo se predali. Nisem hotel krvi, še najmanj istega naroda. Bil sem zaprt in po brionski deklaraciji izpuščen. Sem Srb iz Bosne, a sem sedaj prevzel slovensko državljanstvo. Domov si ne upam. Očitati mi bodo predajo, zakaj se nisem boril, in sedaj še to, da se nisem javil. Begam okrog, se skrivam in živim v hudem strahu.« Pacient je oficir in tik pred beneficirano upokojitvijo.
11. T. U. – »Od letalskega alarma naprej se moja punčka ponoči prebuja, prej se ni.«
12. V. Z. – Pacientko pripeljejo mož in roditelja. »Nekaj se je v moji glavi obrnilo, spremenilo. Nisem več takšna kot prej. Ne morem povedati.« – Pogled pacientke je preplašen. Vsa se hudo trese, vendar kaže motorično vezanost. Razodeva emocionalni stupor, paničen strah. Pacientko napotim na psihiatrično kliniko.
13. Konziliarni pregled na oddelku v UKC. Prosijo me za pregled vojaka Ž. X. z Vrhnike, starega 20 let. Bil je ranjen. Krogla mu je prebila senčnično-temensko pól možganov na levi strani. Bil je operiran. Še en mesec po operaciji ne spregovori besede. – Pri pregledu je čustveno komunikativen, s pogledom spremlja zdravnika. Ne spregovori nobene besede, tudi ne premakne ustnic. Ali je njegov mutacizem (nemost) posledica organske okvare po prestrelu možganov ali gre za psihotično nemost? Zaenkrat še ne vem.
14. Y. Z. – Konziliarni pregled na oddelku v UKC. »Bil sem natakar v lokalu na Hrvaškem. Nastala je eksplozija in potem ne vem več zase. Sedaj sem ves vznemirjen, prestrašen in se tresem. Ne morem spati.« – Pacient je preстал opekline različnih stopenj na 30 % kožne površine. – Poleg tega pacienta leži še drug, ki je bil takrat tudi v lokalu in je še huje opečen, tako da pogovor z njim ni mogoč.

In tako dalje... vse do številke 46. V 4 tednih. Samo v moji ordinaciji. In tako naprej v drugih ordinacijah...

Očitno je, da nastopa strah v premem sorazmerju z negotovostjo pričakovanega ogrožajočega dogajanja. Zlasti je velik pri napovedanih letalskih alarmih. Pacienti, ki so bili blizu odprtih bojov ali so gledali letalsko bombardiranje barikad, so v splošnem kazali manj strahu kot prebivalci mest v času letalskega alarma.

Strah se pojavlja v obratnem sorazmerju s staranjem. Starejši ljudje, tudi tisti v domovih upokojencev, ki sem jih spremljal, so kazali ob alarmih manj strahu kot mlajši in celo prav malo. Ta trditev je bila zlahka spoznavna. Stari ljudje imajo za seboj že eno ali celo dve hudi vojni in določene izkušnje ter vednost o možnih izidih. Nekateri pa si potihoma ali celo na glas »grdo« rečejo: Saj nimam več kaj izgubiti... Drugače je seveda pri mladih ljudeh. Če že razumem psihodinamiko človeka, potem lahko rečem, da je vzdušje negotovosti in napetosti, čeprav navideznega miru in tudi tišine, ravno za otroke porazno. Pri tem pa niso izvzeti otročki (2 ali 3 let) in tudi ne dojenčki. Tako je večkrat v družinah, posebej tistih, kjer kraljuje alkohol. Nad temi otroki tiho plava strupen »radioaktiven« oblak... Res je, da ne bo nikoli več tako, kot je bilo, in to v mnogih smereh najbrž ni slabo. Jaz pa si dovolim prerokovati, da bodo otroci »fenomen letalskega alarma« nosili s seboj v življenju kot hudíno.

Zdravniki, zbrani na 128. rednem letnem srečanju in 22. skupščini Slovenskega zdravniškega društva v Izoli, dne 17. 5. 1991, so soglasno sprejeli Izjavo in poziv predsedstvu SFRJ in predsednikom predsedstev republik, v kateri sem med drugim napisal tudi tole: »Menimo, da kaže zanikati, ožigosati in tudi osmešiti tisto revno, če že ne kar blodno vekovito misel ‚Si vis pacem, para bellum‘, in to, da je lahko samo oborožena država suverena.«

Na to Izjavo je predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan dne 30. 5. 1991 poslal Slovenskemu zdravniškemu društvu pismo, ki se začinja takole: »V celoti se strinjam in globoko podpiram izjavo in poziv Slovenskega zdravniškega društva...«

Danes k tej Izjavi dodajam: Nobena oborožena država v svojem bistvu ne more biti svobodna in neodvisna! Saj bi to bila vendar *contradictio in adiecto*!

Nekoč smo se učili o pravičnih vojnah in krivičnih in osvobodilnih...

Avgusta 1935 je znameniti ruski fiziolog akademik Ivan Petrovič Pavlov predsedoval 15. mednarodnemu kongresu dvetisočglave družine fiziologov v Leningradu in Moskvi. V svojem otvoritvenem govoru je izrekel tudi naslednje znane besede, ki se jih kaže spomniti in jih venomer kot molitev ponavljati (Književni listi – Delo, 1991; št. 33, str. 5):

»Lahko razumem veličino osvobodilne vojne. Vendarle ob tem ni mogoče zanikati, da je vojna v svojem bistvu zverinski način reševanja življenjskih težav, način, ki ni vreden človeškega uma z njegovimi neizmernimi zakladi.«

S temi besedami je Pavlov jasno izpovedal: **Nobene vojne!**

Pavlov je veliko razmišljal o vojni in tudi Sigmund Freud. Orbeli je napisal članek: Učenje I. P. Pavlova i voina (»Vestn. Akad. Nauk SSSR«, 1942, št. 2-3, str. 63-74).

Z navedenim citatom Pavlova je kmalu po končani štiriletni narodnoosvobodilni vojni seznanil študente medicine v Ljubljani pokojni fiziolog profesor doktor Albin Seliškar, ki se je udeležil kongresa v Sovjetski zvezi leta 1935 in je bil na otvoritvi v Leningradu celo v delovnem predsedstvu, o čemer priča fotografija. Takrat po vojni ni bilo nikakršnih pripomb k temu citatu. Vsi smo občudovali plemenito misel Pavlova in se ji klanjali.

Zakaj se zadržujem tako dolgo ob Pavlovu? Kmalu bo jasno.

Pred kratkim so mi s slovenskega ministrstva za znanost in tehnologijo telefonirali in mi sporočili, da bi radi citat Pavlova, ki sem ga objavil v

Književnih listih, postavili v zaglavje svoje publikacije Novice, vendar – brez prvega stavka. Dopovedoval sem jim, da bi to ne bilo korektno in predvsem mora biti vsakomur jasno, da je humano bistvo citata ravno v prvem stavku – celo osvobodilna vojna! Takoj sem začutil, da niso bili navdušeni nad celotnim citatom Pavlova. In postal sem otožen.

V Novicah slovenskega ministrstva za znanost in tehnologijo, ki so izšle 30. 7. 1991, št. 14, je kot moto objavljen citat Pavlova brez prvega stavka in brez začetka drugega. Pod njim pa so napisali: »Po Ivanu Petroviču Pavlovu«.

»Po Wellsovem pričevanju je bil Pavlov edini človek v Sovjetski zvezi, ki je smel brez ozirov in brez kazni povedati svoje mnenje.« (A. Seliškar: Zdravniški vestnik, ponatis iz številke 6, leta 1936.)

Zakaj so si Novice slovenskega ministrstva za znanost in tehnologijo dovolile cenzurirati Pavlova, vedo prav dobro sami in vsak, ki bo ta članek prebral.

To je dejanje brez precendensa. Še zlasti zato, ker gre za publikacijo ministrstva za znanost, ki naj odkriva resnico. To dejanje sodi na področje, ki ga je Prichard imenoval »moral insanity«. (W. Mayer-Gross, E. Slater, M. Roth: Clinical Psychiatry. Cassell and Company LTD, London 1960, str. 99.)

In ob tem si dovolim prikazati še tele misli Pavlova (cit. A. Seliškar: Zdravniški vestnik, ponatis iz številke 6 leta 1936.): »Duh daje človeku možnost za polet od enega dela vesoljstva do drudovinar in pisazmago nad vsemi zaprekami – saj človeška kreatura sama, zapeljevana od temnih sil v vojske in revolucije z vsemi strahotami, prizadene sebi neizmerne izgube in neizrekljive bolečine ter se vrača v živalsko stanje.«

Dne 20. julija 1991 sem v sobotni prilogi Dela na str. 27 prebral pismo torontskega nadškofa Lojzeta Ambrožiča metropolitu dr. Alojziju Šuštarju. V njem piše tole: »Dragi Lojze... Naj vam vsem, od Tebe... čestitam (ta beseda je vse prešibka) k vašem odločanju, korajži in brihtnosti v zadnjih treh ali štirih tednih... Dobili ste politično in vojaško bitko, zmagali ste pa na še odločnejši fronti, namreč fronti javnih občil... Naj se vam kot emigrant iz srca zahvalim...«

Papež Janez Pavel II. je ob krizi v Perzijskem zalivu pred napadom in še tudi kasneje dejal: »Nobene vojne! Vojna ne rešuje nič!«

Natanko tako mislim tudi jaz.

Zato pa ne umem uskladiti besedišča torontskega nadškofa o dobljeni »vojaški bitki« (v kateri so bili ubiti nedolžni mladi vojaki in civilisti), o dobljeni »politični bitki« in o zmagi na »odločnejši fronti javnih občil« – s pridigo prvega Kristusovega učenca Petra na pokopališču v Ostrianu, kot nam ga predstavi Henrik Sienkiewicz v svojem romanu Quo vadis?

France Filipič, zgodovinar in pisatelj
YU, 61000 Ljubljana, Fabianijska 23

Transport Slovencev 23. avgusta 1941 v Mauthausen

BOREC, Ljubljana, XLIII, 1991, št. 10, str. 661, slov. (angl.)

Razprava vsebuje celovito dokumentarno predstavitev prvega slovenskega transporta leta 1941 v nacistično koncentracijsko taborišče Mauthausen. Vsebinsko je razdeljena na dva dela: prvi zajema življenje članov transporta pred njihovim odhodom v Mauthausen, njihovo politično udejstvovanje in zlasti okoliščine, ki so povzročile njihovo aretacijo, drugi pa govori o poti v taborišče in usodi članov transporta kot jetnikov v taborišču, njihovem boju za preživetje in tovarštvu, ki se je skovalo med njimi, ko so se znašli, izpostavljeni najhujšemu nasilju, na pragu smrti. Časovno sega razprava v julij in avgust 1941, ko so se na slovenskem Štajerskem na pobudo in pod vodstvom komunistične stranke, ki je vodila odpor proti okupatorju, in v širših razsežnostih Osvobodilne fronte vrstile napisne, sabotažne in diverzantske akcije, na katere je okupator odgovoril z obsežnimi aretacijami oseb, ki jih je osumil sodelovanja v teh akcijah ali kakšnega drugačnega vključevanja v protiokupatorski boj. Jedro razprave obravnava življenje v Mauthausnu, šest mesecev umiranja in brezmejnega trpljenja, upornega vztrajanja in upanja, da se bodo vendar kdaj odprla vrata iz pekla v svobodo. Sklepni del razprave opisuje odpust preživelih članov transporta (od 259 jih je za vedno ostalo v Mauthausnu 101) iz taborišča po šestmesečnem ujetništvu in njihovo vrnitev k svojcem, časovno pa sega v junij 1942, ko so se taboriščna vrata zaprla za zadnjim odpuščenim članom transporta. Razprava je zasnovana na dokumentaciji, izjavah preživelih članov transporta in doslej objavljenih spominskih zapisov ter zgodovinskih monografij, ki obravnavajo narodnoosvobodilni boj v Sloveniji v letih 1941 in 1942. Predvsem je kot zgodovinski vir upoštevana brošura Mauthausen, ki jo je 1944 napisal France Hribar-Savinjšek, izdal pa Odsek za informacijo in propagando pri Pokrajinskem odboru Osvobodilne fronte za Štajersko in natisnila partizanska tehnika Slavko Šlander.

Transport of Slovenes August 23, 1941 to Mauthausen

BOREC, Ljubljana, XLIII, 1991, no. 10, pp. 661, Eng.

This article is an integral documentary presentation of the first transport of Slovenes to the Nazi concentration camp Mauthausen in 1941. The discussion is divided into two parts: the first part of the article deals with the life of transportees before their departure to Mauthausen, their political activities and especially the circumstances surrounding their arrest. The second part depicts the process of the ransport itself and the fate of those transported as prisoners in the camp, their struggle for survival and the friendships which were formed between them when they were confronted with the most terrible brutality and brought to the very threshold of death. The article investigates July and August, 1941. When Styria, on the initiative and under the leadership of the Communist Party, led resistance against the occupying forces as part of the Liberation Front. Slogans, sabotage and diversionary campaigns were conducted against the occupying forces, who retaliated with extensive arrests of people suspected of cooperating in these campaigns or suspected of joining in the anti-occupation struggle in any way. The core of this article deals with life in Mauthausen, six months of slow death and eternal suffering, the resolute endurance of the prisoners and their hope that the gates of hell of Mauthausen would open some day to freedom. The end of this paper describes the release of the survivors of the transport (of 259, 101 remained in Mauthausen forever) after six months of imprisonment and their return to their families, which brings the story to June, 1942, when the camp gates closed behind the last released members of the transport. The article was written on the basis of documents, statements of the surviving members of the transport and published memoranda, as well as history books dealing with the National Liberation Battle in Slovenia from 1941 to 1942, a broucher on Mauthausen, written in 1944 by a surviving member of the transport, Mr. France Hribar "Savinjšek", has been utilized greatly as an historical source, published by the Department of Information and Propaganda and the Provincial Board of the Liberation Front in Styria, and printed by partisan technology "Slavko Šlander".